

HAHN DEZSŐ: A FERTŐZŐ NEMIBETEGSÉGEK ÉS A HÁBORÚ *)

A háborúval járó csapások legsúlyosabbjai közé tartoztak a múltban a háború nyomán fellépett járványok, melyek egész ország-részeket pusztítottak ki, és némelykor majd annyi, vagy még több áldozatot követeltek, mind amennyi a háború véres vesztesége volt. A modern higiéné ezeknek a járványoknak félelmes erejét megtörte. Bár még mindig nem jelentéktelen a veszteség, melyet a háború nyomán fellépő járványos betegségek okoznak, mégis elenyészővé lett a múlttal szemben. A kolera, a himlő, a pestis, a kiütéses tífusz és a hastífusz, hála a modern hadi-higiénének, nem győzhetetlen ellenségei többé a harcban álló népeknek.

Annál feltűnőbb, hogy a nemi betegségek terjedésének eddigelé a higiéné gátat vetni nem tudott. Katonák, orvosok, közigazgatási tisztviselők egybehangzó tapasztalata szerint, a nemi betegségek a háború idején nagy mértékben terjednek.

A következőkben — röviden — vizsgálat tárgyává óhajtom tenni: 1. tudományos módszerekkel bizonyítható-e a nemibetegségek háborús terjedése és milyen mérvű ez az elterjedés; 2. mi a nemibetegségek háborús terjedésének társadalmi jelentősége, és 3. végül mit tehet a társadalom, illetve annak leghatalmasabb szervezete, az állam, a nemibetegségek háborús terjedésének meggátolására?

I.

Első kérdésünk tehát az, terjednek-e a háborúval kapcsolatban a nemibetegségek, igen vagy nem?

A háborúk történetében állandó tünet a fertőző nemibetegségek nagyfokú elterjedése. Ezt komoly megfigyelők és orvosok egybehangzó megfigyelése bizonyítja. Tudományos módszerekkel készült statisztikánk azonban alig van, legalább olyan nem, amelynek kezelése oly pontosan van ismertetve, hogy a statisztika a tudományos kritikával szemben is megállna. A német-francia háborúban, mely körülbelül 8 hónapig tartott, a nemi megbetegedések száma a

*) A Társadalomtudományi Társaságban, 1916 május 30-án tartott előadás.

német hadseregben a békeszám többszörösére emelkedett, a bajor hadseregben Nékám közlése szerint a békeszámnak *huszonötszörösére*. Az orosz-japán háborúban az orosz hadseregnek egészségügyi viszonyai általában nem voltak jók, a nemi megbetegedések száma itt különösen a mozgósítás és a béketárgyalások idején emelkedett a béke idején megállapított számok többszörösére.

Megállapították többen a legutolsó háborúk után is, hogy a háborúk után a nemi betegségek járvány szerűen terjedtek el a polgári lakosság körében is; a fertőzések száma explóziószerűen szaporodott, de erre nézve sem készültek exakt módszerek alapján felvett statisztikai kimutatások. A mostani háború folyamán is készültek felvételek arról, mily mértékben terjednek a nemi betegségek. A hadseregekre vonatkozólag ilyen kimutatások még nem állnak rendelkezésre. A polgári lakosságra vonatkozó statisztikák pedig nagyon megbízhatatlan módszerek alapján készültek. Egy statisztika megállapítja pl. azt, hogy az egyik klinikán mily mértékben emelkedett a bejáró venereás betegek száma és azt, hogy milyen az arány a klinika fekvő és bejáró anyaga között és a nyert arányszámok alapján általános következtetéseket von le az egész országra nézve. A nyert adatok talán nem is járnak nagyon messze az igazságtól, de a módszer nem tudományos, az adat nem bizonyító. A klinika bejáró betegeinek száma emelkedhetett, mert a klinika hírneve elterjedt, mert sok orvos bevonult, mert drágább lett a háborúban az orvosi gyógykezelés stb. Nincs kizárva tehát, hogy bár emelkedett a bejáró betegek száma, a fertőzési esetek száma nem emelkedett tényleg semmit. Hasonló értékű az a megállapítás, hogy Magyarországon 4—5 millió a nemibetegségben szenvedőknek száma, e számításnak alapja is csak becslés, és pedig túlmagasnak látszó becslés.

Használhatóbbak azok a statisztikák, amelyek a lakoságnak egy, élesebben körülírt, kisebb csoportjára vonatkoznak. Ilyen Török tanárnak a Ferenc József kereskedelmi-kórház beteg-anyagán végzett felvétele, ő kimutatta, hogy a Ferenc József Kereskedelmi-kórház betegsegélyző egyesület bőrgyógyászati rendelésén a háború alatt a friss bujakóros megbetegedések száma 0,45%,-ról 0,99%-ra emelkedett tehát még egyszer annyi lett. De az ilyen statisztikának sincs feltétlenül bizonyító ereje. Mert tekintetbe kell venni azt, hogy összehasonlításra háború és béke szempontjából az anyag akkor volna alkalmas, ha a háború alatt számlált megbetegedések ugyanazokból, illetve ugyanolyan biztosítottakból kerülnének ki, akikből a béke idején tapasztalt számok kikerültek. Ez azonban nem úgy van, mert a pénztár békelétszámát alkotó biztosítottak igen nagyrésze hadba vonult, azoknak helyét pedig eddigi életükben más foglalkozású és más életviszonyok között élő, más életkorú és családi állapotú biztosítottak foglalták el. Nincs kizárva tehát, hogy a nemi betegségben szenvedők számának emelkedése részben arra vezetendő vissza, hogy a biztosítottak korszerinti eloszlása a háború idején egészen más lett. Nincs kizárva, hogy olyan biztosítottak, kik békében éppen

nemi megbetegedés esetén szívesebben elkerülték a pénztárt és magánorvos kezelését keresték fel, a háború alatt az orvosok számára apadása és a gyógyszerek árának emelkedése folytán nagyobb számban keresik fel az ingyenes pénztári rendelést.

Szükségesnek tartottam, hogy rámutassak az eddig megjelent számítások és kimutatások fogyatékoságaira. Nem azért, mintha kétségbevonnam bizonyító erejüket. A harctéren és itthon szerzett tapasztalataim eléggé meggyőzően mutatják azt, hogy a fertőző nemi betegségek száma a háború idején tényleg emelkedik és pedig leginkább azért, hogy nagy embertömegek, melyek addig a házaséletben aránylag fertőzéstelen, veszélytelen nemi életet éltek, kiszakítottak a házaséletben megszokott rendes nemi életből. Hanem azért mutattam rá ezekre a fogyatékoságokra, mert túlzottaknak látom a belőlük levont következtetéseket és attól tartok, hogy ezek a túlzások ok nélkül nyugtalaníthatnák a közvéleményt, melynek fölösleges nyugtalanítását most jobban kell kerülni, mint bármikor, és félek attól, hogy ezek a túlzások oly túlzott rendszabályokhoz vezethetnek, melyek veszélyeztetik magát az ügyet, a nemi betegségek terjedésének komoly és hatásos eszközök útján való megátláását.

Ha pontos és bizonyító adataink nincsenek is arról, hogy milyen mértékben terjednek a háború folytán a nemibetegségek, annyit mégis bizonyítanak a felhozott adatok, hogy a háború folyamán a venereás betegségek terjednek. Megközelítő képet kapunk e terjedés jelentőségéről akkor, ha azt vizsgáljuk, hogy a lakosságnak milyen elemei azok, amelyek most, és milyen elemei azok, amelyek békében kerülnek kezelés alá. 1903-ban az Általános Munkásbetegségélyező Pénztár beteganyagán végzett vizsgálataim szerint a nemi betegek 87%-a nőtlen volt. *Blaschko* kimutatta 1891-ben rendelésének beteganyagán Berlinben, hogy a nemibetegségben szenvedő férfiak 79%-a nőtlen volt. Ilyen és hasonló volt a viszony minden tapasztalt szakorvos rendelésén. A háború alatt ez a viszony megváltozott. Azon a kórházi osztályon, amelynek beteganyagát most figyelem és amelyen nem kezeltek nemibetegeket, ahol tehát véletlen és mellékes tünet a nemibetegség, a nemibetegeknek talált férfiak 46%-a, tehát majdnem a fele nő és hasonló az arány magánrendelésemen is. Ebben a körülményben látom a legnagyobb veszedelmét a nemi bajok háborús terjedésének.

A nemibetegségek ily irányú háborús terjedésének egyik oka kétségtelenül az, hogy a házasságban rendes nemi életet élő és rendes nemi élethez szokott embertömegek a hadbavonulás által Kiszakíthatnak a családi életből. A nemibetegségek által aránylag ment falusi lakosság a bevonulás alkalmával városokba kerül, a kiképzés ideje alatt esetleg huzamosabb időt is tölt a városban, azután a fronton hosszú időre nemi abstinenciára kényszerül. Csapatáthelyezés, városokba való bevonulás alkalmával, sebesülés vagy betegség utáni lábbadozó állapotban ezek a kisvárosi, vagy falusi életet élt,

legnagyobbrészt nős férfiak újból városokba kerülnek, ahol a prostitúció könnyű és csábító alkalmat ad a szokatlan abstinencia által fokozott nemi vágy kielégítésére. Így fertőződnek a lakosság oly rétegei, melyek békében aránylag kisebb mértékben szenvednek a nemibetegségek által. Szabadságolások alkalmával a fertőzött katonák terjeszthetik a ragályt a női lakosság körében is. Tagadhatatlan az is, hogy a háborús bevonulások által megzavart családi életben megszokott nemi kielégültség hiánya fokozza a házasságon kívüli nemi életet az itthonmaradott lakosság körében is, ami aztán újabb forrása a nemibetegségek háborús terjedésének.

Ezeknek a tényeknek nyugodt, logikus mérlegelése is bizonyítja tehát ugyanazt, amit megmutatott még a túlzástól tartózkodó orvosok és megfigyelők tapasztalata is, hogy a most folyó világháború még nagyobb mértékben, mint a múlt háborúi, szaporítja a nemi megbetegedések számát és elterjeszti azokat a népesség *oly rétegeibe is, amelyek eddig aránylag mentesek voltak ezektől a megbetegedésektől.*

Ennek a körülménynek társadalmi jelentőségét csak akkor fogjuk igazán méltányolni tudni, ha vizsgáljuk, vannak-e a tudományos kritikának helytálló adataink arra vonatkozólag, milyen nagy ezeknek a megbetegedéseknek elterjedése békeidőben, a társadalomnak milyen rétegei azok, amelyek körében el vannak terjedve?

Hogy a nemibetegségek béke idején milyen mértékben vannak elterjedve, arra nézve már vannak megbízhatóbb adataink, mint a háborús adatok. Bár ezeknek az adatoknak egy része sem egészen tudományos módszerek útján gyűjtetett; bár következtetésekre voltak utalva néha ezeknek a számoknak a gyűjtői is — mégis ismeretesek legalább a módszerek, amelyekkel e számok gyűjtettek, és így módunkban van kritikát gyakorolni és eredetük szerint értékelni őket.

A legmegbízhatóbb adatokat Dánia és Norvégia hivatalos statisztikái adják. Csak ezekben az országokban létezik a nemibetegségek bejelentési kötelezettsége. Az állami egészségügyi hatóságnak ezekben az országokban az orvosok tartoznak minden héten egyszer bejelenteni minden fertőző betegséget, mely azon a héten kezelésre hozzájuk került. *Blaschko*¹⁾ igen alapos tanulmány tárgyává tette ezeket a kimutatásokat és bár vannak ezeknek is hibaforrásaik, mégis nagyon értékesek a közölt adatok. A leggyakoribb hibaforrás az, hogy orvosváltás esetén kétszer kerül az eset a kimutatásba és hogy a nemorvosok, kuruzslók által kezelt betegek kimaradnak a kimutatásból. Meg kell mindjárt itt jegyezni, hogy az orvosok a betegekre vonatkozó személyi adatokat bejelentik, de nem jelentik be betegiknek nevét. A következő táblázatban a Dániára vonatkozó legfontosabb adatok vannak összefoglalva:

¹⁾ Blaschko: Hygiene der Prostitution und der venerischen Erkrankungen. Jena bei Gustav Fischer 1901.

	Évek átlaga	Kopenhágában			Vidéki városokban			Falun		
		egész szám- ban	1000 lakosra	100 nemi megbetegé- désre	egész szám- ban	1000 lakosra	100 nemi megbetegé- désre	egész szám- ban	1000 lakosra	100 nemi megbetegé- désre
Kankó . .	1876-85	5645	19·8	68·6	—	—	—	390	0·27	69·0
	1886-95	4618	13·4	68·7	745	2·21	73·2	—	—	—
Lágy fekély .	1876-85	1450	5·0	16·9	—	—	—	—	—	—
	1886-95	842	2·5	12·5	108	0·32	10·6	48	0·03	8·5
Bujakór . .	1876-85	1203	4·16	14·5	171	0·8	—	248	0·14	—
	1886-95	1254	3·75	18·7	164	0·49	16·1	162	0·08	22·5
Összes nemi be- betegségek . . .	1876-85	8298	29·02	100·0	1738	5·6	100·0	1082	0·62	100·0
	1886-95	6714	20·1	—	1017	3·2	—	564	0·38	—

Kiderül ebből, 1. hogy a nagyvárosban sokkalta gyakoribbak a nemi betegségek, számuk sokszorososa a kisebb városokban és még inkább a falun előforduló esetek számának. A nemi betegségekben szenvedők száma a nagyvárosban 20‰, vidéken 3‰, falun 0,4‰. 2. A nemi betegségek száma Dániában az utolsó évtizedben fogyott, és pedig lényegesen, Kopenhágában 29‰-ról 20‰-ra. A fogyás a lágy fekélynél aránylag a legnagyobb. Legkevésbé fogyott a bujakór. 3. A kankó úgy a városban, mint a vidéken körülbelül 70%-át teszi az összes fertőző nemi betegségek eseteknek.

A férfiak és nők megbetegedési aránya a következő volt: A fővárosban 3,6, a vidéken 6,5 beteg férfire jut egy beteg nő.

A legkülönbözőbb eredetű és terjedelmű statisztikai munkálatok körülbelül hasonló viszonyokat mutattak, és minél pontosabb módszerrel készült a kimutatás, annál közelebb álltak eredményei a fenti számhoz. Különbség inkább abban van, hogy az északi országok, melyek egészségi viszonyaik tekintetében kivételesen kedvező helyzetben vannak, a nemi betegségek elterjedése szempontjából is kedvezőbb viszonyokat mutatnak, mint más országok.

A magyar ipari munkásság megbetegedéseiről egészen pontos statisztikai munka készült az 1911-ik évről. Kimutattam*), hogy Budapesten 1000 keresetképtelenséggel járó betegségi nappól 31-et, a vidéki kerületi pénztáraknál 1000 keresetképtelenséggel járó betegségi nappól 16-ot okozott fertő nemibetegség. A vidéki városokban, mert ipari munkásság nálunk csak a városokban van, tehát épen félannyi a keresetképtelenséggel járó és nemi baj által okozott betegségi nap, fél annyi a munkaveszteség, mint Budapesten. Az egész országban 6,237,028 keresetképtelenséggel járó betegségi nappól 134,089-et (2,2%-ot) okoztak a fertőző nemi betegségek.

Az Országos Pénztár taglétszámának milyen nagy hányada betegedett meg fertőző nemibetegségben, a fenti statisztikából nem derül ki. Mert megállapítható ugyan, hogy az Országos Pénztár minden 1000 tagja közül hány betegedett meg egy évben olyan nemi-

*) Az 1907. évi XIX. t.-c. alapján működő munkásbiztosító pénztárak papinak foglalkozása, betegségei és halálózása az 1911. évben. Budapest Országos Pénztár kiadása 1915.

betegségben, mely keresetképtelenséget okozott, de ebből nem állapíthatjuk meg a keresetképtelenséggel nem járó betegségi esetek számát, pedig ezek régi orvosi tapasztalat szerint sokszorosukat teszik az előbbieknél.

Meg kell itt jegyezni, hogy a Dániára vonatkozó számok a nemibetegségek elterjedését az egész lakossághoz (csecsemők, aggok, gyermekek is) arányítva mutatják. Szemléltetőbb képet kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy ezek a megbetegedések a *felnőtt* férfi, illetve női lakosság körében mennyire vannak elterjedve. *Blaschko* az értékes dán adatokat ebből a szempontból is vizsgálta. Megállapította, hogy Kopenhágában a 20—30 éves férfiak közül évente minden nyolc közül egy betegszik meg kankóban és minden 55 közül 1 bujakórban. Miután a vagyonosabb osztályok későn nősülnek, tehát hosszú ideig élnek házasságonkívüli nemielettel, *Blaschko* a fertőzésre veszélyes időszakot ezeknél 10 évben (alacsonyán) állapította meg. A fenti adatokra való tekintettel tehát ebben a kritikus 10 évben a középosztályhoz és a vagyonos társadalmi osztályokhoz tartozó férfiak közül minden 100 férfire 119 kankós megbetegedés és 18 bujakóros fertőzés jut.

Ezek a számok egy körülményre vonatkozólag kétségtelenül igaz képet adnak. A kankós megbetegedés tényleg annyira el van terjedve, hogy az én tapasztalatom szerint is a városokban hosszabb időn át élő férfiak közül alig akad kivételesen egynéhány, aki legalább *egy* kankós fertőzésen át nem esett volna. Ellenben igen nagyszámban vannak olyanok, akik ismételten és ismételten megbetegedtek. Pontosabban, mint amilyen pontosan gyermekkorában kanyarón esik át a gyermek, betegszik meg a városban élő férfi előbb-utóbb kankóban. Ellenben túlzottan tartom a buják orra vonatkozó adatot.

A kevésbé vagyonos, de városban lakó társadalmi rétegek férfiai sem állanak e tekintetben sokkal jobban. A Budapesti Általános Munkáspénztár rendelőintézetében 1903-ben készült felvételem szerint az intézet különböző osztályain *abban az évben megfordult és legalább 5 év óta egyhuzamban Budapesten lakó 20—29 éves munkások közül minden 100 közül 86-nak volt már egyszer kankója és 2,3-nek bujakórja.*

Ezek a nagy számok természetesen csak a nagyvárosokra vonatkoznak. Sokkal jobbak a viszonyok már a kisvárosokban és amint fenntebb láttuk, összehasonlíthatatlanul jobbak a falun. Kivételt képeznek bizonyos országok és országrészek, melyekben a bujakór endemikus, ahol tehát a falvak is fertőzöttek és ahol a népesség alacsony kultúrájánál fogva nem sokat törődnek a bajjal. Itt apraja-nagyja beteg, és itt találni a bujakór legsúlyosabb, szinte exótikusan súlyos eseteit. Oroszország egyes részeiben, Boszniában még elég kiterjedt ilyen vidékek vannak. Európában egyebütt mindenütt csak kis szigetek. Ezek a kivételek azonban nem érintik a fenti szabály helyességét. *Burkardt* 1911-ben nagy vidéki városnak

beteganyagán, a gráci betegsegélyző pénztár beteganyagán végzett vizsgálatokat, ő megállapította, hogy 1000 munkás közül 45,1% szenvedett kankóban. Ez a szám természetesen az egész munkásságra vonatkozott, benne vannak az egészen fiatalok és öregek is. Ezek a statisztikák azok, amelyek homogen anyagból származó számokat használtak fel. 1000 katonára *Nékám* szerint 1910-ben a porosz hadseregben 20, a franciában 26, az oroszban 40, nálunk 55, az angol hadseregben 65, az olaszban 77 venereás beteg jutott.

A hadseregekben békében a venereás megbetegedések száma aránylag kedvező. Ez kiderül abból, ha megvizsgáljuk, hogy az egyes foglalkozásokon belül milyen egyenlőtlenül oszolnak meg a nemibetegségben megbetegedettek. *Blaschko* mutatta ki, hogy az általa vizsgált berlini munkáspénztárban a tagok 8%-a szenvedett nemibetegségekben. A kereskedők pénztárában már a tagok 16,4%-át találta betegnek. Ez a szám meglepően magas, ha összehasonlítjuk a vendéglősök betegsegélyző pénztárában biztosított pincérleányok megbetegedési számával, ezek közül csak 13,5% volt beteg. A titkos prostitúciót űző pincérleányok megbetegedési százaléka persze sokkal nagyobb, a berlini rendőrigazgatóság megállapítása szerint egyszeri vizsgálatnál már 30%-ot találtak fertőző nemibetegségben szenvedőnek. A legrosszabb viszonyokat találták a deákoknál. Egy nagy diákpénztárban 1891-ben a tagok 25%-át találta *Blaschko* nemibetegségben szenvedőnek. Hogy a városokban lakó népesség annyival súlyosabban szenved a nemi megbetegedésekben és hogy a városi lakosságon belül megint ilyen lényeges különbségek vannak, annak társadalmi okai vannak. A legsúlyosabban azok a társadalmi osztályok szenvednek a nemibetegségek alatt, amelyeknél a nehezebb megélhetési viszonyok folytán és a nagyobb életigények folytán későn áll be a család alapításának lehetősége, akik tehát a házasságonkívüli nemi életre és így elsősorban a prostitúcióra vannak utalva. Fontos tényező még az, hogy a városokban nagyobb az alkalom a házasságonkívüli nemi életre és szemérmertlenebbül, nyíltabban kínálkozik a prostitúció.

A nemibetegségek száma Magyarországon a békében is emelkedett. Ennek egyik oka az, hogy a városi lakosság száma nálunk aránytalanul nagyobb mértékben emelkedik, mint a vidéki lakosságé.

Az 1900. évi népszámlálásról megjelent statisztikai munkálat 10. kötetében érdekes összeállítás mutatja, mily nagymértékben tömörül az ország lakossága a városokba.

1869 óta Magyarországon a népesség szaporodott:	
a falvakban és nagyközségekben	19,1%-kal,
a rendezett tanácsú városokban	33,2%-kal,
a törvényhatósági joggal felruházott városokban	77,6%-kal!

Magától értetődik, hogy a városi lakosság aránytalanul nagy szaporodása a fentebb kifejtett okoknál fogva maga után vonja a fertőző nemibetegségek nagyobb arányú elterjedését is. Hogy a fertőző nemibetegségek a városokban ilyen nagymértékben terjed-

nek, egyik oka a fentebb kifejtettek mellett az, hogy a városban rosszabbak a lakásviszonyok. Nincs borzasztóbb, mint a nagyvárosi tömegszállás, ahol asszony, gyerek, fiatal és öreg férfi, házaspárok és hajadonok egy helyiségben, néha ugyanazon a fekhelyen, egy szobában 7-, 8- és 10-ed magukkal töltik az éjszakát. Érthető, hogy azokban a városokban, amelyekben a lakásviszonyok rosszabbak, nagyobb mértékben terjednek a fertőző nemibetegségek. Budapest e tekintetben nem jó helyzetben van. Dr. *Pikler* mutatta ki,¹⁾ hogy míg Hamburgban az egy helyiséges, tehát legnyomorúságosabb lakások mindegyikére 1,4 ember jut, addig Párisban 1,7, Münchenben 1,9, Londonban 2, Bécsben 2,6, Amsterdamban 3 és Budapesten 3 ember jut. Budapesten zsúfoltan, de részben tűrhetetlen, sőt botrányos zsúfoltságban (szobánként 4-nél több, de részben 10—16 és többedmagával szobánként) lakik a város lakosságának egyharmadrésze, közel 300.000 ember. Ezek közül 800000 egyén több mint hetedmagával és több, mint tizedmagával 15.292 ember lakik egy szobában. Érthető ezek után, amint tapasztalataim is mutatták, hogy nálunk békében is emelkedett a nemibetegségek száma. Érthető az is, hogy túlnyomó számban a városok lakossága szenvedett eddig nemibetegségekben. A békében is elég rosszak tehát a viszonyok e téren, ennek társadalmi és gazdasági okait a háború csak súlyosbította. E betegségek háborús terjedése bennünket tehát súlyosabban érint, mint más, egészségesebb országot.

II.

Második kérdésünk az, mi a fertőző nemibetegségek háborús terjedésének társadalmi jelentősége? A háborús nemifertőzések nagy társadalmi jelentőségét én abban látom, hogy a háború folyamán eddig aránylag mentes kisvárosi, a falusi és a családos, idősebb lakosság is nagymértékben át- és átfertőződik.

Ennek a jelenségnek igazi társadalmi jelentőségét azonban akkor tudjuk csak felfogni, hogy ha tisztában vagyunk azzal, milyen veszedelmet jelenti a fertőző nemibetegség az egyénre is, a fajra is. Három fertőző nemibetegséget ismerünk. Ezek közül az egyik a lágyfekély, néhány hétig, ritkább esetben néhány hónapig tartó megbetegedés, mely legfeljebb múltó munkaképtelenséget okoz és így aránylag csekélyebb jelentőségű. Az utóbbi évtizedekben ez a megbetegedés állandóan fogy, ezzel a betegséggel tehát nem kell behatóbban foglalkoznunk.

Annál nagyobb a jelentősége a másik két fertőző nemibajnak, a kankónak és a bujakónak. Tapasztalatom szerint a fertőző nemibetegségek közül a társadalmi jelentősége legnagyobb a kankónak. Ezt a betegséget nemcsak a nép, hanem még az orvosi tudomány sem tartotta a legutóbbi időkig olyan komoly és súlyos követke-

¹⁾ *Pikler*: Az 1911. évi budapesti lakásszámlálás főbb eredményei. Városi Szemle IV. évf. 10. szám.

ményekkel járó megbetegedésnek, mint amilyenek a legutóbbi évtizedek kutatásai mutatták. Nagy jelentősége óriási elterjedtségében van. 86 kankós megbetegedésre átlagban alig 2% bujakóros megbetegedés jut. És ez a legerjedtebb megbetegedés következményeiben egyáltalában nem olyan ártatlan, mint azt hosszú időn át gondolták. A *Neisser* által felfedezett gonococcus által okozott megbetegedés a nemi érintkezés útján terjed emberről-emberre. Elterjedésének oka az, hogy igen sok ember vagy semmibe se veszi, mert a fájdalmas húgycsőfolyás néhány hét után el szokott maradni és látszólagos gyógyulás áll be, vagy szégyel orvoshoz menni, mert röstelli a titkosnak és szégyenteljesnek bélyegzett betegséget és így nagyon sok esetben a betegség nem gyógyul meg teljesen. A megmaradó jelentéktelennek látszó nyálkás kifolyás azonban még mindig tartalmazza a fertőző csírákat, és így a betegség éveken, sőt évtizedeken keresztül fertőző marad és egy ilyen krónikus kankóban szenvedő asszony vagy férfi számos újabb fertőzésnek okozója. Elterjedésének másik oka az, hogy a gonococcus az egészséges, ép nyákhártyába is behatol és fertőzést okoz, szemben a bujakór csírájával, a *Schaudinn* által felfedezett spirochaeta pallidával, mely viszont csak kis sebzéseken, felhorzsolásokon keresztül szokott az emberi szervezetbe behatolni. Sokkal ritkábban van tehát alkalom a bujakóros fertőzésre, mint a kankós fertőzésre.

A kankóhoz mindenféle szövődmény társulhat. A hólyagnak, a veséknek, a mellékheréknek, a méhnek, a petefészkeknek, a hashártyának, az izületeknek, sőt a szívnek is munkaképtelenséget, nyomorékságot, sőt néha halált okozó megbetegedései társulhatnak egy-egy súlyosabb kankós fertőzéshez, és mindezek a megbetegedések az idült kankó éveken át tartó eseteiben is bármikor felléphetnek. Különösen súlyosak azok a megbetegedések, melyek a nő kankós megbetegedéseihez társulnak. A nép között *női betegségek* néven ismert megbetegedéseknek több, mint 90%-a kankós eredetű.

Schmitt mutatta ki, hogy a nő 100 kankós megbetegedése közül 23,3% vezet a petevezeték és a petefészkek megbetegedéséhez. Ezekre, a néha már nászszakájukban fertőzött asszonyokra a szenvedéseknek, a testi nyomornak, néha a rokkantságnak egy életen át tartó martíriuma vár.

A kankó mérge a szemre is veszélyes. A kankóban szenvedő anya magzata szülésközben kankós szemgyuladást kaphat, mely ha nem kezelik célszerűen és azonnal, megvakuláshoz vezet. A vakok intézetében lévő gyógyíthatatlan vakoknak Berlinben 21,3%-a, Budapesten 47,8%-a és Münchenben 73,7%-a kankós szemhurut folytán vakult meg.

A házasságok sterilitásának igen gyakori oka a kankós megbetegedés. *Benzler* kimutatta, hogy a férj kankója után, ha kankójának semmiféle szövődménye se volt, a házasságok 10¹/₂%-a, ha egyoldalú heregyulladás volt, a házasságok 23,4%-a, és ha kétoldalú heregyulladás volt, a házasságok 42,7%-a teljesen steril volt.

Noeggerath kimutatta, hogy Newyorkban a steril háziasságok 71,3 %-a az asszony kankós megbetegedése folytán lett sterilé. Kiderül ezekből, hogy a kankó egyéni és társadalmi jelentősége sokkal nagyobb, mint ahogy ezt eddig gondolták. Testi és lelki szenvedésben, kórházi és gyógyköltségben, munkaképesség pusztításában, a természetes szaporodás csökkentésében oly nagy a számlája, hogy alig van betegség, melynek társadalmi jelentősége nagyobb volna.

A *bujakór* sokkal ritkább betegség, de jelenségeiben sokkal súlyosabb. Míg a kankó az esetek túlnyomó nagy többségében mégis csak helyi betegség, addig a bujakór mindig a vérnek betegsége, tehát az egész emberi szervezet fertőzése. Szintén a nemi érintkezés útján terjed emberről-emberre, az ártatlanok szájon, kézen stb. fellépő bujakórja ritka kivétel. A fertőzés helyén keletkező, gyakran jelentéktelennek látszó fekély alapja megszokott keményedni, a fekély néhány hét alatt begyógyulhat. A közeli mirigyek megduzzadnak, öt-hat hét múlva megjelenik az első kiütés a testen. A kiütések elmúlnak, de hetek, hónapok vagy évek múltán újak jönnek. A nyákhártyákon fertőző váladékot elválasztó sebek keletkeznek. A fertőzés utáni első években a legnagyobb fokban ragályozó a megbetegedés, azután veszít ragályozó voltából, de a bujakór jelenségei évek és évtizedek után újból és újból megjelenhetnek. Nincs a testnek egyetlenegy szerve sem, amely ment maradna a fertőzéstől, mert hiszen a betegnek a vére beteg. A bőrön és a nyákhártyákon kívül a csontokban, a belső szervekben, a véredényekben, az idegekben, az agyvelőben és a gerincvelőben támadhatnak bujakóros elváltozások amelyek nagy fájdalmakat, zúzó sebeket, hosszantartó munkaképtelenséget, esetleg állandó nyomorékságot, vagy halált is okozhatnak. Az utolsó évtizedek kutatásai mutatták, hogy a hátgerincsorvadás és az agylágyulás, e legsúlyosabb és eddig gyógyíthatatlan betegségei a központi idegrendszernek, szintén a bujakóros fertőzés következményei. Megállapították, hogy a nagyütoerek elmeszesedése és tágulása (*aneurysma*) is bujakór következménye szokott lenni.

Súlyosbítja a bujakór jelentőségét, hogy a gyermekekre, sőt a második nemzedékre is átöröklhető. A bujakóros szülő gyermeke születésekor borítva lehet bujakóros kiütésekkel. Sok ilyen gyermek életének első napjaiban, vagy heteiben pusztul el. Más gyermekek megmaradnak, de nagy részük az egész életen keresztül gyengébb és kisebbbértékű ember marad. Valószínű, hogy a szörnyszülöttek eltorzulásának oka is a szülők bujakórja. A bujakór mérge végzetes csiraméreg. A betegség okozta elvetélések és a halvaszületések nagy száma bujakór következménye. *Fournier* kimutatta, hogy 500 házasság közül, ahol a házastársak egyike syphilisben szenvedett, 277 házasságban, tehát több, mint a házasságok felében a bujakór átöröklődött az utódra. Az általa megfigyelt 500 házasságban 1127 terhességet figyelt meg, e terhességek közül 527, vagy 46% szerencsétlenül elvetéléssel, halvaszületéssel, vagy bujakóros gyer-

mekek születésével végződött. *Hyde* Chicagóban hasonló viszonyokat talált. Bujakóros asszonyok 1700 terhessége közül 34% elvetéléssel és halvaszületéssel végződött. Ha az első 12 hónapban elhalt gyermekeket hozzászámította, akkor 90%-a a bujakóros terhességnek végződött szerencsétlenül.

Megállapíthatjuk tehát 1., hogy már a békében is jelentékeny százaléka a városi lakosságnak nemibetegségekkel fertőzött és hogyha kisebbszámban is, de el vannak terjedve a vidéki és falusi lakosság körében is mindenütt az országban. Megállapítottuk 2., hogy nemcsak az egyénre, hanem a fajra is végzetes hatással vanik és hogy a társadalmi jelentőségük legalább akkora, ha nem nagyobb, mint a legvégzetesebbeknek ismert heveny- és idült fertőzőbajoknak, mint amilyenek a kolera, pestis, kiütéses typhus és a tuberkulózis. Láttuk 3., hogy a fertőző nemibetegségek száma a világháború folyamán szaporodott és hogy ezek a háború folytán elterjednek az eddig aránylag mentes házasok körében és az eddig aránylag kisebbszámban fertőzött falvakban is.

A háborús vérveszteség arra int minden nemzetet, hogy megbecsülje megmaradt emberanyagát. Ezért most több érzéket tanúsítanak a kormányok közegészségügyi kérdések iránt is, és komoly igyekezetet látunk abban az irányban, hogy a népbetegségek elleni küzdelem terén kormányzati intézkedések útján eredmények értesse el. A fertőző nemibetegségek háborús terjedése ebből a szempontból a legnagyobb figyelmet érdemli, mert nemcsak közvetlen pusztulással fenyegeti a megmaradt emberanyagot, hanem a nemzőképesség csökkenésével és az új nemzedék megrontásával megrontja a nagy emberveszteség pótlásának kilátásait is. Ennek jelentősége ma annál nagyobb, mert mind többet foglalkoznak azzal a kérdéssel, miként lehetne a magasabb kultúrájú népeknél állandó csökkenését a természetes szaporodásnak legalább mérsékelni, és így csökkenteni a veszélyt, mely a fogyó, vagy kismértékben szaporodó népet a nagymértékben szaporodó népek részéről fenyegeti.

III.

Mily rendszabályok azok, amelyekről társadalmunk mai összetétele mellett komoly eredmény várható? Hogy komolyan megbíráshassuk azokat az intézkedéseket, melyeket a fertőző nemibetegségek háborús terjedése ellen terveznek, vizsgálunk kellene, milyenek az eredmények, melyeket ezen a téren békében elértek.

E tekintetben egészen rövidre foghatom mondanivalóimat.

Az államok a prostitúció rendszabályozásán kívül alig tettek valamit a múltban a fertőző nemibetegségek számának csökkentése érdekében. A prostitúció rendszabályozása abban a formában, amelyben eddig gyakoroltatott, szintén csak szegényes eredményekre vezetett. Hogy tehetetlenek voltunk eddig a nemibetegségek terjedésével szemben, az a legsajátságosabb és legkülönösebb jelenség a modern hygiene történetében. Ha sikerült a legtöbb fertőző baj-

pusztításának gátat vetni, ha sikerült csökkenteni a tuberkulózis-fertőzések számát is, úgy sokkal több eredményt kellett volna várnunk a fertőző nemibetegségek ellen alkalmazott rendszabályoktól. *Nincs ugyanis más betegség, vagy alig van más olyan betegség, amelynél olyan pontossággal és biztossággal ismernők a fertőzés okát, módját, forrását, sőt pillanatát. Alig van más betegség, amelynél oly biztosan lehetne teljes gyógyulást elérni,* bár hosszadalmas gyógykezelés után, mint a fertőző nemibetegségekénél. És végül nincs más betegség, amelynél oly biztos eszközeink volnának a fertőzés elhárítására, mint épen a fertőző nemibetegségekénél. Teljességgel értelmetlennek látszik tehát, miért érünk el jelentős eredményeket oly betegségek csökkentésénél, melyeknél ez előfeltételek hiányzanak, melyeknél a balsiker tehát sokkal érthetőbb volna. Ez azért van, mert sajtóságos társadalmi okok behatása alatt tudásunk a nemibetegségek elleni harcban eddig nem érvényesülhetett.

A fertőző nemibetegségek leggyakoribb terjesztője a házasságonkívüli nemi élet, és annak leggyakoribb formája prostitúció igénybevétele. 1903-ban az Általános Munkáspénztárban végzett felvételem szerint 100 nemibetegségben szenvedő férfi közül 84 prostituált nőtől betegedett meg. Meg van állapítva, hogy alig van prostituált, ki végig ne csinálta volna már az összes fertőző nemibetegségeket. Ezeket a kéjnőket oly gyakran és tömegesen veszik igénybe, hogy a hetenként kétszer végzett orvosi vizsgálat közti időben jelentkező fertőző nemibetegség is egész sorát a férfiaknak teheti beteggé. Az idült kankónak, de az idült bujakórnak is bizonyos tünetei néha egyáltalában nem ismerhetők fel az orvosi vizsgálat alkalmával, jobban mondva nem minden orvosi vizsgálat alkalmával. A rendszeres rendőrorvosi ellenőrzés alatt álló nőkkel való nemi érintkezés sem veszélytelen tehát és terjeszti a fertőző nemi betegségeket. Aki tehát igazán hatásos módon akar küzdeni a fertőző nemi betegségek ellen, annak elsősorban a házasságonkívüli nemi érintkezés és a prostitúció megszüntetésére kellene törekednie. A kultúremleriség egész történelme bizonyítja, hogy ez a törekvés évezredek óta megvan. Megnyilatkozott a vallásalapítók valláserkölcsei törvényeiben, törvényhozóknak néha véres szigorral megírt törvénykönyveiben. Mindezek a tanítások és törvények azért nem voltak képesek megszüntetni a házasságonkívüli nemi érintkezést, mert annak nagyon mélyen, az ember természetében rejlő gyökerei, emberi társadalmunk tökéletlenségéből eredő forrásai vannak.

Az embereket nemi érintkezésre ősi ösztön, a fajfentartás természetes és tiszta ösztöne viszi. Ez az ösztön felébred minden érett emberben, sajnos, gyakran már az éretlenekben is. Miután társadalmunk alapja a család, a nemi ösztön kielégítésének normális formája a családalapítás volna. De a családalapítás társadalmunk mai gazdasági rendje mellett a nemi érettség beállta után nem minden, ellenkezőleg, csak nagyon kevés emberre nézve lehetséges.

Egész osztályok férfiai elérik 20—22 éves korukat és még kicsiny keresetű segédek, tanulók, nincstelenek, kik nem is gondolhatnak családalapításra. Innen van, hogy 24, 30—35 éves férfiak nagy tömegei élnek, különösen a városokban, házasságonkívüli nemi életet.

Radikális megoldás volna, ha senki soha nemi életet házasságon kívül nem élne, férfi és nő tehát a házasságig, soha sem házasodók előtt fogytáig tartózkodnának minden nemi érintkezéstől. Ezt ajánlották is, a legmodernebb bölcsek is, támaszkodva arra az orvosi tapasztalatra, hogy a nemi élettől való tartózkodás egyáltalában nem káros. Ellenkezőleg, tekintettel a fertőző nemibetegségek óriási elterjedtségére, nagyon hasznos volna. Ez igaz, de ép oly igaz az is, hogy vallásalapítók és törvényhozók már évezredek óta tanítják ezt és minden tanítás és minden büntetés eredménytelen maradt, mert a nemi ösztön erősebbnek bizonyult nemcsak a túlvilági, de az e világon fenyegető veszedelmeknél is. A fertőző nemibetegségek pedig egészen és véglegesen csak a házasságonkívüli nemi élettel, illetve a prostitúcióval együtt fognak eltűnni. Terjedésük oka ugyanis ugyanaz, mint amazoké, társadalmi és gazdasági berendezkedésünk tökéletlensége.

Gyávaság és ostobaság volna azonban ezzel a megállapítással rezignáltan levonni azt a következtetést, hogy a fertőző nemibetegségek úgy békeidőben való, mint háborús terjedése ellen egyebet nem is lehet és nem is kell tenni, *mint várni az egészségesebb társadalmi erkölcs és a gyökerében megreformált társadalmi gazdasági rend bekövetkezését*. Kétségtelen, hogy az adott társadalmi és gazdasági viszonyok között is a társadalom és különösen a hatalom viselője, az állam nagyon jelentős eredményeket érhet el a fertőző nemibetegségek csökkentése terén és így e betegségek háborús terjedése ellen is.

A következőkben ismertetem azokat a módszereket, melyeket eddig megkíséreltek vagy ajánlottak a fertőző nemibetegségek háborús terjedésének meggátolására, és mindegyiknél megteszem a magam javaslatát.

Nálunk különösen két módszertől várnak sokat. Az egyik a büntetőjogi felelősség megállapítása, a másik a kötelező gyógykezelés törvényes kényszere. E nagyon mélyrehatóknak látszó két rendszabály egyikétől sem várok gyökeres eredményt.

A büntetőjogi felelősség tulajdonképpen már meg van fennálló törvényeink értelmében is. Aki tudva visz át életveszélyes betegséget más emberre, az büntetőjogilag ma is felelőssé tehető, ha annak a másiknak egészségét ezzel súlyosan károsította. A baj csak az, hogy amikor a fertőző nemibaj tünetei súlyosakká lettek, vagy legalább biztonsággal megállapíthatók, addigra éppen a nemi élet intim voltánál fogva nagyon nehéz bizonyítani, hogy a vádló és a vádlott beteg közül melyik volt az, ki a betegséget a másikra átvitte. Még nehezebb bizonyítani azt, hogy a fertőzés időpontjában tudott-e a vádlott arról, hogy fertőző nemibetegségben szen-

ved? Végül nagyon nehezen leküzdhető tényező a nemibetegség megszegyenítő voltának tudata és így nagyon sok jóra való ember fog tartózkodni a feljelentéstől. De tartózkodni fog azért is, mert betegségének elárulásával gazdasági hátrányoknak teszi ki magát a feljelentő, akár nő, akár férfi. Csak egész kivételes eset lesz, hogy a feljelentéstől nem gazdasági kára, (állásból való elbocsátás, válóper stb.) hanem gazdasági előnye lesz a feljelentőnek. Világos, hogy csak ilyenek tesznek majd feljelentést. Ha pedig a feljelentés folytán nagy gazdasági előnyt vár a feljelentő, — kártérítést stb. — akkor gyanússá válik a feljelentés, hiszen ilyen körülmények közt valószínű, hogy csak jómódú embereket fognak feljelenteni és csak azért, mert pénzbeli kártérítést akarnak kapni.

De azért nem árt a büntetőjogi felelősség törvénybeiktatása, mert bár lesznek hiábavaló és zsarolási kísérletekkel összekötött perek, lesznek néha kétségtelenül olyan esetek is, amelyekben bűnös léhaság és a mások egészségével való állati nemtörődomség fogja elvenni méltó büntetését. Ezek az esetek ritka kivételek lesznek. Ne áltassuk magunkat tehát azzal, hogy ettől a rendszabálytól jelentősebb eredmény várható, hogy ez csökkenteni fogja a nemibetegségek terjedését. Sokkal komolyabb és radikálisabb megoldás volna a *kötelező gyógykezeletés törvényes kényszere*. Ehhez azonban a következő előfeltételek szükségesek:

1. Kötelező bejelentése minden fertőző nemibajnak. Minden orvosnak és gyógyítással foglalkozónak kötelessége volna minden esetet névszerint a hatóságnak bejelenteni.

2. Kényszer kezelésre kellene utalni, tehát esetleg kórházba internálni mindenkit, férfit, asszonyt, aki önként magát rendszeresen nem kezelte.

3. Gondoskodni kellene arról, hogy a kényszerkezelésre utasítottak kivétel nélkül ingyen orvoshoz, ingyen gyógyszerhez és ingyen kórházi helyhez jussanak.

4. Minthogy nem mindenki, aki fertőző nemibetegségben szenved, jelentkezik orvosnál, sőt valószínű, hogy a kötelező bejelentés esetén még sokkal kevesebben fognak jelentkezni, mint most, időről-időre meg kellene vizsgálni az egész lakosságot, az ivarérett korban levő összes férfiakat és nőket.

Ezek nagyon messzemenő intézkedések, de egy pillanatig sem haboznék, hogy e rendszer apostolává szegődjek, ha hinnék eredményességében. De nem hiszek benne. Az egész lakosság vizsgálatához hozzáértő orvosokra van szükség, mert a fertőző nemibetegségek lelkiismeretes megállapítása alapos szakismereteket követel. Ez a követelés — bár a háborús viszonyok között sokkal nehezebben, mint máskor — még valahogyan teljesíthető volna, de az egész lakosság vizsgálatát nem lehetne oly gyakran végezni, hogy közben ne volna bőséges alkalom a fertőző nemibetegségek terjesztésére. A viszonyok itt nagyban kb. ugyanolyanok lesznek, mint amilyenek a prostituáltak megvizsgálatásánál kicsinyben és az eredmény nagy-

ban ugyanaz volna, mint itt kicsiben: *hatalmas, nagy apparátus és szegényes, kicsiny eredmények*. Én ezért csak a nemibetegségek bejelentésének dán rendszere mellett foglalnék állást. Minden orvos jelentse minden héten minden fertőző nemibetegét, annak korát, foglalkozását stb., de a névnek megjelölése nélkül. A hatóság képet fog kapni arról, hol halmozódnak a fertőző nemibetegségek és módjában lesz rendkívüli elszaporodásuk helyén, rendkívüli intézkedéseket léptetni életbe. A kényszerkezelést is törvénybe iktatnám és a kényszerelhelyezéssel együtt alkalmaznám azokra, akikről bebizonyosodott, hogy tudva, ismervé saját bajukat, nemi érintkezés útján veszélyeztetik a más egészségét, vagy foglalkozásuknál fogva lehetnek veszélyesek környezetükre (pincérek, pékek, szakácsok, üvegfüvők stb.). Természetes, hogy ezeknek kényszer internálása idején az államnak kötelessége családjukról gondoskodni.

Ezek is csak egészen kivételes esetek lesznek. Én tehát kötelező bejelentéstől és az egész lakosságra kimondott törvényes kezelési kényszertől nem várom a kívánt eredményt. Ellenben hasznosnak látnám a név nélkül való bejelentésnek fent ismertetett módszerét és a kényszerkezelésnek megszorított, kivételes, szigorúan körülírt esetekben alkalmazott formáját.

Javasolták még a háború tartamára az összes prostituáltak internálását. Úgy érveltek, hogy a háború nagy költségei mellett 30—40.000 nő internálásának költségei teljesen jelentéktelenek, szerepet nem játszhatnak. Ez igaz. De ez az internálás is jobb, ha elmarad, mert jelentős eredménye nem volna. A háború sokáig tart, és senki sem tudja, meddig fog még tartani. Bebizonyított tény, amelyre itt részletesebben nem akarok kitérni, de amelyet minden szociológus bizonyítottnak kell hogy vegyen, hogy a prostitúció a keresletnek következménye. Lombrosonak, Aschaffenburgnak az az álláspontja, hogy minden prostituált prostitúcióra született, kétségtelenül *téves*. *Aschaffenburg* maga cáfolja, mikor leírja, hogy a hamburgi rendőrség egy időben a kéjnők keresetének egy részét takarékkönyvekbe helyezte el és a kényszertakarékosság következtében a prostituáltaknak egy jelentékeny hányada visszatért a tisztességes polgári életbe. „Erkölcsi” okokból a rendőrséget ennek a rendszernek elhagyására kényszerítették, de az érdekes experimentum kétségtelenül erős bizonyíték amellest, hogy bizonyos háüamosság mellett *bizony gazdasági okok*, a női keresetek bizonytalansága, rosszul fizetett volta, embertelen munkaföltételek, így például a házi cseléd embertelen lekötöttsége stb. legfontosabb okai annak, hogy a prostitúció veszedelmes, zaklatott, megvetett, nyomorult életére mégis mindig akad újból és újból nő, és pedig túlnyomó, nagy-nagy többségben a cselédek, a munkásnők, a szegények társadalmi rétegéből. Ha tehát be fogjuk zárni az ország összes prostituáltjait, a kereslet és kínálat szabályainál fogva helyükbe fog lépni egy ugyanakkora tartaléksereg, ha túrt lesz, akkor a nyílt prostitúció alakjában, ha az tilos lesz, a titkos prostitúció formá-

jában. És ez az új, háborús, prostitúciós hadsereg még sokkal veszedelmesebb lesz, mint a régi, mert régi orvosi tapasztalat, hogy minél fiatalabb a prostituált, minél rövidebb ideje űzi foglalkozását, annál veszedelmesebb, annál virulensebb a megbetegedése, annál nagyobb mértékben terjeszti a betegséget. De az alap gondolat itt is jó, az internálás is hasznos, ha nem hosszabb időre szánjuk, amikor is ideje van a tartalékseregnek akcióba lépnie. A régi tapasztalat szerint különösen veszedelmesek a demobilizáció napjai. Semmi akadály sem volna annak, hogy a demobilizáció napjaira minden prostituáltat internáljunk, és így legalább ezekben a napokban, mikor a lelki exaltáció és az alkoholabúzus különösen fokozott ingert adnak a nemibetegségek terjedése szempontjából veszedelmes félrelépésekre, tegyük el az útból azokat, kik erre a legkönnyebb alkalmat adják. Az utcák és gyanús mulatóhelyek radikális megtisztításai, a szigorú és teljes szesztilalom a demobilizáció napjaiban, de olyankor is, mikor átmenetileg nagyobb csapatok érkeznek valamely városba, nagyon hathatós rendszabályoknak bizonyulnának. Ha a demobilizáció részleges lenne, egyszerre csak bizonyos csapatrészek demobilizálnának, akkor is keresztülvihető ez a rendszabály, minden részleges demobilizációval együtt kellene csak néhány napra elrendelni. A legmesszebb menő és legradikálisabb megoldási módokat azért nem tartom célravezetőnek, mert hatásukat paralizálná, hogy a legradikálisabb rendszabály sem tudná megszüntetni a nemibetegségek terjedésének igazi okát, a házasságonkívüli nemi életet. Nincs is bizalmam ahhoz, hogy a mai közigazgatás részrehajlás nélkül képes volna a „nagy” rendszabályokat keresztülvinni. Bizonyos tehát, hogy így csak fokozná üldözésével és megtorló rendszabályaival a mai emberiség szexuális nyomorúságát komoly eredmény nélkül. Eredményt és pedig jelentős eredményt tehát csak állandó, következetes munkától várhatunk.

Amit az adott háborús viszonyok között a felsoroltakon kívül még célravezetőnek tartanék, az lényegében a következő volna.

1. Legfontosabb a pauperizmus legkiáltóbb tüneteinek enyhítése. A kivételes háborús hatalom megadja erre a kormánynak a módot, a költségek a háborús költség nagysága mellett számba sem jönnek. A bérek, elsősorban *a nők túllalacsony munkabérének rendeleti úton való megjavítása*. A munkásviszonyok, különösen a cselédek helyzetének javítása. A gyalázatos lakásviszonyok és az étellemezés javítása, így tehát a városi proletariátus pauperizmusából eredő legsúlyosabb bajok megszüntetése. A szegény munkásnő és a cseléd bérének javulása, pihenő idejének meghosszabbítása csökkenteni fogja a prostitúcióba süllyedők számát. És e nélkül nem várhatunk maradandó hatást a fertőző nemibetegségek ellen életbe léptetett rendszabályoktól, bármilyen költségesek és nagyarányúak legyenek is. Minden korona, amit erre a célra költünk, több eredményt fog hozni, mint minden ezer korona, amit e nélkül költenénk többé-kevésbé erőszakos rendszabályok keresztülvitelére.

2. Jó hatása van a nép rendszeres oktatásának. Igen sok ember tudatlanságból fertőződik és tudatlanságból fertőz másokat. És bár egyáltalában nem tagadom azt, hogy a nemi ösztön ereje oly nagy, hogy sok ember, ismerve jól a veszélyeket, mindenen túlteszi magát, mégis tapasztaltam azt, és ezt a tapasztalatomat senki el nem vitathatja, hogy a veszélyeket ismerő ember sokkal nagyobb számban marad mentes a fertőzéstől, mint a tudatlan. A tanonciskolákban, a középiskolák ötödik osztályától kezdve és a felnőttek oktatásának minden formájában terjesszék orvosok és orvosnők az egészségre ártalmas szokások veszélyeinek ismereteit és így a többi népbetegség veszélyeinek ismertetése mellett (tuberkulózis, alkoholizmus stb.) mutassanak rá a nemi élet tisztaságának szükségességére, az abstinencia lehetőségére, a fertőző nemibetegségek veszedelmeire és elhárításuk módjaira.

3. Vannak aránylag biztos módszereink a nemibetegségek megelőzésére. A legfontosabbak ezek közül a szó legtágabb értelmében gyakorolt tisztaság és az óvszerek használata. Az igazi tisztaság, az életszokásokba bevitt tisztaság a leghatásosabb fertőtlenítő szer és óvszer. A tisztálkodás hasznának ismertetését minden eszközzel kellene az államnak terjesztenie. Képekben, plakátokban, előadásokban, rendszeres iskolai tanításban a nevelés és az iskola minden eszközzel oktató a nép a tisztaság előnyeire, a tisztálkodás módjaira.

A fertőző nemibetegségek ellen közvetlenül védelmet nyújtó óvszerek, gummi óvszerek, vegyi és más eredetű gyógyszeres védő készítmények ismeretét és használatát is terjeszteni kell. Ennek eddig hatalmas akadálya az volt, hogy ezek az óvszerek a szülések számának csökkentésére is alkalmasak, ezért elég rövidlátóan akadt olyan kormányzat, amely terjesztésüket üldözte. Ez azért is rövidlátás, mert amely néposztályok korlátozni akarják a gyermekek számát, *azok arra minden körülmények között találnak módot*, gyakran olyat, amely a nép egészségét is nagyon súlyosan károsítja. Az óvszerek üldözése tehát már ezért is káros volt, de még sokkal károsabbnak bizonyult azért, hogy a fertőző nemibetegségek még rohamosabban terjedtek és ezáltal még jobban csökkent a születések száma. A szülések számának emelésére tehát egészen más, s itt nem részletezendő gazdasági eszközökkel kell hatni, az óvszerek használatát pedig propagálni kell.

4. Minden önként jelentkező és fertőző nemibetegségben szenvedőt teljesen megfelelő ingyenes gyógykezeléshez kell juttatni, kórházi ápolásra szorulókat ingyenes, szakszerű kezelésre el kell helyezni megfelelő szakismerettel rendelkező orvos vezetése alatt álló kórházi osztályokon. Létesíteni kell tehát annyi ilyen osztályt, hogy senkit helyhiány miatt elutasítani ne kelljen. Minden városban, ahol veneréas betegek számára kórházi osztályt létesítenek, kapcsolatban ezzel, és oly városokban is, ahol ilyen osztály nincs, külön ingyenes nyilvános rendelés létesítendő, hol minden veneréas beteg ingyen gyógykezelésen kívül ingyen gyógyszert is kap.

Minden ilyen nyilvános rendelkezéssel kapcsolatban létesíttessék nyilvános tanácsadóhely, ahol egészségesek is kaphatnak útbaigazítást, miképen kell a nemibetegségek ellen védekezni. A „Tanácsadóhely”-eken nemcsak a venereás, de minden népbetegség, így az alkoholizmus, a tuberkulózis, a csecsemő halandóság stb. ellen kell propagandát folytatni, mert a nép akkor inkább fogja felkeresni ezeket a tanácsadókat, „dispensaireket”, az álszemérem nem fogja visszatartani az embereket. Népszerű, a nép nyelvén írt, ismeretterjesztő nyomtatványokkal, fali táblákkal, vetített képes előadások anyagával az állam lássa el a tanácsadókat. A népbetegségek elleni védekezésről szóló előadásokkal a tanácsadók keressék fel időről-időre a környékbeli falvakat is.

5. A prostitúció ellenőrzésének mai módszere oly irányban változtatandó meg, hogy az orvosi ellenőrzés és a gyógykezelés lépjen előtérbe, a rendőri beavatkozás a legszükségesebbre szorítkozzék. Felesleges zaklatás, kivételes szigor alkalmazása mellőzendő. Ha a prostituált keresetképtelen gyermekét vagy szülőjét tartja el keresetéből, a kórházi kényszer kezeltetés idején ezekről valamilyen gondoskodás történjék, nehogy a beteg prostituált ezért bujkáljon a kórház elől és fertőzzön másokat.

6. Kórházi kényszerkezelésnek kell alávetni minden férfit és nőt, kiről bebizonyult, hogy fertőző nemi baját nem gyógykezelheti rendesen és a bajt terjeszti. Foglalkozásuktól eltiltandók, esetleg kórházba utalandók az olyan betegek, kiknek betegsége veszélyes a közre: szakács, szakácsnő, pincér, pék, élelmiszerkereskedő stb. De az általuk eltartott családról a kórházi kezelés, illetve a munkából való kitiltás idején gondoskodás kell, hogy történjék!

Ezek volnának a polgári hatóságok által létesítendő sürgős, háborús rendszabályok.

Sokkal hatásosabbak lesznek a katonai személyekre vonatkozó és a katonai hatóságok által keresztülvitt rendszabályok.

1. Már a sorozásnál kényszer kezelésre utaltassék minden fertőző nemibetegségben szenvedő férfi. A sorozó orvosok tehát pontosan vizsgáljanak ily irányban is.

Minden katonai szolgálatra bevonult férfi rendszeres időszaki vizsgálatnak vettessék alá. Minden helyőrségben, hol venereás betegségek szakorvosa rendel, az időszaki vizsgálatokat ne a csapatorvos, hanem a szakorvos lássa el. Krónikus kankóban vagy régi bujakórban szenvedő és szolgálatképeseknek minősített katonai személyek (ambuláns kezelésre, szakrendelésre utasítandók és szolgálatuk ellátása mellett kezelendők, minthogy a civil lakosság venereás betegei is túlnyomó többségben hivatásuk teljesítése közben kezeletik magukat. A kórházból kibocsátott legénység is ilyen járó rendelésre utaltassék. Itt ki nem fejhető katonai okok nagyon is indokolttá teszik az ilyen ambuláns kezelést.

2. A fronton levő csapatok álló lövészárók-harcok idején, a hadtápterületen tartózkodó legénység pedig mindig vizsgáltassék meg

bizonyos időközökben arra nézve, van-e nemi baja? Ezeket a vizsgálatokat a csapatorvos is végezheti, de minden magasabb parancsnoksághoz *szakorvos osztandó be*, kinek feladata a terület egész legénységét időről-időre felülvizsgálni. A vizsgálat minden eszközzel fel legyen szerelve. A szolgálatképes, de még fertőző, idült betegségben szenvedők kezelésére megadja a csapatorvosnak az útbaigazítást. Ezeket a szolgálatképes betegeket a csapatorvos pihenés, de álló harcok idején is kényelmesen kezelheti. Egészen bizonyos, hogy e módon százezrek jutnak gyógyuláshoz, csökken a demobilizáció veszélye a minimumra és nem szenved sérelmet a most mindenek fölé helyezendő katonai érdek.

3. Fertőző nemi bajban szenvedő katona semmi körülmények között sem kaphat semmiféle szabadságot. A gyógyulást az egyszer betegnek felismert és kezelt katonának csapatorvosa csak úgy igazolhatja, ha a vizsgálat módszerét is feljegyzi, úgy, hogy a szabadságolási okmányból kiderüljön, hogy nemi bajra történt vizsgálat és milyen. Kétes esetekben a katonai vizsgálatra a legközelebbi szakorvoshoz utasítandó, ki a szükséges vizsgálatot rövid úton ellátja. Mulasztások, könnyelmű szabadságoltatások szigorúan büntetendők.

A hosszú háború folyamán, ha a szabadságolások felületes orvosi vizsgálat alapján történnek, könnyen megeshetnék, hogy elkésünk demobilizációs munkánkkal, mert addig már át és át fertőzik a szabadságosok az ország népét. Az ellenőrző szakorvos figyelmét ki kellene terjesztenie az állomás helyén átvonuló szabadságoltak egészségi állapotának ellenőrzésére is.

4. A demobilizáció idején venereás bajban szenvedőnek talált katona visszatartandó, míg baja nem ragályozó. De csak addig. Ha még további kezelés is szükséges, akkor lakóhelyének hatósági orvosa erről értesítendő, a katona feltételesen szabadságolandó és ha rendesen nem kezelteti magát, a hatósági orvos feljelentése alapján újból behívandó és kórházba internálandó.

Meggyőződésem, hogy ezekkel a módszerekkel, jobban mondva ezzel a minden részletre kiterjedő, következetesen és lelkiismeretesen keresztülvitt munkával el lehet majd érni azt, hogy a nemi-betegségek a háború alatt és a háború után járványszerűen el ne terjedjenek, és ne veszélyeztessék a nép egészségét, a nemzet természetes szaporodását, jövőjét.

A háború alatt nem szűntek meg, sőt fokozódtak azok a társadalmi és *gazdasági* okok, melyek a házasságon kívüli nemi életet a fertőző nemibetegségek terjedését békeidőben okozták. Ezért lehetetlen a háború idején is a radikális, teljes eredményt ígérő, nagyszerű megoldás, mert hiszen a baj gyökerének érintése nélkül, társadalmi reform nélkül, nincs gyökeres eredmény. Megváltó gondolatok helyett e téren tehát szürke, de jól átgondolt, állandó munkára van szükség. Ez elegendő is lesz ennek a háborús veszedelemnek a leküzdésére.

SZIRTES ARTÚR: A SZOCIÁLIS JOGALKOTÁS PROBLÉMÁJA.*

I. Az a módszertani vita, mely az utolsó tizenöt évben a legújabb, különösen német jogelméleti irodalmat foglalkoztatja, kétségtelenül az új kapitalisztikus és az ezzel párhuzamos új szociális és szocialisztikus fejlődésnek az eredménye. Az életviszonyoknak az a teljes átalakulása, mely az új osztályalakulásokkal és osztályküzdelmekkel együtt jár, az úgynevezett jogtudományt teljesen új problémák elé állította; az átalakulás hullámverése legelsőbbben a jogalkalmazás terén volt érezhető. Mind behatóbban kellett az irodalomnak a *törvény hézagaival* foglalkoznia és ennek folytán mind erősebb lendületet *vett* az az irány, mely a régi fogalmak és tételek alkalmazhatatlansága folytán a bírónak a jogalkalmazás terén teljesen szabad kutatási, mérlegelési és jogalkotási szabdságot kívánt biztosítani. Ennek az irodalmi iránynak híveit az irány ellenzői *Freirechtler*-eknek nevezték el, akik szerint a bíró a törvény ellenére is szabadon alkalmazhatná azt a jogot, mely nézete szerint az elbírálandó életviszonyoknak megfelel. Ezzel a téves nézettel szemben az új irány szószólói, akik magukat a *freie Rechtsfindung*, vagyis a szabad jogalkalmazás iránya híveinek nevezik és akiknek legfőbb képviselői az osztrák *Ehrlich és Ofner*, továbbá a német *Kantorowicz, Bozi, Sinzheimer* és *Fuchs* ismételtlen kifejtették,¹ hogy a bíró szabadsága csupán annyit jelent, hogy ő az életviszonyok lélektani és társadalomtudományi gondos megfigyelése, de a törvények és törvényerejű rendeletek teljes tiszteletben tartása mellett leli meg és alkalmazza a jogot.²

Noha ma már a bírói gyakorlatot mindinkább áthatja az új életviszonyok mérlegelésének kötelessége, noha a legújabbkori bírói gyakorlat ennek folytán mind szociálisabbá is lesz, a bíró maga, az igazságügyi szervezetnek kontinentális jogrendszere mellett, nem teremtheti meg azt a jogot, mely a mindenkori életviszonyoknak mindenben megfelel. Anton *Menger* világos írásainak,³ melyekben *egy legislativpolitikai* jogtudomány megteremtését sürgeti, ez új vi-

* A Társadalomtudományi Társaságban 1916 február 1-én tartott előadásból.

¹ L. különösen Kantorowicz: *Die Contra-legem Fabel* és *Fuchs: Der Juristische Kulturkampf* című munkáit.

² A jogi lélektan (*Juristische Psychologie*) és jogi szociológia eme jogalkalmazási beállítására tekintetében ismét főleg Fuchs és Kantorowicz különböző munkáira utalhatunk.

³ L. különösen Menger 1895. évi rektori megnyitó beszédét, *Über die sozialen Aufgaben der Rechtswissenschaft* (2. kiadás 1905, Wien, Braumüller, 19—20. 1.).

tában semmi hatásuk nem mutatkozott. Tudtommal *Ofner* volt az első, aki az 1912-ben tartott német jogászgyűlésen¹ végre reámutatott a módszertani vita ama főhibájára, hogy a bírót állították a vita középpontjába.

Bozi pedig, az új jogtudományi irány e bátor harcosa az első, aki legújabb könyvében (*Lebendes Recht*, Hannover, Helwing, 1915), összefoglalván az új irány problémáit, a törvényalkotás módszere kérdésének már külön fejezetet szentelt (*Das Gesetzgebungsproblem*), rávilágítva arra az elvitázhatatlan tényre, hogy a jogtudomány új módszertani iránya a törvényalkotás eddigi módszerét és rendszerét alapszámban támadja meg. Korábbi dolgozataimban² vallott ama felfogásomhoz híven, hogy a vita súlypontjának a jogalkalmazás kérdéséről a jogalkotás kérdésére kell átviteltetnie, *Die Rechtswissenschaft — eine Kulturmacht*, című újabb munkámban³ magam is úgyszólván kizárólag a tudományos jogalkotás módszerével foglalkozom, kapcsolatban azokkal a szervezeti jogi kérdésekkel, melyeknek megoldása az új jogtudomány egyik legelsőbbrendű feladata.

II. Az eddigi jogi tanítás sohasem, vagy alig vonta meg a kellő párhuzamot jogalkalmazás és jogalkotás között.⁴ Az eddig uralkodó jogelmélet úgyszólván kizárólag a jogalkalmazás elmélete volt, mely a tételes jogból indult ki, azt magyarázta és annak alkalmazásához kívánt útmutatásokkal szolgálni. A jogalkotás munkáját — eltekintve a törvény hiányában vagy hézagossága eseteiben a jogalkalmazásban, illetve igazságszolgáltatásban előforduló bírói és *közigazgatási* jogalkotás szerény eseteitől — ez az elmélet törvényhozási munkának tekintette,⁵ amely munka szerinte a törvényhozói testületek feladata és így elsősorban a politika birodalmába tartozik. Új jogtudományi irányunk szerint ez a kiinduló pont teljesen téves. Szerintünk⁶ a jogtudománynak csak másodsorban feladata, hogy a

¹ *Verhandlungen des XXXI. Deutschen Juristentages* (773. 1.).

² A *szociális jog elmélete* (Budapest, Rényi Károly, 1913); *Die Methode der Rechtswissenschaft. (Recht und Wirtschaft, 1913, 2. Heft*, Berlin).

³ Hannover, Helwing, 1916. (Einführung in das lebende Recht, H. 15).

⁴ Ott, ahol a törvény nem beszél (*sine lege*), vagy hézagos (*praeter legem*), a bírói gyakorlat is sokszor alkot jogot. A *szűkebb értelemben vett jogalkalmazás, a bírói jogalkotás és a jogalkotó jogtudomány* fogalmi elhatárolása tekintetében I. *Die Rechtswissenschaft — eine Kulturmacht* c. könyvem I. fejezetét.

⁵ Még Kantorowicz is ezen az állásponton van.

⁶ Menger már e módszertani vita előtt teljes határozottsággal hirdette ezt az elvet. Ha nem is mindig ily teljes határozottsággal, de ugyanezt a nézetet vallják *Ofner* és főleg *Bozi*. Ellenben *Sinzheimer* és *Fuchs*, de *Ehrlich* is főleg csak *jogalkalmazásról* beszélnek és a kisebb vitáikat e kérdés körül mozognak.

jogalkalmazás részére a tételes jog magyarázása kapcsán szabályokkal szolgáljon, alapvető és legfontosabb feladata ezt megelőzőleg az, hogy a jelen életviszonyokat jogi szempontból felkutassa, a jogi szabályozást igénylő életjelenségeket törvényalkotás céljából vizsgálja, boncolja, csoportosítsa, belőlük a megfelelő jogi tételeket kihámozza és törvényi erővel leendő felruházás céljából a törvényhozás testületeinek bemutatssa. Ez álláspont szerint tehát a jogtudomány elsősorban az életjelenségek megfigyelésének tudománya, melynek célja az életjelenségek jogi törvényszerűségeinek felismerése és megformálása.

A jogtudomány alapvető munkásságának ez a beállítása azonban magának az eddig nem mindig teljes joggal így nevezett jogtudománynak tudományosságát is igazabb alapokra helyezi. Sok vita folyt eddig arról, vajjon a jogtudomány tényleg tudomány, vagy csak technika-e. Valóban, az a jogtudomány, mely főcéljának a tételes jog alapján a jogalkalmazás segítségét és irányítását tekintette, méltán volt technikának tekinthető. Az idevágó legújabb irodalomból csak *Rumpf*¹ és *Ehrlich*² újabb írásait szabadjon említenem, melyek még mindig arról kénytelenek vitatkozni, vajjon tudomány-e a jogtudomány, és arra a megállapodásra jutnak, hogy „tudományunk”, ha nem is technikának, de legfeljebb művészetnek nevezhető, semmiesetre sem mondható azonban tudománynak. Szerintük, és ez volt az eddigi uralkodó felfogás, a jurisprudentia rendezés, nem pedig a megfigyelés tudománya. Ezzel az egyoldalú felfogással ellentétben azt valljuk, hogy a jogtudomány feladata, épp úgy, mint a természettudományoké, az objektív és korlátlan megfigyelés és leírás, továbbá eme megfigyelés és leírás alapján a tudományos értelemben vett törvények kutatása és felismerése. Hogy ez utóbbi munka analízis és dedukció, sőt néha intuíció is, természetes; de dedukció és intuíció, melyet korlátlan és elfogulatlan indukció előz és alapoz meg. Ebben az alapvető felfogásban rejlik az új jogtudomány induktív karaktere. Elvégre a természettudományokról is el lehet mondani, hogy azok végcélja a megfigyelt jelenségek rendezése, rendszerbe foglalása és tovafejlesztése³, ám a tudományos rendezés csak tudományos megfigyelés alapján állhat és ennek folyománya. Természetesen az új jogtudományi kutatás számára sem írhatjuk a természettudományok kutatási módszerét mindenben elő. Azok a túlzások, melyek a németországi módszertani viták kapcsán ebben az

¹ *Volk und Recht* Oldenburg i. Gr., Gerhard Stalling, 1910.

² *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München, Duncker és Humblot 1913.

³ „Le savant doit ordonner; on fait la science avec des faits comme une maison avec des pierres; mais une accumulation des faits n'est pas plus une science qu' un tas de pierres n'est une maison” — mondja H. Poincaré (*La science et l'hypothese*, Paris, Flammarion, 1908, 168. 1.).

irányban elhangzottak, ma már teljesen túlhaladottnak tekinthetők. Minden tudomány számára az illető tudomány megfigyelésének, kutatásának anyaga szabja meg módszertani alapelveit. Mindig az a kérdés, melyek a megfigyelendő jelenségek. A fizika a természet fizikai jelenségeit, a botanika a természet növénytani jelenségeit figyeli meg, míg a jogtudomány megfigyeléseinek anyaga a társadalmi életviszonyok jogi jelenségeinek összessége. Ha tehát tudományunk korántsem vált természettudománnyá, mégis a megfigyelés alapján álló és a maga sajátlagos eszközeivel és berendezéseivel dolgozó induktív tudománynak kell majd az új jogtudományt neveznünk, amelyről többé *Heine* nem írhatná a maga gúnyos szatírját és *Goethe* nem mondhatná többé: *Ich weiss wies um diese Lehre steht.*

III. A probléma tehát az, miként valósítható meg a jogtudomány induktív módszere? Vagyis gyakorlatiban: Miként lehetne megvalósítani a jogtudomány induktív módszerének legmegfelelőbb eszközöket és berendezéseket? Jelen előadásom tudományos célja csupán a probléma felvetése, beállítása és néhány fontos szempontból való megvilágítása.¹

A jogalkotás eddigi módszerének legjellemzőbb vonása az, hogy főleg *minisztériális* törvényelőkészítés és jogszabályalkotásban nyilvánult meg. Ebben a szóban benne van az eddigi jogalkotás módszerének minden hibája. A mai és az eddigi pártpolitika hatalmi harcában, tudjuk, hol az egyik, hol az másik politikai párt kerül az országban uralomra. Akár az egyik, akár a másik párt van azonban uralmon, mögötte mindig az a gazdasági érdekréteg áll, mely az illető országban a leggazdagabb és a legjobban szervezett. Így van ez Európa minden országában, ott is, ahol nagy pártok küzdenek egymással, melyek mellett a kisebbek eltörpülnek és ott is, ahol számos párt van az országban, melyek csak úgy tudnak a kormányra hatni, ha koalícióba, politikai blokkba lépnek egymással.² A minisztériumok vezetői, különösen a parlamentárisan kormányzott országok kontinentális típusaiban mindig ama pártok, vagy párt függvényei, melyek a politikai energiák harcában érvényre jutottak. A leghatalmasabb gazdasági réteg a maga egyéni és szervezeti energiáival mindenkor ama politikai párt mögött áll, amely kormányra kerül. A gazdasági csoportok ugyanis nem kormányra törekszenek, hanem

¹ Jelen dolgozat szűk keretei természetesen csupán a legfontosabb kérdések futólagos érintését engedték meg. A részletek és a még idevágó egyéb módszertani és szervezeti kérdések tekintetében szabadjon ismétlen tenet német munkámra, annak különösen II. és III. fejezetére utalnom.

² L. pl. ugyanezt a tünetet Németország politikai életében is: Naumann *Die politischen Parteien*, Berlin, Buchverl. der „Hufe“, 1910, 47. l. ahol Bülow 1906. évi kísérletéről, és 55. l., ahol a konzervatívok és a *Zentrum* uralmáról van szó.

a mindenkori kormány fölötti uralomra.¹ A leggazdagabb és a legjobban szervezett gazdasági érdekkör lehetőleg nem akar a pártpolitikai harcokban nyíltan résztvenni, nehogy valamely párt és kormány bukásával ő maga is bukjen. Inkább arra törekszik, hogy a mindenkor leghatalmasabbnak mutakozó politikai pártot gazdaságilag erősítse, és annak a szavazatok minél nagyobb számát biztosítsa, így lesz pl. a *Bund der Landwirte*-ből hatalmas politikai tényező, mellyel a pártoknak számolniuk kell, sőt amelynek és a hozzá hasonló nagy gazdasági szervezeteknek politikai jellege napjainkban már nem is marad, de nem is maradhat a politikai kulisszák mögött.⁹ A miniszter, bármily kiváló férfiú is, csupán oly törvényeket készíthet elő, és csupán oly jogszabályokat alkothat, melyek lényegükben megfelelnek az uralkodó politikai párt vagy pártok mögött álló leghatalmasabb gazdasági csoport vagy csoportok érdekeinek. Ha mást akar, helyzete az uralkodó pártban, a parlamentben és ezzel a kabünetben tarthatatlanná lesz, megbukik.³ Nyilvánvaló tehát, hogy az a törvényelőkészítés és jogalkotás, mely a mindenkori minisztériumokban folyik, csupán az ország lakossága egy rendszerint túlnyomó kisebbségben (de a parlamentben többségben) levő rétegének érdekeit tarthatja vizsgálódásaiban szem előtt. Ezek az érdekek rendszerint minden inaktív kutatás szükségessége nélkül adva vannak. A hatalmon levő gazdasági réteg parancsolólag írja elő azokat az érdekeit, melyek jogi szabályozást, zavartalan kielégítésükben állami kényszert igényelnek. Kétségtelen tehát, hogy a miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás a mai pártstruktúra és parlamenti szerkezet mellett tudományos nem lehet. Hiába igyekszik a miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás munkálatait olykor a szociális irányzat jegyében feltüntetni és *tanácskozások, ankétek, körkérdések*

¹ Jellinek, Georg (*Regierung und Parlament in Deutschland*, Leipzig Teubner, 1909, 35. l.) kissé teoretikus egyoldalúsággal ezt a sajátosságot már a mai német politikai *pártban* is látja.

² Ezirányban csupán a *Zeitschrift für Politik* 1912 óta megjelenő *Die Parteien* című mellékletére hivatkozom, amely a gazdaságpolitikai szervezeteket immár kifejezetten politikaiaknak kénytelen elismerni és azokról, mint mindinkább pártokká fejlődő politikai egységekről számol be.

³ Ennek a megállapításnak, mely más formában és összefüggésben ugyan, de végeredményben Mengerre vezethető vissza, nem mond ellent a modern munkásvédelmi és a mind modernebb adósvédelmi törvényhozási irányzat. Az előbbi egy feltörekvő szervezett társadalmi osztály, az ipari munkásság hatalmi harcának részleges eredménye, az utóbbi a gazdasági nyomor folyamánya. Mindkét irányzat azonban, a nélkül, hogy fejlődéstörténelmi jelentőségüket vitatni akarnók, a politikai hatalmi viszonylatok radikális eltolódása nélkül csupán a hatalmon levő gazdasági rétegek érdekkörein belül mozoghat és csak foltozó munkálatokat jelent, de nem rendszerváltozást.

formájában munkálataiban induktívnak látszó eszközöket is alkalmazni, munkálatai még sem lehetnek tudományosak. Az indukciónak, mely a helyes jogalkotás legalapvetőbb feltétele, az a legfőbb és nélkülözhetetlen kelléke, hogy elfogulatlan és korlátlan legyen. Már pedig az a jogalkotás, mely csupán vagy elsősorban csak egyes néprétegek, gazdasági csoportok érdekeit és életviszonyait tarthatja szem előtt, sem elfogulatlan, sem korlátlan, tehát igazán induktív sohasem lehet.

Nem szólva azokról az esetekről, amidőn a miniszteriális törvényelőkészítés szociális mázzal antiszociális rendelkezéseknek ad életet,¹ kétségtelen, hogy az eddigi miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás rendszere a valóban szociális jogalkotáshoz szükséges korlátlan és elfogulatlan indukciónak megfelelő társadalmi berendezés híján dolgozik, mert módszere a kényszerű dedukció és a korlátozott indukció jegyében áll. E módszertani sajátosságok pedig a dogmatikus jogelmélet jellemző vonásai. Igaz, hogy a dogmatizmus másként nyilatkozik meg a jogalkalmazás, mint az eddigi jogalkotás terén, mert hiszen a jogalkalmazás eseteiben rendszerint már adva van az állami kényszerrel felruházott írott tétel, melyből, mint sémából a bírónak vagy közigazgatási hatóságnak ki kell indulnia. Az induktív gondolkodásmóddhoz nem szoktatott sematikus gondolkodás itt termeli a legláthatóbban azokat a jogi csodabogarakat, melyek a logikai dogmatizmus eredményei és amelyek, mert a folyton fejlődő és változó, elbírálandó megzavart életviszonyok követelményeivel homlokegyenest ellenkeznek, a közönséget az ilyen bíraskodástól annyira elriasztják. A *Freie Rechtsfindung* elméletének törekvése, hogy a jogászt e téren kellő szociológiai és lélektani indukcóra szoktassa. A jogalkotás terén azonban a dogma maga az uralkodó társadalomgazdasági rétegek érdeke, mely a miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás dedukciójának is, korlátozott indukciójának is egyaránt kiindulási pontja. Ha újabban nem is alkalmazhat már a miniszteriális törvényelőkészítés (mint a nem minden politikai intenciók nélküli „történelmi iskola” idején) jogalkotási munkálataiban az uralkodó érdekek védelmére mindenkor római jogi, kánonjogi, hűbérjogi vagy közjogi dogmákat és így igen sokszor kénytelen is a látszólagos indukció eszközeihez nyúlni, mégsem tehet egyebet, mint hogy tételként az uralkodó érdekeket tartja szem előtt, amelyek körébe kell az életet belekényszerítenie.

Bizonyos, hogy az a viszonylat, melyben az eddigi törvényelőkészítés és jogalkotás az államhatalomhoz állott, intézményes változtatásokat igényel. A jogalkotás új módszere csupán új intézményes társadalmi rendszerben valósítható meg.

IV. Azok, akik eddig a jogtudomány sokat hangoztatott induktív módszeréről elmélkedve a gyakorlati megvalósítás gondolatával

¹ L. például a munkához való jogot védelmező modern, sztrájkkelles törvényhozási tendenciák tipikus példáját.

is foglalkoztak, a módszertani vita említett helytelen beállítása és felfogása mellett, mely szerint csupán a jogalkalmazás módszeréről volt szó, természetesen nem tehetek kielégítő javaslatokat. Sinzheimer, aki *Die soziologische Methode in der Privatrechtswissenschaft* című, 1909-i rövid előadásával (München, Rieger) egyike volt azoknak, akik a gondolkodást ezirányban megindították, már helyesen utal a feladat deskriptív jellegére, melyet aztán az analitikai munkának kell kiegészítenie. A deskriptív munka általa ajánlott eszközei az okmányok gyűjtése (a különböző hivatalok kiadmányai stb.), a különböző bíróságok és pedig a választott bíróságok döntéseinek is gondos gyűjtése, az újságok, de különösen a szakszervezeti titkárságok közléseinek összeállítása stb. Eltekintve attól, hogy Sinzheimer módszertani javaslataiban is főleg kedvenc kérdésére, a munkaszabályszerződésre gondol, az ő szeme előtt is első sorban a jogalkalmazás kérdése lebeg és nem nyúl a jogalkotás módszere gyökeres megváltoztatásának problémájához. Ugyanez a hibája Ehrlich javaslatainak is, aki sem 1911. évi *Die Erforschung des lebenden Rechts* című értekezésében,¹ sem pedig 1913-ban megjelent nagyértékű, alapvető könyvében (*Grundlegung der Soziologie des Rechts*) nem nyújt a jogalkotás induktív módszerének rendszeres megvalósításához semmiféle útmutatást, ő is utal ugyan a Sinzheimer által is említett okmányok gyűjtésének, különösen a modern ügyleti okiratok (házassági, adás-vételi, bérleti, bankkölcsön, jelzálogkölcsön, örökösödési szerződések, végrendeletek, egyesületi és kereskedelmi: társasági szabályok stb.) gyűjtésének nagy szükségességére, és arra, hogy a jogász „nyissa ki szemét és az élet gondos megfigyelése, az emberekkel való személyes érintkezés és nyilatkozataik feljegyzése alapján tanuljon”. Példáiban utal a német-osztrák parasztság mezőgazdasági szerződéseire, népszerű család- és örökjogi viszonylataira, mint az érdekes megfigyelési területek érdekes példáira, azonban a jogalkotás induktív tudományának intézményes biztosítékait nem keresi. Több jogi lapban,² továbbá az 1912. évi német jogászgűlésen is beszámolt Ehrlich azokról a munkálatokról, melyeket induktív irányba alapján a csernovici egyetemen létesített szemináriuma végzett. A szeminárium munkálatai megfeneklettek. Maga Ehrlich panasolja fel, hogy a kormányban nem volt meg a kellő érzék a munkálatok fontosságának felismerésére és hogy ennek folytán a szükséges anyagi eszközöket rendelkezésére nem bocsátotta. Ha Ehrlich kétségtelenül szép könyvében a szociológiai jogalkotás problémájának gyökerét, a hatalmi kérdést megjellette volna és fejtegetései eme kérdésből indultak volna ki, úgy nem gondolt volna arra sem, hogy a való élet valóban induktív jogi felkutatására, vágy amint ő mondja, az élő jog megismerésére az uralkodó gazdasági kisebbség kormányától nyerjen segítő támogatást.

¹ *Schmoller's Jahrbuch.*

² *Recht und Wirtschaft, Juristische Blätter.*

De megfelelő, intézményes társadalmi berendezés nélkül az eddigi jogi főiskolai tanítás rendszerének kereteiben egyébként sem lehetett arra gondolni, hogy a jogalkotás szociológiai módszere bennök csak kísérletileg is megvalósíttassék. Eugen Fuchs, a kitűnő karlsruhei ügyvéd és jogi író számos vitairatában, de főleg *Juristischer Kulturkampf* című munkájában¹ a szociológiai jogalkalmazás módszerének megvalósítása érdekében a modern szemináriumi élet oly tovafejlesztését kívánja, hogy a jogi egyetemi szemináriumok munkássága a klinikai munkálatokhoz legyen hasonló. Az általa elképzelt *Rechtskliniken* az egyetemen a való életből kikerült tényleg létező és elintézésre váró jogvitákat döntené el. Fuchs szerint pl. a szegényjogon perlekedők ügyei, továbbá a bagatell perek elbírálása kerülhetne ily szemináriumi illetékesség és hatáskör alá. E javaslat, melynek helyességéhez egyébként szó fér, itt bennünket főleg azért nem érdekel, mert ismét csak szociológiai jogalkalmazásról és nem szociológiai jogalkotásról van benne szó. De jogalkalmazási szempontból sem várhatunk az egyetemi szemináriumoktól több mozgási lehetőséget, mint a bíróságoktól, életismeret és helyes gyakorlati érzék tekintetében pedig a bíróságok, a választott bíróságokat is beleértve, kétségtelenül, magasabb fokon állnak, mint az egyetemek szemináriumai.²

Az érintett javaslatokon kívül még több reformeszmét lehetne feljegyezni, így a bécsi Dr. Kobler kísérleteit, melyek a felek jogi öntudatának vizsgálatát, és különösen a jogi lélektan körébe eső kutatásokat tűzték ki célú, azonban mindezek a kísérletek a jogalkalmazás módszerének megreformálására törekednek és a jogalkotás kérdését alig érintik.

V. A szociológiai jogalkotás módszerének intézményes megvalósítására a kiindulási pontokat kétségtelenül a jogélet gyakorlati munkásainak tevékenységi körében kell keresnünk. A kutatásnak és megfigyelésnek állandónak kell lennie és a helyszínén kell végeztetnie. Állandónak kell lennie azért, mert az életviszonyok minden oly elhajlását, mely a jogi formák változását kívánja, vagy teljesen új jogi formákat igényel, azonnal fel kell jegyezni, azonnal tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni, az illető jogterület addigi jogi formáival és más jogterületek hasonló jogi viszonylataival azonnal össze kell hasonlítani és eme deskriptív, szintetikus és analitikai munkálatok alapján a legsürgősebben kell megformulálni azt az új jogot, melyet a fejlődő és változó életviszonyok megkövetelnek. A helyszínén kell a megfigyelési munkálatoknak végeztetniük, mert a személyes érintkezést, sőt helyesebben a fejlődő életviszo-

¹ Karlsruhe, Braun, 1912.

² Ez előadás megtartása óta Fuchs a *Juristische Wochenschrift* 1916. május 15-iki számában könyvemről írt értékes bírálatában javaslatának főleg didaktikai és jogi pszichológiai jelentőségét hangsúlyozza, amit természetesen készséggel elismerek.

nyolcnak közvetlen átélését nem pótolja semmi. A törvényelőkészítő jogtudománynak ilyenformán az ország egész területén, a legszélesebb néprétegek minden életviszonylatában állandóan jelen kell lennie és mindenütt éberem kell a fejlődő életnek megfelelő jogi szabályozás szempontjából az életviszonyokat megfigyelnie.

Ez az ezer és ezer szemmel figyelő intézményes jogtudomány nem képzelhető el másként, mint hogy az életben élő és működő gyakorlati jogászok, jogi szervek és intézmények, továbbá a gyakorlati életben élő és működő egyéb foglalkozási ágak képviselői a megfigyelés munkájába szervesen bevonatnak.

A gyakorlati élet jogászaik közül első sorban az ügyvéd veendő figyelembe. A bíró, bármily szociológiai meglátása és szociális érzéke is van, munkájában az életviszonyoknak csupán jobb-rosszabb tükörképét nyeri, melyet a felek előadásából, a tanúk vallomásából, az esetleges okiratokból és a netaláni szakértői szemléből kell magának összeállítania. Magukban az életviszonyokban, melyek tekintetében jogot kell szolgáltatnia, a bíró alig, vagy sohasem élt, és ezért azoknak társadalmi struktúráját és lélektanát képzeletében legtöbbször csak spekulatív úton rekonstruálhatja.¹ Másként áll a dolog az ügyvédnél, ő a jogi rendezést kívánó felekkel közvetlenül, bizalmasan és kimerítően érintkezik és rendszerint teljes valójában ismeri meg a tényállást, a helyszíni környezetet, a jogi szabályozást igénylő életviszonyokat.

Rendkívül fontos szerepe jut a jogalkotás tudománya induktív módszerének intézményes megvalósítása terén a közjegyzőnek is. A közjegyzői irodákban, úgy a hagyatéki, mint egyéb ügyleti okiratok szerkesztése körül a szociológiai jogalkalmazásnak és szokásjogalkotásnak igen érdekes és értékes munkája folyik. A felek akaratának megfelelő, minden irányban körültekintő gondos egyezségek és megegyezések szerkesztése igen érdekes szociológiai jogi munka. Csak sajnálni lehet, hogy a közjegyzői munkálatok eredményei eddig is a bírói döntések módjára rendszeresen nem gyűjtettek és a szélesebb közönség számára nem dolgoztattak fel.

Igen fontos szerep jut természetesen a közigazgatási hatóságok részére is. E hatóságok közegei azok, akik különösen a vidéki lakosság legkülönbözőbb rétegeivel állandó és közvetlen érintkezésben állnak. Városokban és falvakban a törvények és szabályrendeletek alkotta hatásköri rendszer folytán a szabályozásra szoruló életviszonylatok egész tömege kerül csupán a közigazgatási hatóságok ügykörébe és nem jut soha a rendes bíróság elé. Ezekről a köz-

¹ Az ú. n. helyszíni bírói szemlék, Sajnos igen ritkák, mert a mai igazságügyi szervezeteiben a bíró nagy elfoglaltsága mellett rendszerint nem jut a személyes „kiszálláshoz” vagy kellő induktív gondolkodás híján kerülüli és elhanyagolja ezt a fontos tényállás felderítési eszközt. Természetesen maga a szemle sem pótolhatja az állandó érintkezést és az életviszonyok átélését.

igazgatási hatáskörbe eső életviszonylatokról a legkülönbözőbb köz-igazgatási hivataloknak kellene a szociológiai jogalkotás számára állandó és rendszeres híradást adniok.

Különösen fontos szerephez jutnak a szociológiai jogalkotás tudományának hírszolgálatában a különböző gazdasági és gazdaságpolitikai szervezetek. Ezekben az új társadalmi alakulásokban a jogfejlődésnek és jogalkotásnak egészen sajátlagos és újszerű szervezetei élnek és alakulnak, melyeket működésükben és működésük eredményeiben megfigyelni a jogalkotás tudományának legelsőrendű feladata. A modern gazdasági szervezetekben, melyeknek nagyobbjai mindinkább a gazdaságpolitikai pártok jellegét öltik,¹ a jogalkotási és jogalkalmazási autonómiának egészen új társadalmi rendszere fejlődik. A szerződési szabadság és megkötöttség, a gazdasági kollektívizmus és a szervezeti kooperáció nagyfontosságú új jogi tünetei támadtak és fejlődnek e szervezetek életében, melyeket a jogalkotás tudományának a leggondosabban kell állandóan figyelemmel kísérnie. Ehhez azonban nemcsak a szervezeti választott bíróságok döntéseinek gyűjtése, a kollektív szerződések rendszerbe foglalása, a különböző alapszabályok, ügyrendek és szervezeti szabályok gondos összeállítása és megfigyelése szükséges, hanem a szervezetek életében állandóan és hivatásszerűen működő egyéneket, főleg tehát a különböző egyletek és szervezetek, szövetségek és érdekképviseltek adminisztrációinak vezetőit, igazgatóit és titkárait, továbbá különösen ügyészeit és jogtanácsosait is be kell a jogalkotás tudományára intézményes rendszerének állandó hírszolgálatába vonni.

Mindezen állandó megfigyelő állomások mellett természetesen a rendes bíróságok döntéseinek gyűjtése sem veszi el jelentőségét. Figyelemmel kell lenni azonban ez anyag gyűjtésénél az elsőbíróságok, és pedig nemcsak a járásbíróságok, hanem a bagatell bíróságok szociológiailag érdekes határozatainak gyűjtésére is, mert hiszen számos érdekes és a jogfejlődés szempontjából jelentős életviszonylatban felmerült jogvita e bíróságoknál akár egyezség, akár tovább nem felebbezett határozat alakjában végleges elintézését nyer. Ezért a bíróságoknak hivatalból kellene feladatukká tenni, hogy e döntéseket is összegyűjtsék és közzétegyék.

Rendkívül fontos azonban, hogy e rendszer keretében a legkülönbözőbb foglalkozási ágak, mint pl. a nagy- és kisgazdasági, ipari, kereskedelmi és földművelési-üzemek munkásai és vezetői is helyet foglaljanak. Sohasem szabad ugyanis feledni, hogy ez, eddig laikusoknak nevezettek a tulajdonképeni szakemberek és a jogalkotás

¹ Ilyenek pl. Németországban a Hansabund, a Bund der Landwirte, a Deutscher Bauernbund, a nagy alkalmazott és egyéb szervezetek, főleg pedig a munkások szervezetei, vagy pl. Magyarországon az Országos Magyar Gazdasági Egyesülés táborába tartozó agrár-szervezetek és az ezzel szemben csoportosuló kereskedelmi és ipari szervezetek blokkja, továbbá a munkásszervezetek.

eddig rendszere mellett voltaképp a jogászok voltak a laikusok, kik szakdolgozókba beavatkoztak. Helyes jogalkotás csupán a két elem szerves együttműködése alapján képzelhető.¹

Mindé példákkal természetesen a jogalkotás tudománya induktív megfigyelő állomásainak sora koránt sincs kimerítve. Eme példákkal csupán jelezni kívántam azt az irányt, melyből az induktív jogalkotás intézményes rendszerének megvalósításánál nézetem szerint ki kellene indulni. Ugyancsak irányt mutató javaslatként és csak hozzátételeges körvonalakban említem, hogy mindé megfigyelő állomásokat az ország egyes szűkebb jogvidékei szerint vidéki központokkal kellene összekötésbe hozni, melyekhez a megfigyeléseknek anyaga beküldendő lenne. Eme jogszociográfiai anyagot, amely így az egyes vidéki központokhoz beérkezne, e központokban már analitikailag kellene feldolgozni és rendszerbe szedni. E vidéki központok munkálatainak gyűjtőhelyéül azután természetesen országos központot kellene létesíteni, amelyhez az összes vidéki központok a hozzájuk beérkezett és általuk rendszerbe foglalt munkálatokat időközönként egységes és további feldolgozás céljából beküldenék.

A gyakorlati élet munkásainak e tudományos foglalkoztatása különösen az orvostudományok terén volt már eddig is ismeretes. Míg azonban a klinikai rendszer az orvostudományok terén a mai egyetemi rendszer kereteiben megvalósítható, addig a jogalkotás tudományának az a rendszere, melyben a gyakorlati élet munkásai végzik tudományos federítéseiket, amint látjuk, csakis teljesen új intézményes társadalmi rendszerben valósítható meg.

A jogalkotás tudománya tehát nem rendezkedhet be az eddigi jogi oktatás kereteiben, hanem ellenkezőleg az új jogi oktatásnak kell a jogalkotás tudománya új társadalmi rendszerében folynia. A vidéki és országos központoknak jogi iskolákkal kellene kapcsolatban lenniök, melyekben a jogot tanulók részére gyakorlati jogászok és egyéb hivatási ágak gyakorlati emberei mutatnák be a beérkezett és feldolgozandó aktuális megfigyelési anyag alakjában a tényleg ható és az (alkotandó) jogot. A megfigyelés anyagának rendszerezése és feldolgozása, összehasonlítása és megbeszélése kapcsán a jogot tanuló mély betekintést nyerhetne az élet ama műhelyeibe, amelyekben a jog él és hat. A megfigyelés anyagán lehetne a legközvetlenebbül bemutatni, mely tételes, érvényes szabályok azok, melyek az életnek meg nem felelők, tehát megtanulásra nem érdemesek, és melyek azok, amelyek az életnek megfelelőek, tehát alkalmazandók és továbbélesztendők. Csakis az ily empirikus tanítás szoktathatná le a jogászságot az oly káros, fejlődést gátló dogmatikus gondolkodásról.

¹ A népies jogalkotás e társadalmi rendszerének egyik legfőbb jelentősége, hogy a jogász és nem-jogász elem együtt deríti fel és együttesen formálja meg a jogot. Csakis így válhatik a jogtudomány népies tudománnyá és az élet tudományává.

dásmódról, amely a jogot a tételekben és nem az életben látja és amely a jogászai gondolkodást, sajnos, mindmáig jellemzi.¹

VI. A jogalkotás tudományának intézményes társadalmi rendszere természetesen igen tökéletlen lenne, ha a jogalkotás tudománya számára kiépítendő egész társadalmi berendezés magával a törvényhozással szerves kapcsolatban nem állhatna. A társadalmi úton felderített, az ország népességének minden életviszonylatából felkutatott és előkészített jognak kötelező erővel való felruházását, törvényi joggá leendő változtatását a jogalkotás tudománya nem bízhatja a gazdasági csoportok hatalmi harcának véletlen alakulásaira. A szociális kiegyenlítés munkáját végző tudományos jogalkotás intézményes rendszerének szükségképi betetőzése és kiegészítése az a kellék, hogy az induktív jogtudomány munkásai, a megfigyelési állomások és központok kiküldöttei a törvényhozás testületeiben, tehát a parlamentben helyet foglalhassanak. A képviselőküldés mai rendszerei alapján sem kivihetetlen az a követelmény, hogy a képviselők ne csak pártok és földrajzilag elosztott választókerületek, hanem az ország intézményes kultúrtényezőinek kiküldetésében is részt vehessenek a parlament törvényhozási munkálataiban. Természetesen könnyebben képzelhető el a pártok és gazdasági csoportok fölött álló kulturális tényezők intézményes képvisellete abban a parlamentben, mely kifejezetten az ország egyes gazdasági rétegeinek, érdekköreinek képviselőiből alakul, akik mellett a szociális kultúra munkásai külön képviselati rendszer alapján foglalnak helyet. A speciálparlamentarizmusnak az a rendszere, melyre először talán Georg Jellinek mutatott rá *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* című szép tanulmányában, kétségtelenül közelebb hozna ehhez a fejlődéshez. A kérdést azonban fejlődéspolitikai szempontból még radikálisabban kell megfognunk. A nagy politikai pártok leplebe burkolódzott hatalmas gazdasági csoportoknak eddigi képmutató közjogi és kulturálisnak nevezett pártprogramjai, párttaktikája és őszinteség nélkül való megjelenési formája helyébe az európai szárazföld országaiban mindenfelé őszintébb, nyíltabb és becsületesebb gazdasági politikának kell lépnie. Ez a követelmény a helyesen szervezett gazdaságpolitikai érdekrétegek és az ezektől függetlenül szervezett és ezeket átfogó autonóm kultúrtényezőknek parlamentarizmusa felé irányuló fejlődéskövetelmény. Minden gazdasági érdekek őszintén és becsületesen kell politikailag is megnyilatkoznia, a kulturális tényezőknek pedig a szociális kiegyenlítés és haladás érdekében függetlenül kell a társadalomban és államban megszervezteniük.

¹ Látni való, hogy a jogi oktatásnak oly sokat vitatott reformja is a legszerveesebb kapcsolatban van a jogtudomány módszertani átalakulásával. Ha úgy tetszik, ez a javaslat a szemináriumi eszme továbbfejlesztésének is tekinthető. Ám a helyzet e felfogás mellett úgy alakulna, hogy a gyakorlati oktatás kerülne homloktérbe s az elméleti tanítás csupán ennek kereteiben s vele szerves összefüggésben helyezkedhetné el.

Ennek a fejlődési folyamatnak jegyében állna a jogalkotás tudományának intézményes megteremtése is. Az inductív jogtudományi módszer társadalmi berendezésének megteremtése nem egyéb, mint a társadalom egyik legfontosabb szociális kultúrtényezőjének, a jogalkotás társadalmi munkálatainak intézményes megalkotása, a szociális törvény előkészít és módszerének megteremtése, e berendezésnek a társadalom struktúrájába és az alkotmány szervezetébe való beleépítése. Ez a rendszer a jogtudománynak minden pártkerettől és minden gazdasági hatalmasságtól való függetlenítését jelenti. A gazdasági tényezők és az ezektől független kultúrtényezők parlamentarizmusának ez új korszakában lesz csak lehetséges, hogy az állam a szociális tudományok és művészetek segítségével minden egyes társadalmi réteg életét a legegészségesebb és legszebb életformákban fejlessze és tökéletesítse.

Helyes modern fejlődés mellett a társadalmi szervezkedés folyamata kettős: egyrészt a gazdasági csoportok kooperatív szervezkedése, másrészt a kulturális tényezőknek a gazdasági csoportok befolyásától ment hatalmi függetlenülése. Ennek a kettős folyamatnak eredménye csupán akkor lehet a nép élete egészségének és szépségének fejlesztése, ha a gazdasági hatalmasságok, melyek eddig az államot dominálták, a társadalomban élő és működő gazdasági tényezőkké zsugorodnak, míg a kulturális tényezők, melyeknek energiái eddig az állami hatalmasságokká nőtt gazdasági kisebbségektől többé-kevésbé függően és csak lappangva éltek a társadalomban, az állam gépezetébe felszivatnak és a társadalmat vezető, államalkotó kulturális hatalmasságokká válnak.

VII. Amiért a tudományos jogalkotás inductív módszerének megvalósulása bennünket legfőként érdekel: a szociális jogalkotás problémája.

Az a jog, mely az egész népesség szükségleteihez, céljaihoz, vágyaihoz és jogpolitikai törekvéseihez alkalmazkodik, ezekből nőtt ki és ezekhez képest változik: szociális jog. Ez a meghatározás magában foglalja azt a sokirányú hatalmi eltolódást, mely ahoz szükséges, hogy a valóban inductív jogtudomány teljesen korlátlanul, tárgyilagosan és önálló szervezeti autonómiában végezhesse inductiójának munkálatait. Ahhoz, hogy a szociális felderítés munkája törvényhozási eredményeit is meghozza, az inductív jogtudomány ez intézményes társadalmi rendszerének a parlamentáris munkálatokba is be kell kapcsolódnia. Minden fentartás nélkül kell hangoztatnunk és követelnünk, hogy az inductív jogtudomány szociális rendszerének munkásai e tudomány képviselőiben önálló jogon vehessenek részt a parlamenti munkálatokban és ott a szociális jogalkotás követelményeinek teljes erővel szerezenek érvényt. Kétségtelen, hogy a szociális jogalkotás eredményeinek ez a biztosítása új, de egészséges parlamenti harcoknak lesz kútforrása. Ez a harc a kultúra harca lesz az önző céhérdékek ellen, melyek egy-egy gazdasági kisebbség előnyére és a nagy többség rovására kívánnak érvénye-

sülni. Remélhető azonban, hogy a speciálparlamentarizmusnak struktúrája, valamint a kulturális tényezőknek független szervezkedése mellett, az induktív jogtudomány képviselőinek küzdelmei közelebb visznek az egészséges és békés szociális fejlődéshez, mint a parlamentarizmus eddigi rendszere. A gazdasági érdekek nyíltan homlokterbe fognak kerülni és az önös csoportérdekek nem burkolózkodhatnak hipokrita módon a kulturális és közjogi jelszavak köntösébe. Mellettük vagy velők szemben kutatásainak minden eredményével független bíróként fog állani a jogalkotás induktív tudománya, mely mögött mindenkor ott lesz az ország közvéleménye, az az új, független és tudatos közvélemény, melynek alapjai és irányítói az induktív jogalkotás intézményes társadalmi rendszerének korszakában elsősorban maguk az induktív jogalkotás tudományának társadalmi munkásai lesznek.

Remélhető, hogy a jogtudomány hivatásának és intézményes megteremtésének ez új felfogása mellett a jogtudomány meg fog szünni a tényleges hatalmi viszonyok szolgálja lenni; meg fog szünni az a minden tudományosságot lehetetlenné tevő állapot, hogy a jogászat a fenálló hatalmi viszonyok igazolója és tételes biztosítékainak ügyeskedő megteremtője.

Remélhető az is, hogy a jogalkotás induktív tudományának e társadalmi rendszere mellett a gazdasági hatalmak államából a kultúrállam felé vezető úton az eddigi, fejlődést gátló, merész, sőt vakmerő jogi gondolkodásmód helyébe¹ óvatos, szemlélődő, mindenfelé gondosan körültekintő jogi gondolkodásmód fog lépni.

Maga ez a szó „jogalkotás” talán nem is fedi oly tökéletesen az induktív alapján és irányítása mellett álló, a pragmatista logika értelmében vett dedukciót, mint a német *Rechtsauffinden*² szó.

Remélhető, hogy a jogalkotás ez új tudományos módszere és rendszere a bírói és közigazgatási jogalkalmazás eddigi módszerét és rendszerét is nagyban tökéletesíteni fogja. Remélhető, hogy az a bíró és közigazgatási tisztviselő, aki a jogalkotás társadalmi rendszerében tanult meg látni, hallani, átélni és gondolkodni, könnyed-

¹ V. ö. Georg Wurzel, *Das Juristische Denken*, Wien, Perles, 1904, 96. l. Fuchs e régi logikai dogmatizmus jogászait *jogi talmudistáknak*, a modernizmus köntösébe burkolódzó, álszociológiai, lényegileg azonban dogmatikus okoskodás módszerét pedig *kryptoszociológiának* nevezi.

² Sinzheimer nyomán ezt a kifejezést használtam német írásaimban. A *Rechtsauffindunggal* szemben áll a *Rechtsanwendung im engeren Sinne des Wortes*, mert a jogalkalmazásban is sokszor van *Rechtsauffindung (sine lege, practer legem)*, amikor a jogalkalmazás egyben jogalkotás is. Jogalkotás helyett talán inkább jogkutató, jogfelderítő, jogfelismerő munkálatokat kellene mondani. Jogalkotást mondottunk mégis azért, mert ebben a kifejezésben az új jogtudomány társadalmi és politikai rendszerének lényege is benne van.

seggel fogja mindenkor a jogalkalmazásnak azt a mértékét megtalálni, mely a szociális igazságosságnak megfelel. De remélhető, hogy a jogalkotás új társadalmi módszere és rendszere mellett a mindenkori törvények és tételes jogszabályok annyira modernekek, a legszélesebb néprétegek szükségleteinek annyira megfelelők lesznek, hogy a bírói és közigazgatási jogalkalmazásnak nem kell örökké a törvény hézagaival küzdenie és magában a tételes jogban fogja mindenkor a szociális igazságosság forrását és iránytűjét megtalálni.

Végül remélnünk kell, hogy a jogalkotás tudományának e társadalmi fejlődése, párhuzamban azzal a gazdaságpolitikai társadalmi szervezkedéssel, mely napjainkban észlelhető és amelyre ez előadás keretében ismételtén reámutattam, mondom, remélnünk kell, hogy e fejlődés mellett a mindenkori minisztériumok, melyeket a közjogi terminológia oly helytelenül nevezett el kormányoknak, ezentúl nem a hatalomra került gazdasági rétegek érdekeinek megfelelő kormányzók lesznek, hanem eredeti ideális közjogi hivatásuknak megfelelő végrehajtói, alkalmazói az induktív jogtudomány retortáin és ezernyi csövén át megnyilatkozott intelligens népakaratnak.

A háború utáni idők szociális problémája lesz, hogy a kulturális tényezők önálló szervezkedése folyamatában a társadalomállam kultúrállammá idomíttassék.

Midőn a jogtudomány társadalmi rendszerének eszméjét megpendítettük, erre a problémára kívántunk reámutatni. A jogalkotás tudományának szervezkedésében a kulturális tényezők szervezkedésének csupán egy példája él. Azt hisszük azonban, hogy már ennek az egy kultúrtényezőnek autonóm szervezkedése, a jogalkotás e nélpies rendszere magában véve is közelebb hoz úgy a nemzeti eszme igazi érvényesüléséhez, mint a nemzetközi béke ideáljához, mint a közjogi és kulturális mázzal burkolt gazdasági hatalmasságok parlamentarizmusának eddigi rendszere.

Ami pedig magának a jogtudománynak és a benne és a hozzá nevelt új jogászságnak társadalmi helyzetét és szerepét illeti, azt hisszük, hogy csakis e kulturális szervezkedéssel érhetjük el azt a magaslatot, melyet az új módszertani irány leglátványosabb megsejtője Anton Menger már a múlt század végén így jelölt meg: *Ja wenn die Juristen diese vermittelnde Tätigkeiten mit voller Unabhängigkeit nach oben und nach unten ausüben, muss ihnen in der Zukunft notwendig bis zu einem gewissen Grade das Schiedsgericht samt zwischen den verschiedenen Klassen der bürgerlichen Gesellschaft zu* Csakis így lehet azután maga az új, szociális jogtudomány¹ *fallen*. a társadalomtudományok középpontja és legtömörebb gyakorlati kifejezői. Amint Menger mondja: *der knappste und praktischeste Ausdruck der Sozialwissenschaft.*²

¹ I. m., 21. lap.

² U. o. 27. és 29. 1.

SZEMLÉK ES JEGYZETEK

PIKLER J. GYULA: A HÁBORÚ UTÁNI MAGYAR PROBLÉMÁK IRODALMÁBÓL

A háború dühöngése közepette is részt kérnek már figyelmünk-
ből azok az alapvető kérdések, melyek tulajdonképpen már a háború
előtt is aktuálisak voltak, de amelyek megoldása a háború után és a
háború folytán elodázhatatlanná fog válni. Ezek a kérdések mind
gyakrabban merülnek fel a napisajtóban és utóbbi időben behatób-
ban foglalkozik velük két magyar könyv, amelyekről a következők-
ben kívánunk tájékoztatást adni.

I.

Az egyik könyv, Altenburger Gyula (bankigazgató) könyve,¹
magában véve nem olyan nivójú, hogy komolyan lehetne vagy kel-
lene foglalkozni véle, de az a mód, hogy hogyan fogadta a könyvet
a közvélemény egy része, többek között szintén regisztrálást érdemlő
jelévé teszi a könyvet az időknek és bizonyos — nem éppen befo-
lyástalan — körök értelmi színvonalának és politikai tendenciájának.

A napisajtó és a közönség egy része által rendkívül kedvezően
fogadott, sőt egyik közkedvelt költőnk által meg is énekelt könyvé-
nek egy „Géniuszomhoz” címzett, 14 sornyi előfohászzkodásában
a gazdasági életünkben nem egészen jelentéktelen helyet elfoglaló
szerző meghatott köszönetet mond az ő Géniuszának azért, „hogy
megihlette ezen írásának minden sorát”. Ezen megihletettség követ-
kezményeiből íme néhány példa. Azt a sokat vitatott kérdést, hogy
ki és mi okozta a háborút („Grey vagy Vilmos császár, a pánszlá-
vizmus vagy a revans eszméje”), szerző géniuszának segítségével
úgy oldja meg, hogy: „a háború lett, mert lennie kellett” (10-ik old.)
Hozzá teszi, hogy: „a háború csak krízise annak a nagy betegségnek,
amelyben az emberiség szenved: az élet materiális felfogása túltén-
gésének” (u. o.). Géniusza által történt megihlettsége folytán a szerző
háború várható tartamáról is tájékozva van: „egyes jelenségek

¹ «Magyar politika a háború után» írta Altenburger Gyula. Szerző
sajátja. Budapest 1916, Kókai Lajos bizománya. 138 old. ára 3,60 kor.

arra mutatnak” (mik lehetnek ezek az egyes jelenségek?) „hogy a háború nem fog már túlságosan soká tartani” (13-ik old.). Épp ilyen meglepő értesülései vannak a szerzőnek a háború várható következményeiről is: „egy dolog bizonyosnak látszik” (ezt tehát nem egészen biztosan *tudja* a szerző, ez egyelőre csak bizonyosnak *látszik*) „és ez az, hogy az emberanyagban szenvedett veszteségeken felül végeredményben minden nép igen nagy és súlyos anyagi károkat is fog szenvedni” (13-ik old.). Ugyanilyen kétségtelen és meglepő felfedezéseket tesz szerző más tereken is. Így a (11-ik oldalon) szerző: „megállapíthatónak hiszi, hogy az emberiség fejlődésének iránya nagyjában felfelé tart”. Néha ugyan lefelé is megy a dolog; így különösen Németországot illetőleg szerző tudatja velünk, hogy: „azt már évekkel ezelőtt megállapíthattam, hogy a német nép is a dekadencia útján van” (12. old.) Ezt a szerző személyes jelenléte alkalmával állapította meg Németországban és e megállapítás súlyát nagyon fokozza az az érdekes körülmény, hogy a szerző (12. old.) erről a megállapításáról verset is írt, amelyet „az „Az Újság” 1910. augusztus 10-iki számában közzé is tett”. Itt, e könyvben a szerző ennek az „Az Újság” 1910 augusztus 10-iki számában közzétett versének csak „néhány jellemző sorát” közli, de azt hiszi, hogy ez az egész versügy „talán eléggé jellemző”. A „magyar közviszonyok bajai”-ról szólva, szerző (15. old.) úgy találja, hogy „nem is az a nagy baj, hogy ezek a bajok megvannak”, mert szerző: „szinte hajlandó volna azt mondani, hogy egészségtelen állapotokra, visszaélésekre szükség is van” (!), mert szerző szerint „ezek szülik meg azt az egészséges reakciót, amely magát az életet az eltunyulástól megóvjá” (alig képzelhető e szerint valami egészségtelenebb dolog egy teljesen egészséges testnél). De ezek az idézetek, amelyeket tetszőleges számban szaporíthatnánk, talán már elég tájékoztatást nyújtanak a könyv szellemi színvonaláról, amelynek megfelel a könyv tárgyi tartalma és irányzata, mint ahogy mutatja a következő néhány példa. Közviszonyaink bajainak forrását kutatva, szerző e forrást a múltnak két és a közelmúltnak egy hibájában találja. A múltnak ez a két hibája volt (17-ik oldal): „a jobbágyság felszabadítása és a zsidók egyenjogúsítása”. Szerző: „nem habozik nyíltan kimondani azt a meggyőződését, hogy ez a két elhatározás volt legfőbb forrása belső bajainknak”. A közelmúltban pedig az ipari munkásság a büns közviszonyaink bajaiban túlkorai bérmozgalmai által (18. old.). A gyógyszereket keresve, szerző főképp a lemondásra, az egyéni erkölcsösségre és az általános vallásosságra appellál, bár, úgylátszik, ha lefelé való alkalmazásról van szó, akkor elvben és általában nem áll egészen távol erőszakos eszközök helyeslésétől sem, mert úgy tartja (18. old.), hogy valamikor (az ökológ korszakában): „még a szeretet vallását is rá kellett kényszeríteni az emberekre” és hogy: „ezt keztyűs kézzel tenni nem lehetett, ehhez világi hatalom kellett”. Idevágólag azt hiszi egyébként (25. old.), hogy: „a legfontosabb állami érdekek követelik meg a nép vallásosságát” és (27. old.): „vég-

telenül sajnálja, hogy nem mindenki katolikus”. Nem éppen egybehangzóan ezen keresztényi érzésével és felfogásával kívánja az igazságsgálgatásról szóló fejezetben (52-ik old.), hogy: „tegyünk félre minden álhumanizmust” és tartja (u. o.): „túlásnak azt az elvet, hogy inkább maradjon száz bűnös büntetlenül, semhogy egy ártatlan szenvedjen”. A büntető törvényt szerinte ezért reformálni kell és (54. old.): „lassan odafejleszteni, hogy minden vétség megtalálja büntetését”. De csak a büntetések terén ilyen bőkezű a szerző, más téren a legridegebb takarékoság jellemzi. Ugyanis (ugyanazon az oldalon) azt követeli, hogy: „rendkívül takarékosan kell bánni a címek és kitüntetések adományozásával, de legkivált a nemesi vagy főnemesi rangra emeléssel”. Mint ahogy ezek vannak legelől az igazságügy fejezetében, úgy a „gazdasági nevelés” fejezetében a szerző a fősúlyt (61. old.) arra helyezi, hogy: „az arisztokrácia a nemzet született vezére”, hogy: „az arisztokrácia eredete valamely speciális kiválóságra vezetendő vissza” (u. o.) és hogy: „az arisztokrata társadalom exkluzivitásánál fogva szükségszerűleg termelt általában véve kiválóbb emberanyagot, mint a nem-arisztokrata társadalom” (u. o.). De talán már ezek az idézetek elegendők lesznek arra, hogy az olvasóban kiváltság ugyanazt az érzést, amelyet a könyvnek végigolvasása a referensben keltett. Egyéb, általában ugyanilyen értelmi színvonalú és ugyanilyen patriarchális reakciós irányzatú fejezetei a könyvnek: vallási és egyházi kérdések, tudomány és művészet, közoktatás és népnevelés, a nemzetiségi kérdés, katonai nevelés, belügyi kérdések, parlamenti reform, Ausztriához való viszonyunk, és világpolitikai helyzetünk. Ami kevés helyes és megszívlelendő dolog akad ezekben (mert szerző annyi hetet-havat összehord, hogy még helyes is akad közte), azt olyan sok más oldalról, részben ugyanúgy, részben olyan sok változatban, annyira jobb kiépítésben és megokolással ismerjük, hogy ebben a minden eredetiség nélkül való, a fenti idézetekből megítélhető ingredienciákkal történő összekotyvasztásban különös érdeklődésre nem tarthat igényt. Mindezek alapján csak bocsánatot kell kérnünk az olvasótól, hogy ennyire is foglalkoztunk a könyvvel; azért nem mehettünk el, úgy, amint kellene, szótlanul mellette, mert a könyv, így amint van, úgy hiszszük, többek közt szintén nem minden fontosság nélkül való jele az időknek, amelyeket élünk és azon tendenciáknak, amelyek irányítani kívánják a háború után következőt azt a jövőt, amelynek sűrű homályát idegesen és gondtelen figyelő szemmel kutatja a nemzetnek bizonyára legnagyobb része.

II.

Hegedűs Lóránt könyve¹ úgy a szerzőnek közéleti jelentősége, mint a könyvnek a jelen legfontosabb és legaktuálisabb kérdéseit

¹ «A Magyarság jövője a háború után». Politikai tanulmány, írta Hegedűs Lóránd. Budapest, 1916. Athenaeum. 110 old.; ára 3 kor.

könnyen áttekinthető diszpozícióban és világos tételfelállításokkal tárgyazó tartalma folytán oly erősen foglalkoztatta a közvéleményt, hogy a könyv rövid idő alatt második kiadást ért el. Mielőtt a könyv tartalmának ismertetésére rátérnénk, fel kell említeni a könyvről nyújtandó kép teljessége céljából, hogy mennyire zavaróan hat — különösen eleinte és addig, amíg a szerző in medias res nem jut — bár még ott is — a könyvnek szentimentális, pathetikus és retorikus hangja, felesleges és gyakran fizikailag képtelen hasonlatai és hasonlathalmazásai, modoros és erőszakos, de felesleges és folyton ismételt új szóképzései, pl. „kényszerigazság” — (kényszerízülte megismerés helyett) „a sok — ember” — „a sok — emberprobléma” „harmadország” stb., szintén folyton ismételt, feleslegesen bonyolító, sokszor tautologikus jelzői (pl. „a világháború *mechanikai* története”, vagy a teljesen tautologikus „*dinamikus* erő”, valahányszor erőről van szó, stb.) és mindvégig indokolatlanul egocentrikus előadása, amellyel pl. „nézetem”-nek, „igazságom”-nak, „állításom”-nak, „tételem”-nek nevez oly közismert tanokat, amelyeknek régi és tenger-nyi irodalmuk van, mint pl. a régen győzedelmes, de mindenesetre szélesen elterjedt antimalthuzianista álláspontot, vagy olyan állításokat, amelyek mindig maguktól értetődők és soha komolyan vitatva nem is voltak, amelyekhez már régen csak csatlakozni lehet, nem pedig őket „tételem”-nek nevezni; így pl. szerző szerint (32. old.): „a háború igazolja azt a kivándorlási *tételemet*, hogy nem az emberbőség a kivándorlás okozója, amint azt” — teszi hozzá a szerző — „mindig tévesen hitték”. Mindezeket (és szerzőnek sok más magától értetődő állítását) százszor és ezerszer hangoztatták mások, de még azok sem, akik először hangoztattak azokat, akkor még némi eredetiséggel, soha sem nevezték azokat „tételem”-nek, „megállapításom”-nak, „igazságoména, míg Hegedűs Lóránt így beszél az általa nagy számban felemlített közhelyek mindegyikéről. Hogy különben az esetek messze túlnyomó részében és Magyarországon kétségtelenül, soha nem az *abszolút* emberbőség volt a kivándorlás okozója, az a demológia és szociálpolitika alapelemei közé tartozik; legfeljebb azt mondhatná valaki, hogy a kivándorlás okozója mindig *relatív* emberbőség (emberbőség a fennálló jogi, gazdasági és birtokviszonyok hoz képest), ami azonban igaz is, mert így nem is egyéb tiszta „truism”-nál. Ugyanez az egocentrikus beállítás mutatkozik különben, valahányszor — és ez untatóan gyakran történik — a szerző saját régibb műveiről vagy közéleti akciókban való résztvételeiről beszél.

Mindezek a szóban forgó kérdésekkel szemben lényegtelen dolgok ugyan, de fel kellett őket említeni már csak azért is, hogy figyelmeztessünk e tekintetben érzékenyebb olvasókat, hogy ezek által ne riasztassák vissza magukat a különben végeredményben szimpatikus könyv figyelmes végigolvasásától és ne hogy ezek által befolyásoltassák magukat — habár végig és nagyon vexálóan ismétlődnek — a könyv tárgyi tartalmának objektív megítélésében.

Ami a könyvnek tárgyi tartalmát illeti, szerző világos diszpozícióval és mindegyiknél jó koncentrációval vizsgálja a következő kérdéseket: Ausztriához való viszonyunkat, a nemzetiségi kérdést, a követendő vámpolitika kérdését, az iparfejlesztés kérdését, a Németországhoz való szorosabb csatlakozás prepozícióját, a Balkánhoz és a távolibb kelethez való viszonyunkat és a „demokratikus földbirtokpolitika” kérdését, amelyre a szerző a legnagyobb súlyt helyezi, mindezeket szerves kapcsolatban a többtermelés és a népesezési probléma, (különösen a kivándorlás) kérdésével mint alapproblémákkal. Mindezek sokkal fontosabb és égetőbb kérdések, semhogy a szerző álláspontjait referálván a referens megtagadhatná magától azt, hogy — túllépve a száraz ismertetés határait, — helyenként kifejezést ne adjon (lehető rövidezséggel és a maga véleményének természetesen a legcsekélyebb felsőbbiséget sem vindikálva) a maga részben kiegészítő, részben ellentétes nézeteinek és álláspontjának. (A következőkben a referens e megjegyzései mindenütt zárj élbe vannak foglalva).

Ausztriához való viszonyunkban a szerző a főszólyt arra fekteti, hogy nem szabad többé elhanyagolnunk a külpolitikába való beleszólást sem, mert e nélkül a magyarság sem igazi feladatát felismeri, sem szervezetét kiegészíteni, sem nemzetiségi kérdéseit megoldani nem tudja. (Ez igaz, de ez tisztán hatalmi kérdés, jobban mondva belső erő kérdése — függ tehát belső gazdasági megerősödésünktől és ez ismét attól, hogy belpolitikánk főképp, sőt kizárólag céltudatos gazdasági politika — gazdasági adópolitika — legyen, tehát ellentéte a mai, főképp, sőt tisztán mandátumpolitikai politikának és tisztán fiskális adópolitikának. Ha belső erőre nem jutunk, aminek ez a főfeltétele, úgy „vana sine viribus ira”. Közvetlen akciók az alap megjavítása nélkül nem vezethetnek célhoz.) így érheti el a magyar nemzet a szerző helyes megállapítása szerint azt, hogy helyzeti feladatát teljesítve a nyugati kultúrát és termelést a Balkánnal és a Kelettel összekösse.

Tényleg a *kivándorlás* kérdésének megoldását szerző helyesen ilyen mélyebb gazdasági alapon keresi, kapcsolatban a vámpolitikával és közzgazdasági politikával, a nemzetiségi kérdéssel és a földkérdéssel. A vámpolitika tekintetében szerző nyíltan és véleményünk szerint helyesen megmondja, hogy Magyarországot természeti lehetőségei nem védvámpolitikára és elzárkózásra utalják. Ugyanitt tárgyalva az iparfejlesztést és az ipari többtermelést, állást foglal szerző a kényszerkartellek mellett az iparok állami kontingálásával s állami haszonrészesedéssel. (Ez a rendszer véleményünk szerint eliminálja ugyan a konkurrenciával járó energiapazarlást, és az így elért megtakarítás részben a gyárosok, részben az állam hasznára jut. Egyúttal eliminálja azonban ez a rendszer a konkurencia iparfejlesztő és olcsósító hatását is és ennyiben tunyává teszi, gazdaságilag korrumpálja az ipart. Semmiképpen nem eredményez ipari többtermelést, legfeljebb — más országokkal együtt csinálva — áthelyezé-

sét a termelés egy részének az egyik országból a másikba, ami azonban végeredményben nem többtermelés. Az iparfejlődés akadályai 1) minden mesterséges iparpártolás, amely az életképtelenséget, impotenciát és potyázást pártolja az életképes termelés rovására és amely értéktelen, szemfényvesztő fejlődést csinál; ide tartoznak a vámok is; 2) a termelést büntetőén nyomon követő közteherviselési rendszer, amely csirájában öli meg a közép- és kisvállalkozást, bénítja a termelést és gátolja a konkurrenciát; 3) a földnek, amelyet az ipar munkaeszközül vagy munkahelyül kénytelen használni, magánkezekbe folyó, növekedő és spekulatív ára és 4) a fogyasztó közönségnek a magánkézbe kerülő ugyanezen növekedő és spekulatív földár által ezer alakban történő bénítása és kiuzsorázása. E viszonylat, amelyet itt csak e néhány szóval lehet jelezni, teljesen hiányzik a szerzőnek iparpolitikai analizéséből.) Behatóan méltatja e helyen a szerző a Balkánon betöltendő szerepünket és csatornapolitikánkat is. (A jól keresztülvitt csatorna- és közlekedési politika helyes követelmény, de úgy, hogy az eredmény legnagyobb része ne emelkedő földérték és emelkedő földjáraadé alakjában jelenjék meg és vesszen el a közre nézve, amit az e téren mutatkozott németországi tapasztalatok élesen illusztrálnak).

A *szociális és nemzetiségi kérdésekkel* foglalkozó (III.) fejezet első mondata szerint: „a világháborúban a szocializmus elvesztette nemzetközi jellegét”. (Ézt a jóslást egyelőre kétellyel kell fogadnia annak is, aki nem szocialista). A választójog kérdésében óvatosan konzervatív a szerző, ellenben fentartás nélkül követeli a közigazgatás államosítását és helyesen emeli ki, hogy nálunk úgy a lakást, mint a földet terhelő adók megfordított progresszióval (lefelé progresszíven) működnek és ezáltal vészesen hatnak. A nemzetiségi kérdés megoldását szerző helyesen a közgazdasági politikában keresi, de véleményünk szerint helytelenül nevezi itt jó közgazdasági politikának a földbirtokmegosztásnak nemzetiségi szempontok szerinti kormányzati alakítását. Míg (a 79-ik oldalon) nyíltan ellene van a nemzetiségek minden erőszakos gazdasági elnyomásának, addig a 80-ik oldalon tűrhetetlennek jelzi azt, hogy: „az állam a közgazdasági határőr-vidéken elővételi joggal ne nyúlhasson bele az ellenőrizendő népelhelyezkedésbe”. (A „helyes közgazdasági politika” véleményünk szerint általános és nem ismer külön nemzetiségi direktívákat. A nemzetiségi kérdésben nem vezet egy lépéssel sem közelebb a célhoz sem az engedékenység, sem az erőszak. Az engedékenység — mint az ausztriai csehek példája mutatja — csak mindig újabb és nagyobb követelményeket ébreszt, míg az erőszakos elnyomásnak — mint a besszarábiai románoké és egyéb nemzetiségeké Oroszország által — következménye, sőt előfeltétele és velejárója a nemzetiségekkel együtt az elemi jogelveknek is brutális elnyomása, feladása és semmibe vevése, ami az uralkodó nemzetre nézve is ezerszer nagyobb baj magánál a nemzetiségi kérdésnél; „*medicina peior morbo*”. De miért nincs nemzetiségi kérdése Angliának — az

ír kérdés nem nemzetiségi kérdés, hanem osztálykérdés és földkérdés — és miért nincs nemzetiségi kérdése az anyyi fajból összeálló Amerikának? Az Amerikába letelepedő németnek, olasznak, horvátnak, szerbnek, görögnek, oláhnak, aki itthon csupa „nemzetiségi”, miért legfontosabb és legsürgősebb dolga amerikaivá válni? Mert egy olyan hatalmas elevenségű testbe lépett be, amelyben rögtön és kérlelhetlenül elhal minden, ami nem tud szerves részévé válni a testnek. Csak a nemzet gazdasági és kulturális megerősödése válthatja ki ezt a viselkedést — saját életérdekükben — az „idegenek”-ből, de ez a megerősödés nem „a sok ember földhöz juttatása és végeredményben a kis kerti gazdaság” által érhető el, ezeknek mesterséges és közvetlen módon való létesítésével, mint ahogy a megindult naiv földbirtokpolitikai törekvéssel együtt a szerző is hiszi; de erről a következő pontban lesz szó).

Az utolsó (IV.) fejezet, amelyre a szerző (helyesen) a legnagyobb súlyt fekteti, a *földkérdéssel* foglalkozik és „a földpolitikának demokratikus kifejlődésével” (kapcsolatban a népesedési problémával és a több termeléssel) e mozgalom ismeretes alapelvei szerint és e mozgalom ismeretes célkitűzésével, amely célkitűzés mesterséges földfelosztásban, közép- és kisbirtokok mesterséges alakításában áll. (E mozgalomnak szerény véleményem szerint alapvető tévedése többféle módon is fejezhető ki. A mozgalom egyik és nagyon átlátszó főtévedése az a primitív hiedelem, miszerint az egyesek által birtokolt földrészek nagysága a fontos, tehát az, milyen nagyságú részekben birtokolják az emberek a földet — amelynek rendes felhasználásától függ *valamennyiünk* termelésének, fogyasztásának és egész életének standardja. Pedig a fontos nem ez, hanem csak az, hogy milyen módozatok alatt bírja valaki, akár a kis, akár a nagy darab földet, milyen következményekkel jár rá nézve az, hogy földet birtokol, akár nagy, akár kis darabban. Ha gépet vagy áruraktárt vagy bármily más emberi munkaterméket bír valaki, azt rendszeren kell kezelnie és használnia, mert az romlik és folyton keletkezik konkurenciája; a földjét hagyhatja paragon, vagy kezelheti a legrosszabbul vagy a legrimitívebben — akár nagy az a föld, akár kicsi, — mert a föld nem kap konkurenciát és nem romlik, sőt a társadalom haladásával együtt növekedik értékben, ami mutatkozik egyrészt a föld piaci értékének, másrészt a jövedelemnek munkatöbblet nélküli növekedésében és ez áll úgy nagy, mint kisbirtokra. Egy oly földadórendszer ellenben, amely a hozamtól függetlenül, tisztán a piaci érték szerint igazodik (technikájáról itt nem lehet beszélnünk) — eltekintve az államnak így beálló nagy jövedelmétől — lassanként és helyesen eltol gazdaságilag bármely okból impotens vagy renyhe birtoklókat életfeltételünknek: a földnek birtoklásától, így megnyitja a földet a termelőképes és termelésre kész munkának, olcsóbbá teszi a földet és nem drágábbá, (mint a mesterséges parcellázás), többtermelést eredményez és így Amerikát teremt itthon. A föld ilyen módon automaticæ ott oszlik parcellákra és olyan

mértékben, ahol és amennyire a gazdasági szükség és célszerűség helyileg megkívánja és nem bürokraticé, feltétlenül vagy rögtön helytelenül, vagy idővel helytelenné válóan kieszelt módon és mértékben, ami végeredményben és gyakorlatban csak bonyolíthatja és ronthatja a dolgot. A becsületes földadórendszer továbbá egyaránt érdeke az iparnak, a kereskedelemnek és a földművelésnek, mert nem áll az, — és ez a másik szokásos tévedés — hogy földművelés azonos agrarizmussal, hanem az egyik oldalon áll az ipar, a kereskedelem és a földművelés, a másikon a földjádék, amelynek lényegében semmi köze nincs a földműveléshez; az egyik oldalon áll a termelő munka (az, amit a gyakorlatban lévő német értékadórendszer egy gyönyörű szóval „Arbeitseinkommen”-nek nevez), a másik oldalon a megszolgáltatlan és a mellett emelkedő földjádék, a nemzetgazdaságtannak „unearned increment”-je. Ezek szerint a mesterséges parcellázás célja lényegében: a megszolgáltatlan földjádéknak átvitele az egyik illetéktelen magánkézből a másik illetéktelen magánkézbe, a földértékadó célja és eljárása — amely nálunk a kataszteri földadó racionalissá tevéséből és egy piaci értékadó irányában való alakításából állna: a tisztán a köz által termelt földjádékot átvinni oda, ahova való, a köz kezébe. Vagyis, egy másik oldalról kifejezve ezt a felfogást és a „demokratikus földbirtokpolitikai” mozgalom tévedését: nem a földet kell parcellázni, ami tapasztalat szerint a gyakorlatban úgyis csupa oktalanságra vezet végeredményben, hanem a földjádékot, amely egyformán illeti meg a köz minden tagját. Ez az utóbbi, jogszerű rendszer továbbá egyúttal automaticé — és folyton gondoskodik többtermelésről is, vagyis arról, hogy a föld saját piaci árának megfelelő maximális intenzivitásban kihasználtsák; — tehát nem abszolúte maximális intenzitásban, hanem csak piaci árának megfelelő maximális intenzitásban és csak ez a fontos; ha az ár olyan, hogy a helyileg lehető maximális intenzitás nem eredményezhet megfelelő hozadékot, akkor ennek a valamennyiünkre nézve egyenesen életveszélyes (részben spekulatív) árnak kell a piaci értékadó hatása alatt lassan lemenni, vagy legalább megállni. Így juthat és jut világszerte az, aki földet akar művelni (iparúzás, kereskedés vagy földművelés alakjában) közvetlenül vagy közvetve földhöz, amivel ki van elégítve a „földéhség” és mindenki közvetve földjádékhoz, amelyhez, ha nincs is „földjádék-éhség” neve, egyenlően joga van mindenkinek, mert a földjádék és annak növekedése közös munkánk eredménye. Így jut továbbá a következményes kényszerű többtermelés által mindenki egyrészt munkához, másrészt az élet-szükségetek olcsóbb árához és így emelkedik egyformán és jogosan valamennyiünk életstandardja. Tévedés van tehát úgy abban, hogy mit kell osztani, mint abban, hogy kik között kell osztani, mint abban, hogy hogyan kell osztani. A „demokratikus földpolitika” kérdése e szerint nem a fizikai föld kérdése, hanem a földjádék kérdése és más radikális megoldása, egyáltalán más végleges meg-

oldása a földbirtok-kérdésnek, a kivándorlás kérdésének, a többtermelés kérdésének nincsen, sem az ipari, sem a kereskedelmi, sem a földművelési földhözjutásnak és többtermelésnek. Még másik oldaláról kifejezve az u. n. „demokratikus földbirtokpolitika” és a „többtermelési mozgalom” tévedését, nem szabad, mint a két mozgalom teszi, azonosítani a kisbirtokformát intenzív termeléssel; még csak nem is sine qua non-ja. Kis daraboknál épp oly közel, sőt általában még sokkal közelebb is fekszik a nem kellő kihasználás veszélye, ellenben 100.000 holdat is mívelhet birtokosa intenzíve és kertészetiileg, ha meg van hozzá a kellő tudása, tőkéje és szervező képessége; csak kell eszköznek lenni, amely automaticce és folyton arra terelje a birtokost, hogy a földet a piaci árnak megfelelő legnagyobb mértékben felhasználja, tehát terelje vagy továbbadásra, vagy, ha megtartja, a foglalkozást kereső tőke és munkaerő kellő foglalkoztatására; ez az eszköz ilyen módon automaticce parcelláz nagy birtoktesteket, ott, ahol a helyi és személyi viszonyok szerint ez a racionális és automaticce kommasszal törpebirtokokat és „nadrágszíjak”-at, amelyek véleményünk szerint impotens vagy renyhe kezében levő latifundiumoknál nem kevésbé irracionálisak és nem kevésbé eltüntetendők az egészséges termelés és a köz érdekében. Mire kell vinnie az e tévedéseken alapuló, bár jóakaró *mesterséges* parcellázási és „telepítési” akciónak és kísérletnek és mire vitt mindenütt, ahol megpróbálták? (Angliában, Dániában stb.)¹ Parasztprimogeniturára, egykére, óriási földdrágításra, földuzsorára és végül kivándorlásra és elégedetlenségre úgy a latifundiumok, mint a parasztság kebelében és a nemzetnek a míveletben részt nem vevő részének igazságtalan és perverz megterhelésére a rájuk nézve végeredményben közömbös vagy káros mívelet keresztülvitelének költségei céljából, oda visz, ahová vinnie kell minden egyoldalú és mesterséges állami protekciónizmusnak, akár iparról van szó, akár kereskedelemről, akár földművelésről, a nemzet egyik részének meg rövidítésére a másik rész érdekében és végeredményben anyagi vagy erkölcsi kárára mindkettőnek.

Tisztában vagyok vele, hogy egy ilyen nagyméretű, nálunk még újszerű, magánérdekekbe (bár jogtalan magánérdekekbe) mélyen belevágó és végtelen perspektívájú rendszernek néhány odavetett és elégtelen szóval való vázolója könnyen eredményezheti a magyarázni kívántak félreértését és könnyű elintézését a dolognak avval, hogy besorozzuk valamilyen „izmus”-ba, de ez a veszély ma nem fontos, mert a rendszer széles és tisztán exponálva sem remélheti *ma* nálunk sem objektív megértését a kormányzat és közvélemény részéről, sem életbe léptetését megértése esetére, bármennyire és bármilyen kétségtelen eredményekkel terjedt el úgy a tan, mint

¹ Az oroszországi kísérlet sokkal újabb és orosz viszonyok és adatok sokkal nehezebben ítéletük meg, semhogy ma már ítéletet lehetne az eredmény felől alkotni, mint ezt a szerző túlkorán teszi.

annak gyakorlati alkalmazása Amerikában, Ausztráliában, Angliában és Németországban. Csak kifejezést adunk annak, ami Magyarországon is már sokaknak, habár ma még teljesen hatálytalan, véleménye).

Tisztán látszik ellenben, hogy a „demokratikus földbirtokpolitika” ebben a szerintünk téves alapú formájában útjában nem lesz feltartóztatható nálunk és ezért kívánatos, hogy tovább is tegye meg lépéseit mihamarább és mennél hatályosabban az egyszer megkezdett úton. A „demokratikus földbirtokpolitika” (mesterséges parcellázás) mellett hangosan, nyíltan és erélyesen szólalt fel nálunk: a teoretikus szociálpolitikusok vezető csoportja, egy latifundiumos főúr, egy katolikus főpap, egy ügyvéd-képviselő és most egy bankigazgató, adóteoretikus és nagyipari szakember, Hegedűs Lóránt. Menjenek egy lépéssel tovább, egyesüljenek és szervezkedjenek kollaborálásra minden mandátumpolitikán kívül e minden mandátumpolitikán kívüli kérdésben és vigyék dülőre a dolgot. Valószínűleg meg mielőbb, a mi jó propozícióinkban, vagy tűnjék ki mielőbb, ha fenti állításaink helytállóak, a kiindulási alap tévessége — mint ahogy kitűnt máshol — és adjon akkor helyet mielőbb mélyebb ható és célravezetőbb módszereknek. Világháborúban, az emberiségnek egy szégyenletes katasztrófájában állunk és remélhetőleg nem sokára világháború után leszünk és az okozott apokalyptikus méretű és természetű károk után életkérdése lesz minden nemzetnek, de különösen minden kisebb nemzetnek, vajjon tud-e és bír-e elég radikális lenni, radikális a szónak nem szokásos politikai, hanem abban az értelmében, hogy meg nem áll a kutatásokban és analízisekben, amíg el nem ért a bajok tényleges és végső gyökeréhez. Ebben az értelemben Hegedűs Lóránt könyve véleményünk szerint sehol sem teljesen radikális, de benyomásunk szerint iparkodik mindenütt teljesen radikálisnak és teljesen őszintének lenni és ez teszi szimpatikussá, sőt véleményünk szerint hathatós tényezővé és maradandó jelentőségűvé is a könyvet.

LUKÁCSNÉ SZENDE MÁRIA: PACIFIZMUS ÉS HÁBORÚS USZÍTÁS

Minden hadviselő állam irodalma és sajtója a véleménykülönbségeknek legszínesebb skáláját tükrözi vissza. A legsötétebb jingó uszítástól a legnemesebb pacifizmusig¹, a legkülönbélebb felfogásokkal és árnyalatokkal találkozunk. Különösen erős a hullámmászás a két leghatalmasabb ellenfélnek, Angliának és Németországnak irodalmában. Ezek köréből óhajtunk néhány véleményt, — melyek különösen élesen juttatják az ellentéteket kifejezésre, — a következőkben ismertetni.

Az angol pacifista irodalomnak legkiválóbb terméke a *Towards*

a lasting settlement című könyvbe összefoglalt tanulmányorozat.¹ A minden figyelmet és érdeklődést megérdemlő könyv lényeges tartalma a következő:

A demokrácia haladása eddig egyedül abban áll, hogy államok csakis olyan háborút indíthatnak, melyet polgáraik védelmi háborúnak hisznek. Ennek azonban gyakorlati értéke kevés, mert a mai háború folyamán mindkét küzdő csoport mély meggyőződéssel hátrítja a támadásért való felelősséget ellenfelére. Hogy egy háborúban melyik a támadó fél, azt nem lehet egykönnyen eldönteni. Az angolok az *entente cordiale*-ban mindig védelmi szövetséget láttak. Ezzel szemben báró Grundl berlini belga követ 1908-ban kormányának küldött titkos jelentésében azt írja, hogy az Edward király személyes közbenjárása folytán létrejött alakulat nagyban veszélyezteti Németország biztonságát. Ugyancsak szerinte a hármasszövetség 30 évig biztosította Európa békéjét Németország vezetése alatt, míg az új csoport a státuszkvó megdöntésére törekszik s evégből félretett évszázados gyűlölségeket. Európa államai évszázadok óta fegyverkeztek és csoportokba tömörültek egymás ellen. Egymástól való félelem és kölcsönös bizalmatlanság irányította a külpolitikát. Az állandó feszültség enyhítésére több kísérletet tettek, így 1912-ben nagy erőfeszítések történtek az angol-német közeledés érdekében. A tárgyalások, melyek a legjobb úton haladtak, kölcsönös bizalmatlanságon akadtak fenn. Állandó háborús veszélyt rejt magában az *állami szuverenitás csorbíthatatlanságának fikciója*. Ezen az elven szokott már a békés megbeszélés lehetősége is megtörni. A legtöbb „hazafi” el sem tudja képzelni, hogy országa békés úton teyen engedményeket. Pár hónappal ezelőtt az etoni kollégium igazgatója a nemzetközi helyzetet mérlegelve megjegyezte, „hogy ha mi a kielii csatornát nemzetközivé akarjuk tenni, akkor nekünk viszont ugyanazt kell tenni a gibraltári szorossal”. Az összes lapok, a *Times* vezetésével, megvetéssel és felháborodással utasították vissza e tervet. Pedig meg kell szokni a gondolatot, hogy engedményeket csakis engedmények fejében kívánhatnak és csak kölcsönös engedékenységgel lehet a békét megőrizni. Ez sokak szemében utópia, mivel szerintök a történelmet „törvények determinálják, melyeket az emberek nem képesek megváltoztatni”. Ez a fatalizmus csak a háborúra uszítók jelszava, mert nem lehet megérteni, miért *elkerülhetetlen* az, hogy idegen népeket és tartományokat annektaljunk?

A világháború a jelenlegi diplomáciai rendszer csődjét jelenti. Ez jogosítja fel a könyv íróit arra, hogy a külügyi politika átszervezését követeljék. *A külügyek titkosságának rendszere* anakronizmus oly korban, amikor a demokratikus kormányzás formája Európa

* Ed. by Charles Roden Buxton. London: Allen és Unwin 1915. 216. A könyv fejezeteit írták; G. Lowes Dickinson, Charles Kodén Buxton, H. Sidebotham, J. A. Hobson, Irene Cooper Willis, A. Mande Roydon, H. N. Brailsford, Philip Snpoden, Vernon Lee.

összes országaiban többé-kevésbé elterjedt. 1911-ben Anglia ott tartott, hogy Németországgal a Marokkó kérdés miatt háborúba keveredjék. Ha a diplomataik intrikái következtében ez megtörténik, alig akadt volna Angliában száz ember, aki tudta volna, tulajdonkép miről is van szó. 1912-ben az angol-német tárgyalások épen titkosságuk miatt buktak meg. Az ellentétek, mint később kitudódott, nem voltak leküzdhetetlenek és ha a tárgyalások nyilvánosan, a két parlament színe előtt folynak, a két ország közvéleményének súlya alatt okvetlen létre jött volna a megegyezés. Ha azt akarjuk, hogy a demokratikus kormányzat valósággá legyen, akkor a külfölddel kötött szerződések ellenőrzését és a béke és háború nagy kérdéseit is a népképviselőt döntésére kell bízunk. Az ellentétek, melyeket a külpolitika nyilvánossága ellen felsorakoztatnak, ugyanazok, melyeket annakidején a választójog kiterjesztése ellen hoztak fel. Tagadhatatlan, hogy az általános választójog alapján egybegyűlt parlamentben a dolgozó néposztályok szempontjai másképp érvényesülnek, mint amikor a hatalmat a nagybirtokosság és a plutokrácia tartotta kezében. A külügyeket ma is e két hatalom exponensei vezetik, holott erre csak addig lehettek jogosultak, amíg a belpolitikát is a kiváltságosak irányították. A diplomáciai kart alaposan át kell szervezni és az ügyek vezetését olyan emberekre kell bízni, kik megértik a demokratikus és nemzetközi szellemet. Attól nem szabad visszariadni, hogy egyelőre csak Anglia tárgyalja a fontosabb külügyi kérdéseket a parlament előtt, mert hiszen akkor a külföldi államok titkos ügyei is napvilágot látnának az angol képviselőházban. Miniszterek és klikkek ne köthessék le az országot oly politikához, mely nem felel meg a széles néprétegek érdekeinek és tudja az ország, milyen kötelezettségeket vállal más nemzetekkel szemben.

Az a felhatalmazott gyűlölet és ideges feszültség, mely a világháborút kirobbantotta, nagyrészen kielégítetlen vagy elnyomott nemzeti törekvésekből nyerte táplálékát. Nemzetiségi törekvés sokféle van és akár igazoltak ezek, akár nem, bizonyos fokú kielégítésük a béke legfőbb biztosítója. A XIX-ik század békekötéseméi a *nemzetiségi elvet* ritkán vették tekintetbe és ez mindig újabb háborúkra vezetett. Így Elzász-Lotharingia bekebelezése, mit a Német-birodalom határai biztosítása céljából tartott szükségesnek, egyik legfontosabb oka a világháború kitörésének. A nemzetiségi elv keresztülvitele gyakran nagy nehézségekbe ütközik. Egyes helyeken kialakult gazdasági, másutt stratégiai területek állják útját. Elzász-Lotharingia lakossága ma már Németország gazdasági életébe illeszkedett bele. Ez áll Lengyelországra is Oroszországgal szemben. A nemzetiségi és gazdasági kérdések keresztezése folytán egyes országok nem juthatnak tengerparthoz, mások nem adhatnak fel kikötőket. E bajokon úgy lehetne segíteni, ha néhány fontos folyamat és kikötőt felszabadítanánk. Egyes helyeken keverten laktak különböző nemzetiségek és ha felszabadítjuk az eddig elnyomott

többséget, úgy rövid időn belül az lesz az elnyomó. Azt hisszük, az ilyen esetekben megfelelőbb az autonómia, mint a teljes önállóság. Az önállóságért való küzdelemben a nemzetiségek, megfélejtkezve minden egyébről, elfecsérik legjobb erőiket. Az elért önállóság nem mindig váltja be a hozzá fűzött reményeket, de azért mindig nyereséget jelent az illető népek számára. A négyesszövetség esetleges győzelmével több nemzetiséget szabadíthatna fel, mint ellenfelei, de hogy meg is tud-e majd felelni a hozzá fűzött reményeknek, ez nyitott kérdés marad. A nemzetiségi kérdés megoldását semmiesetre sem szabad a diplomatakra bízni, hanem a demokrációnak kell résen lenni, hogy a háború alatt tett ígéreteket a békekötésnél be is váltsák.

A külpolitikában a demokrácia nem ösmeri el a *hódítás jogát*, akár határaiak biztosítását, akár ideális nemzeti törekvéseik kielégítését hozzák fel okul a hódítók. Népszavazás megejtése nélkül ilyen fontos kérdést eldönteni nem lehet, mert hiszen a terület tartozik a néphez és nem a nép a területhez. Nagy hiba, hogy Európa országainak merev határait csak a háború képes eltolni. Hogy ilyen ügyeket békésen is el lehet intézni, azt Norvégia és Svédország különválása mutatja legjobban. A béke megszervezésének egyik legfontosabb követelménye egy nemzetközi döntőbíróóság (*Conseil of Reconciliation*) létesítése. Minden hatalom, Németországot beleértve, alávetette már magát bizonyos kérdésekben a nemzetközi ítélkezésnek. 1914-ben Ausztria-Magyarország könnyebben beleegyezett volna, hogy ügyét döntőbíróóság elé vigye, ha lett volna már ilyen állandó bíróság. Oly megállapodásra van szükség, melynélfogva minden hatalom beleegyezik, hogy viszályait egy állandó tanács határozatainak veti alá és addig nem kezd háborút, míg annak döntését be nem várja. Ha nemzetközi bíróság dacára sem tudnának a felek megegyezni, akkor sem szabadna nekik háborút kezdeni egy év leforgása előtt. Ez elég idő volna ahhoz, hogy a fellángolt szenvedélyek helyébe a józan megfontolás lépjen és hogy a szóban forgó népek akarata is megnyilvánulhasson. Ha diplomatákból állítanák össze a javasolt tanácsot, el lehetnének rá készülvé, hogy tárgyalások alkalmával hatalmi csoportokba verődnének, ami eleve kizárná az igazságos ítélkezést. Olyan *nemzetközi parlamentet* kell szervezni, mely nem Európa kormányainak, hanem népeinek akaratát képviseli. A népképviseltek tagjai sorából kell a delegátusokat aránylagos választójog alapján megválasztani. Ilyen összeállítású parlament szükségszerűleg konzervatív és progresszív csoportokra fog oszlani és ezáltal nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi nézőpontok is fognak benne érvényesülni. Nemzetközi szellemet kell fejleszteni és azt a nemzetközi végrehajtó hatalom eszközeivel felruházni.

A tartós békét addig nem biztosíthatjuk, míg el nem távolítjuk a nemzetek között fenforgó legfontosabb gazdasági ellentéteket. Tetszetős jelszavak dacára a háborúk háttérében mindig gazdasági

tényezők húzódnak meg. Minden népnek szüksége van arra, hogy más népekkel kereskedjék. Militarista államok megkísérelték, sőt háború alatt néha megvalósították a gazdaságilag önmagát teljesen kielégítő állam eszméjét, de békében modern állam nem lehet meg anélkül, hogy politikai határain kívül is ne keresse gazdasági boldogulását, Minél fejlettebb az állam gazdasági élete, annál inkább rá van utalva a nyersanyagok és élelmiszerek beszerzésénél és iparcikkei elhelyezésénél a külföldre. Ezért teljes mértékben elítélendő az a törekvés, mely Németország elszigetelésére törekszik a háború után. Ez nem volna egyéb nyers kereskedelmi önzésnél.

A legtöbb nemzetközi ellentét a gazdaságilag még ki nem használt gyarmatosításra alkalmas területek szolgálatjára. Pedig, hogy nem szükséges egy terület birtoklása ahhoz, hogy eredményesen kereskedhessünk vele, ezt legjobban Németország példája mutatja. Az imperializmus csak bizonyos érdekeltségekre jár haszonnal. Nagybritánia a legvirulőbb gyarmatbirodalom és mégis, ha összehasonlítjuk a gyarmatokból származó hasznot és a velük járó költségeket, ez nagyobb összeget fog kitenni. A nyereség egy kis csoporté, míg a kiadások az egész nemzetet terhelik. Ha a művelt államok kormányai beleegyeznének, hogy gyarmataikban egyforma jogokat biztosítsanak minden ország kereskedelmének és tőkebefektetésének, ily megállapodás jobban biztosítaná a békét minden egyébnél. Ha a nyitott ajtó elvét ilyenformán megvalósítanék, elhárítanék a nemzetközi politika és gazdasági nemzetköziség erőinek veszélyes összeütközését.

Igen fontos, de tisztára háborús kérdés *a tengerek szabadsága*. A legtöbb angol hazája tengeri hatalmát a szabadság eszközének tekinti. De semleges országokban és így Amerikában is, nem igen látnak különbséget a német militarizmus és az angol navalizmus között és sokan hiszik Tirpitz baklövéséi dacára, melyeket minden valószínűség szerint a kancellár és a mérsékeltek ellenére követett el, hogy Németország e háborúban a tengerek szabadságáért is küzd. Az angol navalizmus a német militarizmussal szemben az írók szerint teljesen jogosult, de azért az angol blokád mégis csak úgy tud ártani a németeknek, hogy egyidejűleg a semlegeseket is súlyosan károsítja. És még az sem bizonyos, hogy e blokád képes-e a háború tartamát megrövidíteni, vagy kimenetelét befolyásolni. Éppen ezért sokkal helyesebb volna megvalósítani a tengerek szabadságát a háborúban is.

Egyik cikkíró, ki a nők helyzetét tárgyalja a háborúval kapcsolatban, kifejti, hogy *nőmozgalom és mititarizmus* nem férnek meg egymás mellett. Militarista országokban szomorú a nők helyzete, mert hiszen ott csak a nyers erő jön számításba. Militarista hatalmak a női nemre úgy tekintenek, mint a kis államokra; lenézik őket gyöngeségükért. A nőmozgalom előfeltétele: küzdelem a militarizmus ellen. A nőmozgalom vezetői éppen ezért egyben a világ-békéért is küzdenek.

Egyik fejezet ötletes párhuzamot von Anglia mai és 120 év előtti háborúja között, amikor Franciaország militarizmusának letörése céljából ragadott fegyvert. Akkor Franciaország volt Európa második flottájának és tekintélyes kereskedelemnek birtoklója. Hogy ezért indítottak ellene háborút, azt az akkori angol lapok nyíltan bevallották. De a hivatalos okot a beavatkozásra akkor is Belgium semlegességének megsértése és a kis államok megvédelése szolgáltatta. Ez nem akadályozta meg Angliát abban, hogy a kis államokat fenyegetésekkel beavatkozásra ne kényszerítse. Békéről akkor sem akartak hallani az ellenség porbahullása előtt, de egyik napról a másikra megkezdtek a béketárgyalásokat, amikor egyik pártfogoltjukon, Hollandián, már nem lehetett segíteni. Anglia végre egyedüli háborús eredményként Hollandiának két gyarmatát tartotta meg.

E minden sorában nemzetköziséget és béke után vágyódást lehelő könyvvel szemben éles ellentétben állanak az uniionista *National Review* kirohanásai. E nagy olvasottságnak örvendő szemlének 1916. évi januári számában a következő, szinte komikusan ható minimumát olvassuk az angol békefeltételeknek:

I. Az összes ellenséges csapatokat vissza kell vonni a szövetségesek területéről, mielőtt bárminő béketárgyalás megkezdődhetnék.

II. Belgiumnak Németország teljes kártalanítást köteles adni. Az entente részéről megbecsült károk megtérítésén kívül köteles Németország Belgiumnak még 500,000,000 font sterlinget fizetni.

III. Németország köteles Belgiumnak még további elégtételt is adni, mely örökké hasson az emberiség képzeletére és állandó tanúja legyen II. Vilmos bűneinek. (Hogy mi legyen ez, arról a lap nem nyilatkozik).

IV. Franciaország ugyanoly arányban kártalanítassék, mint Belgium.

V. Elzász-Lotharingia visszaadandó Franciaországnak oly területekkel együtt, melyeket ez az ország védelmére szükségesnek ítél.

VI. Oroszország ugyanúgy kártalanítassék, mint Franciaország és Belgium. A védelemre szükséges határkiigazításokat beleértve.

VII. Szerbia igényeit a szerb kormány határozza meg.

VIII. Olaszország megkapja Triesztet és Trientet.

IX. Japán igényeit a japán kormány határozza meg.

X. Ausztria-Magyarországgal szemben, amennyiben Oroszország érdekei megengedik, enyhén kell elbánni.

XI. Törökországgal szintén enyhén kell elbánni.

XII. A háború folyamán a német uralom alól felszabadított, a világ bármely részén lévő területek néki vissza nem adhatók.

XIII. A német flotta a szövetségesek között arányosan felosztandó.

XIV. A szövetségesek kikötőiben horgonyzó német hajók elkobzandók.

XV. A kiel csatornát nemzetközivé kell tenni.

XVI. Poroszországot a szövetségesek rendelkezésére álló összes eszközökkel meg kell nyomorítani.

XVII. Szigorú ítélkezés az összes német bűnösök és főbűnösök fölött. Bissing tábornokot a béketárgyalások megkezdése előtt nyilvánosan ki kell végezni.

XVIII. Miután az olyan *papírdarabok*, melyeken Németország aláírása van, nem érvényesek, a szövetségesek fenntartják a jogot, hogy a felmerülő eshetőségekhez képest, a fenti feltételeket tetszés szerint megváltoztathassák.

XIX. Berlin katonai megszállása a megállapodások teljesítéséig.

XX. A német kereskedelem drákói megszorítása.

Sem több, sem kevesebb!

Szerencsére a cikk írója maga is megjegyzi, — bár ezt véres komolysággal mondja, — hogy e föltételek természetesen senkit sem köteleznek, még a *National Review*-t sem.

A németországi uszító és pacifista irányzatok harcának egyik igen érdekes megnyilvánulását látjuk egy eszmecserében, mely a közelmúltban megindult *Europäische Staats- und Wirtschaftszeitung* április 6-iki számában *Deutschum und Europäertum* címmel látott napvilágot. Az új szemle felszólította Wislicenus admirális tanácsost, hogy lépjen be munkatársai közé. A tanácsos úr felháborodással utasítja vissza ezt a merészséget és többek között ezeket írja: „Aki, mint önök, a mai időben „az emberiség egységének majdnem a tudatosságig fokozott érzéséről” mesél, az nem érti meg 1914 szellemét”. Majd így folytatja: „Európai, az ma annyit jelent, mint németellenes. A „mértékadó” európaiak, a britt lordok, az orosz nagyhercegek és az ő francia, olasz, portugál és más szolgálk, sok emberöltőre ellenségeink nekünk. Kelet- és Nyugateurópával harcban állunk, Észak- és Déieurópa kis államaihoz kevés barátság fűz bennünket. Tehát hol van akkor egy európai szemle szüksége? 1914 szellemének a nagyon is emberséges és szelíd németeket keményebbé és ridegebbé kell tenni. Igen: szemet szemért, fogat fogért! Tehát változtassák meg lapjuk címét, mert európai az németellenes és azok önök bizonyára nem akarnak lenni, dacára elmosódott emberiségboldogító törekvéseiknek”.

A szemle (melynek szerkesztői H. v. Frauendorfer v. miniszter és Prof. Edgar Jaffé) hosszú és éles cikkben felel e nyílt levélre, melyet mi rövid kivonatban idézünk.

„Tisztelt tanácsos úr, a levelében megnyilatkozó meggyőződését ismerve, meg kell jegyeznünk, hogy azok után semmiesetre sem számíthatnánk közreműködésére. Levele, sajnos a francia és angol újságok kirohanásaira emlékeztet, amelyeket azonban ment a háborúban vesztés fél háborús psychosisa. Önnek, mint németnek nincs meg ez a mentsége. Ami Németországot naggyá, szellemileg és lelkileg erőssé tette, az az a tudat volt, hogy ő Európa szellemi és lelki javainak gondozója. De ön talán nem is tudja, hogy vannak közös európai szellemi és lelki javak! Akkor azonban nem sza-

badna beleszólnia népünk jövőjének kialakulásába. És most, amikor a német nép részére keserű politikai valósággá lesz, hogy szövetségeseivel necsak a háború tartamára, hanem állandóan összeforrtjon, éppen most, amikor össze kell forrnunk szlávokkal, magyarokkal, törökökkel, amikor ismét Európa közepén a kultúra és államvilág erős centrumát akarjuk felépíteni, most a nemzetiségi gyűlöletet és nemzetiségi farizeuskodást prédikálni, ez ha célját elérné, annyit jelentene, mint a német nép kezéből a győzelem babérját kitépni”.

REICHARD ZSIGMOND

Ez év április havának 8-án hirtelen meghalt Reichard Zsigmond kúriai bíró. Benne nemcsak rendkívül szeretetreméltó egyéniség, és a bírói kar egyik legkiválóbb tagja veszett el, hanem súlyos veszteség érte a tudományt is, mellyel egész életén át rendkívül élénken foglalkozott, még pedig úgy természettudományokkal, mint társadalmi tudományokkal. Gyászos elhunytá alkalmából különösen utóbbi terén kifejtett működéséről akarunk megemlékezni.

Ebből a szempontból első sorban említésre méltó 1894-ben Révai Leó kiadásában megjelent értekezése *Az erkölcsi érzésről*, amelyet Alexander Bernát az Akadémiában is bemutatott. Ebben szerző az erkölcsi érzésnek, illetve megítélésnek lélektani okait kutatja. Kiinduláspontja az, hogy az erkölcsi érzés az illető cselekmény elképzelésén alapul, illetve az ezen elképzelést kísérő öröm, illetve fájdalomérzéseken. Erkölcsös ennek értelmében oly cselekvés, melynek elképzelése örömmel, erkölcsstelen, melynek elképzelése fájdalmas érzésekkel jár. E szerint a cselekmények erkölcsi megítélésénél döntő szerepet az a körülmény játssza, hogy a megítélendő cselekményt elképzeljük, illetve azzal a képzeletben foglalkozunk, s hogy ennek révén bennünk öröm s fájdalom keletkezik.

Ezen kiinduláspont nemcsak önmagában véve rendkívül érdekes, hanem azért is, mert ebből az következik, hogy az erkölcsi megítélésnél nem jön számba, hogy a cselekmény miképp érinti közvetlenül érdekeinket, s hogy reánk nézve hasznos-e vagy káros. Míután az elképzelés a döntő, a közvetlen következmények reánk nézve nem jönnek tekintetbe. R. szerint az erkölcsi megítélés hasonló azon lelki folyamathoz, mely előáll, ha egy drámai cselekményt kísérünk a színpadon. Azt is mindenféle érzésekkel követjük annak dacára, hogy érdekeinket közvetlenül semmiképp sem érinti, sőt a valóságban meg sem történt eseményekre vonatkozik.

R. ilyenképen a problémát rendkívül ügyesen, egyik leősarkalatosabb pontján fogta meg. Lélektanilag kétségtelen, hogy erkölcsi megítélés csak annyiban és annak révén lehetséges, hogy a cselekményt s következményeit elképzeljük, s kétségtelenül annak lényeges vonása, hogy a megítélés önzetlen, s nem az érdekek szempontjából

történik. Ezért hasonlít is az esztétikai megítéléshez, melylyel mindig párhuzamba helyezték.

Ebből kiindulva, erkölcsi érzéseinket következőképp igyekszik megmagyarázni. Az elképzelés kétféleképp történik. Egyfelől a cselekvényt oly módon képzeljük el és oly módon kísérjük helyesléssel vagy gáncsolással, mintha magunk állanánk annak elkövetése előtt, s azt mint egy elkövetendő cselekményt saját érzelmeink s meggyőződéseink szempontjából, az érdekekre való tekintet nélkül bírálnék, másfelől pedig oly módon, hogy a cselekmény következményeit tartjuk szem előtt. A bátor tettet tehát azért helyeseljük, mert annak elképzelése, hogy mi követtük volna el, felemel minket. A hazudozást elítéljük, mert magunkat szégyelnők. A jó tettet helyeseljük, mert következményeit szívesen képzeljük el.

R.-nek már most bizonyára igaza van abban, hogy az elképzelés folytán ilyenfajta megítélés tényleg beáll. Mindenkinek rokonszenves az olyan cselekvés, mely egyéniségével, hajlamaival, meggyőződésével összhangban áll s ellenszenves az olyan, mely azoknak ellentmond. S a tett elképzelt következményei szintén befolyásolják arról alkotott ítéletünket. De azért mégis nagyon sajnálunkunk kell, hogy itt megállt, mert, ha mindez helyes is, az erkölcsi érzés megmagyarázásához mégsem elegendő. Van abban egy elem, melyre Wilde Oscar az ő sajátos modorában, de mégis nagyon találóan mutatott rá, azt mondván, hogy az erkölcsi megítélés az, melyet azokra alkalmazunk, kiket nem szeretünk. Igen nagy szerepet játszik e tekintetben a kötelesség fogalma, és cselekményeink megbírása a kötelesség szempontjából, mely szempontot teljes szigorral tényleg azokkal szemben alkalmazunk, kiknek szeretetből semmitsem vagyunk hajlandók megbocsátani.

De érdekes az, hogy teóriájának ezen fogyatékosága R.-nek oly tulajdonságaiból eredt, melyek egyéniségét annál vonzóbbá teszik. Ő t. i. az erkölcs főelvét abban látta, hogy helyeseljük az önzetlen cselekvést, s elítéljük az önzőt. Azt pedig a fenti alapon megmagyarázottak vélte, mert maga rendkívül önzetlen s jó ember volt. Saját egyéniségéből folyólag neki kötelességbeli megfontolásokra nem volt szüksége, hogy mindenkivel szemben jóindulattal viselkedjék s a szerint cselekedjék s ez kihatott elméletére is.

Oly gyakran van szó arról, hogy az uralkodó társadalmi s gazdasági viszonyok legnagyobb mértékben befolyásolják az emberek teoretikus gondolkodását is. Itt azonban érdekes példáját látjuk annak, hogy miképp befolyásolhatja azokat az egyéni jellem. S ugyanaz áll nagy mértékben R. jogtudományi működésére is.

R. nagyon sokat foglalkozott jogtudománnyal. Számos értekezése jelent meg úgy a büntető, mint a polgári jog terén. Ebbéli működését két irányelv jellemzi, először a teljes mentesség minden jogi formalizmustól és dogmatizmustól és másodsor az erős szociális érzés. Legvilágosabban jut az kifejezésre büntetőjogi munkálkodásában.

Midőn R. foglalkozni kezdett büntetőjoggal, nálunk Csemeginek a büntető törvény alkotójának felfogása s iskolája uralkodott. Ez iskola szerint minden bűnös cselekedetért magasabb igazság okából kijár egy meghatározott adag büntetés s ennél fogva a fődolog csak a bűncselekményeket minél szabatosabban meghatározni, hogy annál könnyebben s biztosabban lehessen az adott esetben a kellő adag büntetést kimérni. Enyhítő s súlyosbító körülmények: tekintetbe veendőek ugyan, de csak korlátoltan, ezen főelv határain belül. R. ezzel szemben a bűncselekményeket szociális szempontból ítélte meg. A társadalom érdeke volt az irányelv, mely vezette. Ezért lépett sorompóba a bíró korlátlan enyhítési joga s a feltételes elítélés mellett, s ezért kívánta a büntető törvény reformját.

De ezen állásfoglalása is főkép jelleméből, illetve közvetlen érzéseiből fakadt, kivált a nagy jóindulatból, melyet minden ember s a bűnös iránt is érzett s az innen eredő nagy fogékonyságból a társadalmi érdekek iránt. A teoretikus megfontolások itt csak másod-sorban játszottak szerepet.

Annál inkább van azonban okunk gyászolni korai elhunytá lett. Nem tudunk a köznek jobbat kívánni, minthogy a magas állásokat oly férfiak töltsék be, kiknek szíve tele van szeretettel, kiket nem nagyravágyás s hatalomvágy hajt, hanem mély részvét ember-saik iránt, kik mint az ő elmélete állítja, a jót azért teszik, mert saját közvetlen érzésükből folyi.

Schein József.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

AZ ERZSÉBET-SZOBOR PÁLYÁZATA

Távol az országtól, az utolsó években nem kísérhettem figyelemmel az olyan hazai „művészi” eseményeket, amelynek a szobor-pályázatok s így most abban a kellemetlen helyzetben vagyok, hogy nem tudom, hányadik már ez az Erzsébet-szobor pályázat, de ha nem csalódom, a negyedik. Különben a szám mellékes ebben az esetben: ugyanígy lehetne a második vagy a negyvenedik. Mert semmiféle elvi és immanens ok sincs arra, hogy a számsor melyik jegyénél dőljön el az ilyen pályázatok sorsa. Hogy mégis milyen szempontok állítják meg egy bizonyos ponton a végtelenbe kifutó számtani haladványt, nehéz — de igen érdekes — volna megállapítani. Talán a páros vagy a páratlan számok iránt megnyilatkozó szimpátia? vagy hogy a bíráló bizottság egy szép napon megunja a dolgot és azt mondja: na, ebből elég volt, adjuk ki a megbízást valakinek és térjünk át más pályázatra? vagy valaki a bírálók közül, aki szenvedélyes híve a számtani haladvány folytatásának, a bizottság összeülése alkalmával történetesen beteg, nem kap idején értesítést vagy lakodalomba hivatalos és gőz híjján megáll a masina gyönyörű végtelen pályáján, akárcsak valami rossz vicinális? vagy az előző pályázaton elsőként díjazott művész követte a bizottság sugalmazását és áthelyezte a főalak törzsét a bal lábáról a jobb lábára, a fejét a jobb válláról a bal vállára, úgy, hogy most már végleg rendben van minden? Sajnos, csak a sötétben tapogatózik az ember, mikor ilyen érdekes kultúrtörténeti és pszichológiai problémáról van szó. A szereplők, a misztérium beavatottjai és sekrestyései, nem nyilatkoznak, illetőleg mindenről beszélnek, — a szobor hasonlóságáról, a dekoratív hatásról, a megboldogultnak megdicsőült és jelenlévő szelleméről — csak a titkok titkáról nem; a pszichológia által ezen a kikutatlan téren cserben hagyott be-nem-avatott pedig, aki okkultista lelki kalauz nélkül lép a néma és hófehér pályaművek közé, nem kap tőlük semmi választ arra a kérdésre, hogy miért dőlt el már most a pályázat, amelyen részt vesznek, vagy mért nem dőlt még el, ha egyszer úgylis el kell dőlnie.

Az észszerű dolgokat az észszerűtlenektől, a művészi problémákat a művésztlenektől, az elvi kérdéseket az elv nélküliektől az különbözteti meg, hogy az elsőeknek lehetőségei korlátolt számúak, az utóbbiaké határtalanok. A görögök iszonyodtak a végtelenség fo-

galmától és a rosszal azonosították. Mielőtt az ész kategóriái akár logikai, etikai vagy esztétikai téren meg lettek volna állapítva, a görögök érezték vagy tudták, hogy e kategóriák számának végesnek kell lennie. És minden filozófiai, etikai és művészi fejlődés ott kezdődik, ahol az a sejtelem vagy meggyőződés lép föl, hogy minden értelmes kérdésre és problémára csak egy, két, három, de egész bizonyosan csak véges számú felelet és megoldás adható. És minden fejlődés, a fejlődésnek minden lehetősége ott szűnik meg, ahol az adható feleletek számának végességébe vetett hit vagy meggyőződés megszűnik. Ahol az emberek ezt a végességet nem látják vagy nem érzik, ott magukat a problémákat sem látják, ott nincsenek is problémáik, ott olyan világnézet alapjára helyezkedtek, amely — bármily lehetetlennek és abszurdnak lássék is ez — mentes minden problémától. Az ilyen világnézet, ha még egyáltalán annak nevezhető, természetesen egyenes ellentéte minden olyan világnézetnek, amelynek alapján akár maga a világ, akár egy szobor vagy egy székláb, akár egy egyszerű logikai tétel és mondat egyértelműen és szükségszerűen megalkotható. Az ilyen világnézet alapján egyszerre lehetséges minden és az ellentéte: a fehér és a fekete, a pozitív és a negatív, a plus és a minus, arisztokrácia és demokrácia, monumentális és aprólékos, színes és színtelen és így tovább a végtelenségig. A filozófia rendszerint két világot különböztet meg: az ész világát, mely a megkülönböztetések és az ellentétek világa és a transcendens világot, melyben minden ellentét kiegyenlítődéssé tételezi föl, melyben tényleg minden mindenkor lehetséges s ezt más-más néven nevezi Istennek, abszolútnak, ideának, vagy ahogy tetszik. Pedig meg kellene különböztetnie még egy harmadik: ész előtti vagy ész alatti világot, amelyben szintén minden mindenkor lehetséges, ha nem valamely magasabb rendű értelem vagy logika alapján, hanem vele szemben. Ez a világ nem rokona a transcendentia világának, hanem egyenes ellentéte, ellentétes pólusa neki s ez ideig annyira nem foglalkozott vele senki, hogy még neve sincsen. Jobb híjján, a transcendentia mintájára subscendentianak fogjuk nevezni — az elnevezés utóvégre mindegy, az a fő, hogy valamilyen realitás legyen mögötte. Emögött pedig van: az élő világ nagyobbik fele. Elég gyalázat, hogy még arról sem gondoskodott senki, hogy a környezetet, melyben szellemileg mozgunk, néven nevezhessük. Ennek a subscendentianak világába, mely az Abszolúttal és a Mindennel szemben az „így is lehet, úgy is lehet”, a „minden mindegy”, a chaos és a nihil világát képviseli, ebbe a logikai, etikai és esztétikai ész előtti és alatti világba tartozik minden olyan szellemi tevékenység, mely problémák és elvek nélkül hoz létre konstrukciókat, vagyis külsőleg utánozza az ésszerű konstrukciók mechanizmusát eredeti ésszerű alapjuk nélkül. Legjellegzetesebb vonása, hogy konstrukcióiban a lehetőségeknek semmiféle abszolút és immanens határa nincsen, legfőljebb az, hogy valakinek valamely pillanatában új lehetőség nem jutott eszébe, vagy hogy megunt a

lehetőségek halmozását. Éppen ezért nincs bennük fejlődés sem, mert a fejlődés föltételezi a határokat, amelyek között végbe megy: ahol mindig egy újabb lehetőség adható a már meglévőhöz, ott egyiket sem lehet megoldani. Ebbe a világba tartoznak az évtizedek óta divatozó monumentális emlékmű pályázatok. Ezek a pályázatok nem a valóságot és a benne rejlő művészi lehetőségeket veszik alapú, nem azt, hogy: íme itt van ez a korszak, melynek ilyen és ilyen monumentális építészete ilyen és ilyen monumentális szobrászatot követel vagy tesz lehetővé; a szobrászat meghatározott problémáinak fejlődésében ilyen és ilyen stádiumot élünk, melyben ilyen és ilyen feladatok megoldására lehet gondolni; íme itt van ez a város, melynek építészeti alakulata, utcái és terei erre vagy arra a szobrászati hangsúlyozásra adnak alkalmat; még azt az opportunistát sem, hogy: itt van ez vagy az a művész, aki igazi szobrászati problémák iránt való érzéket áruít el, adjunk neki alkalmat valamelyik problémájának megfelelő helyen és méretekben való megoldásához, — hanem azt, hogy: íme, szabad nép vagyunk, akik a szabadságunkat kifelé is akarjuk demonstrálni, csináljunk tehát egy olyan emlékművet, amely a szabadságunkat kifejezze; íme, ez vagy az a nemzet vagy a nemzetnek kedves ember meghalt, állítsunk neki emléket, mert ez mindenütt így szokás; és ha már a szabadsághősnek emléket állítottunk, akkor okvetlenül állítanunk kell a híres regényírónak is, ha a nagy hadvezérnek, akkor okvetlenül a királynénak is; és minthogy a nemzet annyira szereti az ő nagyjait, hogy milliókat ad össze e célra, állítsunk nekik olyan emlékműveket, amelyek két vagy három millióba kerülnek; íme, itt van egy egész szobrászgeneráció, ezt valahogyan foglalkoztatni kell és így tovább a végtelenségig. Mert végtelen a száma azoknak a szempontoknak, amelyeknek alapján emlékműveket lehet felállítani. És mivel ezek a szempontok, melyeknek a művészethez semmi közük sincs, végtelen számúak, azért egy-egy pályázat újra és újra kiírásának lehetősége is végtelen. Még akkor is, ha a pályázat mindjárt az első vagy a negyedik kiírásánál eldőlt is. Mert semmiféle immanens szükségserűsége nincs annak, hogy mért dőljön el inkább ekkor, mint amakkor. Ahol nincsen művészi probléma, ott nem lehet arról szó, hogy ez a probléma most még kifejtetlen, most azonban már meg van oldva. Ennek a végtelen egyenes vonalnak minden pontja teljesen egyenlő. Mert, hogy most az alakot nem fél, hanem egész körbe állítják bele, hogy jöni oszlopok helyett korintusiakat, lapos tető helyett kupolát alkalmaznak, hogy most az alak nem áll, hanem ül, a legyezőt nem a bal, hanem a jobb kezében tartja, nem lebeg, hanem lép, nem a szívére teszi a kezét, hanem a nép felé nyújtja — ez a dolog lényegén mit sem változtat. Az *ilyen* problémák megoldása mindig teljesen és egyformán kész. Itt tehát fejlődésről nem lehet beszélni. Mintahogy nem lehet az egész monumentális emlékszobrászat terén sem. Ez az emlékműszobrászat, úgy, ahogy évtizedek óta csinálják, azzal az esztétikán kívüli ideológiával, az épí-

tézzettel való összefüggés nélkül, naturalisztikus alakoknak szabadba állításával, a nagyméretűségnek a monumentalitással való összetévesztésével — abszurdum. Az abszurdumnak pedig nem lehet fejlődése. Azért a monumentális emlékmű terén ugyanott tartunk, mint Ferenczy István idején, azzal a különbséggel, hogy az ő szobra összedült, a maiak pedig nem dülnek össze, hogy az ő szobra talán ötvenezer forintba került volna, a maiak pedig millióba kerülnek. De ha az abszurdumnak, a lehetetlen megoldásának, a fából vas-karikának, a monumentális építészet nélkül való monumentális szobrászatnak nincs is fejlődése, azért van logikája. S a logikája éppen az, hogy minden téren a végtelenbe fut ki. Úgy, hogy a pályázatok kiírásának végtelensége egy és ugyanaz, mint az emlékmű-szobrászat látszólagos „fejlődésének” végtelensége: az első a szimbóluma a másodiknak, mikrokosmosa ennek a makrokosmosnak, azonos megnyilatkozása ugyanannak a szubsztanciának.

Ennek az azonosságnak tudatában teljesen egyre megy, hogy egy mai pályázatról beszél-e az ember, vagy egy húsz év előttiről, hogy egy mainak az első kiírásáról-e vagy a negyedikről. Mintahogy teljesen egyre megy, hogy melyik művész kapja a megbízást, miután a pályaművek között semmi lényegbeli különbség sincsen. Borzasztó naivitás és a subscendentia világába való tartozás kell ahhoz, hogy valaki a zsűrit szidja azért, mert nem ennek a pályaműnek adta a díjját, hanem amannak, mert, ha amannak adta volna, akkor végre jó emlékművet kaptunk volna. Nincs az a zsűri, amely a legjobbat kiválaszthatja ott, ahol minden egyforma. Mert a jóni oszlop vagy a korintusi, a szívre tett vagy a nép felé nyújtott kéz — ismételnünk kellene, amit az előbb mondtunk — csak nem lényegbeli különbség? Más pedig nincs és nem is lehet. Annak a monumentális szobrászatnak terén, mely nem függ össze szükségkép az élő építészettel vagy fejlődik ki belőle, semmiféle különbség sincsen. Mert, hogy a szobrászok építészekkel társulnak, hogy alakjaikat egyiptomi, görög vagy római oszlopok közé, kupolák vagy gótikus boltozatok alá állítják, ugyan meg ne tévesszen. Ezeknek a mindenfelől összehordott építészeti formáknak semmiféle építészeti jelentősége vagy hivatása sincsen. Ezek csak azért vannak ott, mert újabban mindjobban hangoztatták az építészet és a monumentális szobrászat összefüggésének szükségét — de mintahogy a szobrok maguk semmiféle szobrászati problémát, úgy ezek az építészeti elemek semmiféle igazi építészeti problémát nem vetnek föl és nem oldanak meg. Nemcsak, hogy ezeknek a mondvacsinált építészeti konstrukcióknak a mi élő építészetünkhöz semmiféle néven nevezendő közük sincsen, de magukban véve is az abszurdumnak legkiáltóbb tanulságai. Még csak nem is valamilyen akadémikus, a régi formákon tengődő építészettel van itt dolgunk, mely akármennyire eredetiség híján való is, mégis építészet lehet legalább a szónak technikai vagy vulgáris értelmében, hanem olyannal, mely csak azért tákolódott össze, hogy valamely alaknak valamilyen kerete legyen, mert az alaknak vala-

milyen keretre okvetlenül szüksége van. A mag tehát az alak, ebből kell az építészeti talajnak kinőnie! Ez a filius ante patrem, amikor a búzamezőből kell a szántóföldnek kidagadnia, a freskóból a falnak, a színes ablakból a katedrálisnak — ez az abszurdumnak a betetőzése. De nem is lehet másként. Ha valaki belefog az abszurdumba, akkor — és ez is az abszurdum logikájához tartozik — nem állhat meg a végsőig, ha egyáltalán van végső ezen a téren. Amikor a szobor, mint valami Münchhausen, a saját hajánál fogva emeli magát fölfelé, amikor, mint valami gyöngyszem, a kagylót akarja kiizzadni önmagából, amikor az emberi figura nekilódul és építészeti konstruktív formákat rak maga körül — hol vegye őket? Hol vegye egyáltalán az építészeti princípiumot? önmagából, ahonnan ez eljárás szerint vennie kellene őket, nem veheti. Soha a világ olyan szobrot, emberi alaknak olyan ábrázolását nem látta és nem is fogja látni, amelyből építészeti formákat és építészeti princípiumot lehessen kisajtolni. Veszi tehát ott, ahol legkönnyebben találja őket, veszi a görög oszlopot, amelyik stílus éppen kezeügyébe akad és körül tűzdeli magát vele, maga pedig ott áll vagy ül ennek az archeológiai ringliszilnek a közepén, mozdulatlanul, mint a kerék tengelye, amely körül a küllők bolondul forognak. Vagy — de ne részletezzük. Hiszen egyben benne van valamennyi. A dologban az a leginkább visszataszító, a művészi érzékű és kultúrájú embert leginkább sértő, hogy a pályázók éppen a görögöket veszik cégérrül. Azokat a görögöket, akik iszonyodtak az efajta végtelentől, akiknek építészete is olyan szigorú kategóriákon alapúit, hogy bizonyos oszlopmagosságnak bizonyos szélesség felelt meg, bizonyos oszlopnak az oszlopok bizonyos egymástól való távolsága, valamennyi méretnek pedig az oszlopok bizonyos száma — ezeknek a görögöknek az építészeti formáit használják fel végtelenül. Mert arra sincsen semminő immans ok, hogy a szobor mért áll éppen húsz vagy pedig negyven, vagy több vagy kevesebb oszlop között. Ebben megint megnyilatkozik az abszurdum logikájának következetessége: a végesség elvére épülő görög művészet formái a végtelenség szolgálatában; a véges görög formáknak részt kell venniük a pályázatok kizárásának végtelen sorozatán; és el kell kísérniük a monumentális emlékmű-szobrászatot a maga „fejlődésének” végtelen útján.

Így szaporodnak, így illenek egymásba és oly szükségkép, akár csak valamely matematikai tétel elemei, következnek egymásból az abszurdum rendszerének elemei. Ebben a kérlelhetetlen logikában az egyén már egyáltalán nem számít. Elvi, nem pedig egyéni lehetőségekről van itten szó, arról, hogy van-e nekünk ma egyáltalán élő monumentális építészetünk, s ha van, olyan-e ez, melylyel a monumentális szobrászat kapcsolatba hozható, van-e egyáltalán monumentális szobrászatunk, lehet; e egy olyan városnak, mint Budapest, bármelyik utcájára vagy terére emlékművet fölállítani, nincsenek-e a monumentális szobrászatnak olyan elemei, térbeli és anyagi követelményei, amelyek itt kielégíthetlenné, a magasabbrendű követel-

ményeit nem is említve — és így tovább. Amíg ezek a kérdések tisztázva nincsenek, addig a monumentális emlékművek problémáját még csak föl sem vetették. Mert vagy van élő monumentális építészetünk, és akkor abból kell és csak abból lehet kiindulnunk; vagy nincsen, és akkor az egyén a feje tetejére állhat, nem csinálhatja meg a fordított sorrend szerint a szoborból az építészetet. És ezért muszáj neki, ha akarja, ha nem, összeszednie mindenféle történeti korok építészeti elemeit, hogy azok fölhasználásával a szobornak az építészetben való gyökerezését látsassa. Nincs komikusabb, mint amikor az ennyire megkötözött ember, akinek minden mozgulata pontosan ki van szabva, a maga érzéseiről, gondolatairól, akarataról beszél, hogy ezt így meg amúgy akarta — legfeljebb, amikor mások magyarázzák, a közönséghez „közelebb viszik” ezeket az érzéseket stb. És hiába való itt minden erőfeszítés és leleményesség — sőt minél leleményesebb az egyén, annál bővebben, gazdagabban és lebilincselőbben illusztrálja az abszurdum logikájának kérlelhetetlenségét vele szemben. És hiába az obeliszkek az út mentén, „mint felkiáltó-jelek”, hiába a kandeláberek, amelyekben valamit „meg lehet gyűjtani” alkalomadtán, hiába a hidak, amelyeket „el lehet zárni”, ha úgy tetszik, hiába az egész raffinált pompázás kerttel, dombbal, vízzel, márvány-mozaikkal — ha egyszer az alap, amelyre az egész mindenség épül, a lehetetlenség világába tartozik, így lesz aztán a szobor lezártágából, melyről, hogy monumentális figuránál különösen fontos, valahol hallottak a pályázók, így lesz belőle hidak elzárhatósága (a szobor kompozíciójának ideális lezártágát egyszerűen összetévesztik a profán emberektől való elzárásával), így lesz a szobornak a realitás fölé emelkedéséből domb, amelyet víz vesz körül, így lesz az építészeti foglalatból oszlop-atroncs, amelynek semmi köze az építészethez és általában így lesz a szobornak minden esztétikai, logikai és ideális követelményéből annak valamilyen materiális és allegorizáló kielégítése. Minden művészi alkotásnak van bizonyos logikája, amely szerint fölépül, a környezetéhez viszonylik, az önmagába való lezártágával mintegy külön ideális világot teremt a realissal szemben, örök megkötöttségben kifejezi a szabadság gondolatát — ennek a logikának párhuzamos, de ellentétes irányú mása, paródiája az, amely az ilyen pályaművekben megnyilatkozik. Van, amelyik olyan leleményes és olyan lelkiismeretes, hogy a művészi logikának minden egyes pozitívumához megszerkeszti a maga negatívumát. Ez aztán teljes rendszert nyújt, mely ép úgy megáll a légüres térben, mint a másik az ész és a valóság talaján, olyan láncolatot, melynek minden szeme a helyén van. És legfeljebb annyiban lehet itt egyéniségekről, egyéni eltérésekről szó, mennyiben az egyiknél teljesebb, a másiknál kevésbé teljes ez a rendszer — ugyanaz a rendszer. Mert valahány pályamű van, mind ugyanazon rendszernek alkalmazása, ahány pályázó, mind ugyanazon világ szubsztanciájának jelensége. S ha ezt a világot, a problémák és az ész előtti világot, az ab-

szurdumnak világát a maga teljességében tekintjük, a maga naprendszerével, a maga logikájával és etikájával, a maga fajtaival és nemzeteivel, a maga különböző hagyományaival és környezetével — akkor beszélhetünk ennek a világnak Descartesjairól és Hegeljeiről, Leonardóiról és Dürereiről, Brunelleschieiről és Lechnereiről. Mert — és ez a dologban a legnevezetesebb — az egyének mögött itt is, az abszurdum terén, ott van az egész fajta, az egész nemzet: az angolok és a szerbek, az oroszok és a németek, a franciák és a magyarok monumentális emlékmű-szobrászata ugyanazon elvek szerint, ugyanazon világnézet alapján, ugyanazon rendszerrel jön létre, mégis mindenik megőrzi a nagy közösségen belül a maga faji és nemzeti sajátosságait. Mintahogy annak idején a gótikus stílus mindenütt jelen volt, de nemzetek szerint más-más árnyalatban, úgy ma a stílus ellentétének közössége egybefoglalja az összes nemzeteket faji sajátosságaik épségben tartásával. Mert csak nagy művészi korokban van olyan közösség az egymástól távol eső népek között, mint amelyet ma a Karagyorgyek és a Hohenzollernek, a Viktor Emanuelek és a Hakonok emlékművei egymással elárulnak; és csak nagy művészi korokban tör ki a nemzeti sajátosság oly elemi erővel, oly imponánsan, mint ezekben. Nemcsak az egyén pontos ellentéte a művész-egyének, az ő logikája minden észszerű logikának, az ő rendszere a művészi konstrukció rendszerének, hanem maga az egész korszak minden nagy művészi korszaknak. És már azért sem számít az egyén és az ilyen pályázatnak verseny-munkáit úgy lehet tárgyalni, mintha egyetlen ember különböző hangulatának megnyilatkozásai volnának, mert amint az egyén ebbe a világba tartozik, elveszti vele szemben minden szabadságát és önállóságát és nem egyéb, mint (annak az illusztrálása, hogy a fajta, mint a jóban, úgy a rosszban, mint a pozitívumban, úgy a negatívumban, mint a logikában, úgy a logikátlanságban, mint az alkotásban, úgy a tehetetlenségben is sajátosan megnyilatkozik — és annak mértéke, hogy a fajta, melyhez tartozik, milyen fokot ért el a fajtáknak az abszurdum terén való versenyében.

A pályázók tehát egyénileg épp olyan kevésbé felelősek a pályamunkáikért, mint a zsűri-tagok a díj jak kiosztásáért, vagy a sokszor keményen kritizált pályázati feltételek megformulázásáért. Amint valaki részt vesz az ilyen pályázaton és amint valaki elvállalja a zsűri-tagságot, akkor nem tehet másként, mintahogy eddig még minden pályázó és zsűri-tag tett és ezután is tenni fog mindig: az egyéni árnyalatok, a több vagy kevesebb lelkiismeretesség, felelősségérzet stb. itt nem vehetők tekintetbe. Az egyén helyett az egész társadalom dolgozik bennük. Amikor a társadalom összead két vagy három milliót, hogy azért ilyen vagy olyan emlékművet szállítsanak neki, akkor vállalkozónak is kell akadnia az ilyen szállításra és olyannak is, aki azt a társadalom nevében, az ő ízlése szerint megbírálja. Amikor minden a fordított logika sorrendje szerint történik, amikor előbb van a kultusz-ideológia, azután valamely

emlékmű felállításának kötelességként érzése, azután a város, esetleg a hely, ahova épüljön, azután a kor, melynek építészeti „szellemében” megoldódik a dolog — akkor az eredménynek mindig és mindenütt ugyanannak kell lennie. Az egyén ezzel szemben tehetetlen. Olyan láncolattal áll szemben, helyesebben ő maga is egyik szeme ennek a láncolatnak, amely a logikai következtetés, a szillogizmus örök érvényével diadalmaskodik. És már igazán itt volna az ideje, hogy ennek a logikátlan logikának, ennek az alogosnak, az ész és a világ ezen negatív oldalának eljöjjön a maga Aristotelese, aki rendszerbe foglalja ezt az egész negatív világot, kimutassa, mint függ össze benne világnézet, faj, nemzet, politika, társadalom, emlékműpályázat, zsűri, az emlékművészet „fejlődésének” végtelensége, a pályázatok kiírásának végtelensége, a görög oszlopok számának végtelensége itt és a kultúra egyéb terein. Mert ezek a pályázatok csak egyes jelenségei ugyanazon nagy közösségnek. De kitűnő kiindulásul szolgálhatnak az abszurdum logikájának elméleti kiépítéséhez úgy a pályaművekkel, mint a pályázók hozzájuk fűzött magyarázataival. Ezek a magyarázatok megbecsülhetetlen adattá válhatnak a filozófus és a szociológus kezében. Nem egyéni esetekről és nem az egyéniség kérdéséről van hát szó, hanem filozófiai, világnézeti, logikai, etikai, társadalomtudományi és politikai kérdéssről, a jelen egész szellemi struktúrájáról. Nem művészi eseményekről és művészi kérdésekről, mert ezeknek a pályaműveknek mindenhez van közük, csak a szobrászathoz és építészethez nem, mint művészethez. Dokumentumai annak a világnak, melynek elméletét a filozófia eddig elhanyagolta, a non-sens világának; és ha belőlük az új Aristoteles megcsinálta a logikáját, akkor remélhetőleg eljön az új metafizikus, aki a szubsztanciáját, és az új vallásalapító, aki az istenét fogja kinyilatkoztatni ennek a világnak.

Fülep Lajos.

A GABONAÁRAK MAXIMÁLÁSA ÉS A SAJTÓ

A maximális gabonaárakat, amelyek magasabbak Ausztria és Németország maximált árainál, túlságosan alacsonyoknak tartja a magyar agráriusok közvéleménye. A *Köztelek* július 22-iki számának „Az idej gabonatermés határárszabása” című panaszos cikkében a következő sirámokat olvassuk: „a legnélkülözhetetlenebb iparszükségleti cikkek hat ár árszabása minden sürgetésünk dacára még egyre késik és ily körülmények között ez az egyenlőtlen elbánás egyoldalúan sújtja és méltán elkeseríti azt a gazdát, akitől például már 120—150 koronát is elkérnek egy pár csizmáért, aki 8 koronát kénytelen 1 kg. „hadi” szappanért, 6 fillért egy doboz gyújtóért, 1 korona 20 fillért a kocsikenőcs kilogrammjáért fizetni és aki mesébe illő árakat kell, hogy adjon egy istrángért, vagy kötőfékért, egy-egy lópatkóért, egy kis gépolajért, a legszükségesebb rézgálicért, manila-

zsinegért, raffiáért és még örülhet, ha méreg drága pénzért pusztá ígéretnél egyebet is kap”. „Kevés vigasztaló van benne . . . hogy Ausztria még alacsonyabbra szabta a maga gabonahatárait”.

Igy az agráriusok lapja. A magyar városi polgárság legelterjedtebb napilapja az „*Az Est*” július 28-iki számában ritka objektivitással állapítja meg: „A gazdáknak igazuk van. Nem lehet az ő keresetüket úgy korlátozni, hogy másrészt a nagy tömegben, tehát első sorban a gazdák tömegén kereső vállalatok, nélkülözhetetlen cikkek árulásából ragyogó mérlegeket állíthassanak össze. A kenyér mindenekelőtt jár. A kenyér bősége és elviselhető ára vezető csillaga az állami gondoskodásnak háborúban. Tehát, legalább azoknak a kezdetleges cikkeknek hozzáférhetőségéről kell államilag gondoskodni, amelyek nélkül a lefokozott, megszorított, paraszti élet sem képzelhető el”.

Egy másik elterjedt napilap, a „*Magyarország*”, amelyik főképp szintén a városi polgárságra támaszkodik, már nem hirdeti ily nyíltan a *Köztelek* igazát, hanem egy interjú költői formájába bujtatja a városi polgárság által kizsákmányolt szegény *gazda* keserveit. „Parasztinterjú a pénzről, a drágaságról és a maximálásról” ez a címe a „*Magyarország*” július 31 iki számában megjelent cikknek, amelyben az interjúvoló hírlapíró úr egy törzsökös ercsii emberrel mondatja el paraszti módon, de lényegében úri huncutsággal a *Köztelek* érveit. „Azért van hát annyi pénzük a falusiaknak” — veti fel a szót a „*Magyarország*” saját tudósítója — „mert mindent ilyen drágán adnak. Ma-holnap bankóval zsindelezik a házuk tejét”. S az ercsii közigazda válaszol: „Ugyan uracskám honnan hiszi ezt? Hát azt gondolja, hogy a föld ingyért terem? Hát azt gondolja, hogy mink nem épen úgy sínylődünk a drágaság alatt? Van pénz, az igaz, több mint azelőtt, de soha úgy nem szaladt a pénz, mint most. Azelőtt lassú járása volt, beosztásos családnál maradt is valami az almárium sarkába. Most pedig mink is elmondhatjuk, mint az egyszeri cigány mondta, hogy a pénznek csak megálló állomása vagyunk: egy perc és szalad a pénz tovább”. „Tetszik tudni, a paraszt is tud ám gondolkodni. Nálunk az olvasókörben sokat beszéljük, hogy másként kellett volna ezt az egész maximálást csinálni. Mindjárt a háború elején ki kellett volna szabni az árát nemcsak a lisztnek, kenyérnek, de a más dolgoknak is. Most maximálták a sertést, újfent a búzát, de még mindig szabad préda a bugyellárunk a csizmadiánál, a szabónál, a kereskedőnél és más egyébütt. Hát miért csak egyik részre mérik a szigorúságot, miért nem a másik részre is?”

Jött két természetes úrhölgy, lorgneten nézték a parasztot, meg a dinnyéit és három dinnyéért kifizettek 24 koronát.

Csak ezek a boldogok, — mondta a paraszt és utánuk sóhajtott.” — Hol a boldogság mostanában? A „*Magyarország*” morálja szerint ott, ahol három dinnyéért 24 koronát fizetnek.

Mi az „*Az Est*” és a „*Magyarország*” állásfoglalásában a kortör-

ténetileg érdekes? Nem az, hogy az ipari cikkek árának maximálását sürgetik. Ez kétségtelenül ép úgy érdeke a városi fogyasztó közösség túlnyomó részének, mint a falusi gazdáknak. Az ipari cikkekkel üzött uzsora nem szemérmetlenebb, mint az élelmiszeruzsora. Németországban pl. a cipőgyártásba, a textilárak kérdésébe erősen belenyúl a szövetségtanács szabályozó keze. Az iparcikkek uzsorájának a támadása kétségtelenül egyik elsőrendű kötelessége a nagytömegek érdekeit szolgáló sajtónak. Ami az „*Az Est*” és a „*Magyarország*” cikkeiben különösen figyelemreméltó, az az *árrágítás divatos elméletének a helyeslése*. Valamikor a munkabér magasságával magyarázták ia fokozódó drágaságot. Ma, a mezőgazdasági munkaerő rekvirálásának, a fogolymunkának, a gyári kényszermunkának korszakában, hol van az a naiv ember, aki ennek a teóriának hitelt ad? A drágaság elméletében ma az *ódiúmáthárítás módszere* divik. A gyáros és a kereskedő a nyerstermékek árának emelkedésével védekeznek és a földbirtokosra iparkodik áthárítani a drágaság ódiúmat. A földbirtokos viszont az iparosra és a kereskedőre. Végössorban sikerült mindkettőnek áthárítani, nem az ódiúmot, hanem a drágaság terhét, a csakis fogyasztókra, a munkások, köz- és magánalkalmazottak, a hadisegélyből élők nagy és tehetetlen osztályának vállaira. S a sajtó, a fogyasztók által kitartott sajtó ahelyett, hogy rámutatna erre a perfid játéokra, ahelyett, hogy megmondaná: *mind a kettő hibás*, a nagy drágaság — eltekintve a háború szükségszerű következményeitől — ép úgy műve a mezőgazdasági termelőknek, mint a gyárosoknak és kereskedőknek, a különbség legfeljebb csak az, hogy a *mezőgazdasági termelésnek a jelentősége a fogyasztók szempontjából nagyobb, mint az iparié*, mert a szegény embernek több kell táplálékra, mint iparcikkre, ahelyett mondom, hogy a kihasználtak óriási tömegét felvilágosítaná, segít elhíttetni a város népével, amely tényleg szomorúbb helyzetben van, mint a falu népe, hogy a nyomasztó élelmiszer drágaság oka nem a földbirtokban, elsősorban a nagybirtokban rejlik, hanem, hogy ebben az ipar és a kereskedelem a főbűnös.

A szegény és szenvedő Budapestnek, ahol nem mindenki adhat, mint a *Magyarország* hölgyei három dinnyéért 24 koronát, boulevard-sajtója nem tud arról, amit a *Köztelekből* is megtanulhatna, hogy a maximumok szövetségeseinknél, amelyek nem agrárállamok, kisebbek, mint nálunk. Nem tud arról, hogy óriási módon emelkedtek olyan mezőgazdasági cikkeknek árai, amely cikkek termelési költségei egyáltalában nem emelkedtek, mint a gombáé, különböző gyümölcsöké, a halé, vadé, a baromfiaké stb. Nem tud arról, hogy a csizma jórészt kétségtelenül indokolatlan áremelésében része volt az állati bőrök nem kismértékű áremelésének. S végül nem tud arról, hogy csak kis részben a kiscsapat érdeme az árak emelkedése, akiknek jó része, különösen a hadbavonultak családai erősen nyögnek a háború terhe alatt, hanem elsősorban a nagybirtokosoké, akiket nem szorít a csizma ára, de akiknek árpolitikája szorítja az országot.

Egyenlő szigor a mezőgazdaság és az ipar drágítóival szemben, ezt a helyes törekvést legjobban akadályozza a közkeletű drágasági védekezéseknek, hamis elméleteknek az elfogadása. Rubner, a köz-élelmezés kérdésének ez a kitűnő kutatója mondotta egy beszédében, hogy bárha a mértéktelen drágítás és az élelmicikkek visszatartása büntetendő, de ezeket a rendelkezéseket vagy nem tartják be, vagy igen lazán alkalmazzák és senkisé is mer a bajok gyökeréhez nyúlni. Ez a mondás nálunk nemcsak a hatóságokra, hanem a sajtó jó részére is vonatkozik. A magyar polgárság politikai, különösen gazdaságpolitikai éretlensége nemcsak a békében tűnt ki, hanem a háborúban is. A polgárság értelmiségi foka magyarázza a sajtó állásfoglalását. S az ilyen polgárság, s az ilyen sajtó mellett az sem lenne csoda, ha az élelmiszerdrágaság még nagyobb volna. R.

JAPÁN RÓL

A *Times* napilap 1916 június 3-iki számához bő japáni mellékletet (Japanese supplement) csatolt, amelyben angol és japáni államférfiak s tudósok nagyszámú cikkben beszámolnak a japán viszonyokról békében és háborúban. Egy politikai jelentőségű cikket is olvasunk *Takahashi* volt japán pénzügyminiszter, jelenleg az ellenzék vezére tollából. Szemére veti az angoloknak, hogy a birodalomhoz tartozó egyes gyarmatok megnehezítik, gyakran kizárják a japáni bevándorlást, kereskedelmet, hajózást és sürgeti a korlátozások megszüntetését. Kínát illetőleg pedig, a noli tangere elvét ajánlja az angolok figyelmébe. Az angolok a kínai kereskedelem lebonyolítását *bizák* japáni kereskedőkre, akik a kínaiak nyelvét és viszonyait ismerik, ők maguk csak tőkékkel járuljanak hozzá és részesedjenek a nyereségben. W. *Clement* a japán alkotmányról, amely most huszonegy éves, számol be. Az uralkodó jogai az alkotmány ellenére is úgyszólván korlátlanok. A király mellett tanácsadó szervként huszonegy tagú tanács működik. A minisztérium tíz tagból áll, akik csupán az uralkodónak felelősek. (Az író ez alapon a német alkotmányhoz hasonlítja a japánit.) Az országgyűlés két házból áll. A felsőház tagságát öröklés, választás és kinevezés által lehet megszerezni, az alsóház tagjait korlátolt, de titkos választójog alapján kerületenkint választják. A szavazatra jogosultak 90—92%-a leadja a választásokon szavazatát. A politikai pártok nem elvek és érdekek, hanem egyes személyek körül alakulnak ki, a pártkötelékek lazák. A közigazgatás erősen centralizálva van, mindamelllett a helyi önkormányzatnak nagy szerepe van nem a törvény, de a szokás erejénél fogva. Végeredményében az alkotmány inkább papíron létezik, mint tényleg és visszatükrözteti az átmeneti állapotot a feudalizmusról a kapitalizmusra. A közállapotokat ismertető cikkek sorában feltűnő a többtermelési törekvésekről s a mezőgazdasági szakoktatásról szóló cikk. A cikkíró R. *Scott* szerint, aki négy ízben utazta be Japánt mezőgazdaságának tanulmányozása végett, tökéletesebb mezőgazdasági

berendezéseket Dániában, Belgiumban vagy Hollandiában sem találni. A mezőgazdasági oktatás a nép legszélesebb rétegeibe laterjed; ennek és sok más célszerű berendezésnek (kísérleti állomások, nemesített magvak szétosztása stb.) köszönhető a termelékenység növekedése. Statisztikai táblázatokon ismertetik a költségvetést. Kitűnik, hogy az állami bevételek túlnyomó része vámokból és fogyasztási adókból kerül ki; kivált a szesz, cukor és textilárúk esnek jelentékeny fogyasztási adó alá; ehhez járulnak a fogyasztási adók jellegével bíró só, kámfor és dohánymonopóliumok jövedelmei. Az állami bevételek 5—600 millió yent (1 yen körülbelül két korona 40 fillér) tesznek ki évenként s ebből legfeljebb 120—130 millió yen esik egyenes adókra. Bár a lakosság több, mint fele része földművelésből él, a földadó hozadéka 70—75 millió yen évenként; e mellett van jövedelmi, kereseti és örökségi adó, amelyek hozadéka csekély. Az összes egyenes adókat 1910-ben, majd 1913 és 1914-ben lezállították, azóta az egyenesadó bevételek 15, 22 illetőleg 33 millió yennel csökkentek. Az állami kiadások között, (a bevételek rendszerint fedezik a kiadásokat) első helyen a haditengerészet szerepel, amely évenként körülbelül százmillió yent emészt fel, míg a hadsereg 85—90 millió yenbe kerül. A közoktatásügyre átlag 10 millió yent fordítanak évente. Nagy tétel ($4\frac{1}{2}$ millió yen) a civillista is. Az államadósságok törlesztés folytán évről-évre csökkennek. Az összes államadósság 1914—15-ben körülbelül két és fél milliárd yen; egy lakosra jut 34 yen.

A külkereskedelmi mérleg a béke idején rendszerint passzív volt; a behozatal 60—90 millió yennel múlta felül a kivitelét. A behozatal az utóbbi években 460—730 millió yen, a kivitel pedig 460—630 millió yen között ingadozott. Ugy a behozatalban, mint a kivitelben Ázsiának jut a túlnyomó rész, Európát jelentékenyen felülmúlóan; a kivitel Amerikába jóval erősebb, mint Európába, ezzel szemben Európából kétszer annyit hoznak be, mint Amerikából és csaknem annyit, mint Ázsiából. Az európai államok sorrendje a kivitel nagysága szerint: Franciaország, Anglia, Olaszország, Németország; a többieké jelentéktelen; a behozatal nagyság szerint a következő államokból ered: Anglia, Németország, Belgium, Franciaország, Svédország, Ausztria-Magyarország; a többi európai államokból jelentéktelen. Érdekes, hogy Oroszországból számbavehető behozatali és kiviteli forgalom hiányzik.

A háború az állami bevételi forrásait, mint minden országban, megapasztotta. Tsingtau elfoglalása aránylag kevés költséggel járt; a háborúval kapcsolatban kb. 50 millió yent költöttek el. Az áru-behozatal csökkenése folytán azonban a vámbevételek nagyrésze elmaradt. A deficit elkerülésére a közigazgatási kiadásokat lényegesen lezállították; az állam takarékoskodik. Független államkölcsön felvételére is sor kerül.

A magángazdálkodás, a termelők, tőkések sokat nyernek a háborún. Az első hónapok zavarai után a gazdasági élet nagy lendü-

letet vett. Az ázsiai vizeken egyedül bonyolítják le a hajózást és a szállításból rengeteg nyereségre tesznek szert. A békeidején mindig passzív (külkereskedelmi mérleg 1915-ben igen erősen aktív lett; a kivitel ebben az évben 176 millió yennel múlta felül a behozatalt. Hadiszereket és minden más anyagot mohón vásároltak a hadviselők, s emellett az indiai, ausztráliai és délamerikai piacokon pótolta részben a japán kivitel a német és osztrák árukat, míg a behozatal a háború miatt korlátozva volt. A német behozatal elmaradása különösen a festékek és a vegyi ipar termékeinél volt érezhető, amelyeknek ára a békeáraknál 10—40 szer nagyobb. Az árak minden vonalon emelkedtek; a rizskivitel akadályozva lévén, a rizsárak leszállottak volna, ha a kormány nagy rizskészletek összevásárlásával nem emelte volna az árakat. A fogyasztók szenvednek.

A japáni államberendezés és közviszonyok feltűnően hasonlítanak a mieinkhez. A feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet az állami életben láthatólag ugyanazon viszonyokat teremti meg minden államban. Valószínű, hogy Japán tengeri fekvése és a technikának nagyobb fejlettsége folytán hamarabb fog elérni egy magasabb fejlődési fokot, mint Magyarország.

H. B.

A MAGÁNALKALMAZOTTAK ÉS A HÁBORÚ

Az az alkalom, hogy az állam fölemelte tisztviselői háborús segélyét, rá kell, hogy terelje figyelmünket a fixfizetésűek másik nagy rétegére, a magánalkalmazottakra eddig alighogy észrevett, számszerűleg azonban elég jelentékeny osztályára. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint ez az osztály kb. 400.000 (kereső és eltartott) egyénből áll. Ennél az osztálynál a háború árforradalmának a hatása ép oly félre nem ismerhetően nyilvánul meg, mint a közalkalmazottaknál. Hiszen eltekintve attól a különbségtől, hogy utóbbiak munkaadója az állam, előbbieké a termelés és forgalom összes ágaihoz tartozó vállalkozók, a magánalkalmazottak ép úgy, mint a közalkalmazottak annak a ténynek az uralma alatt állanak, hogy anyagi létük megszabott fizetésekre van alapítva és a közgazdaság szempontjából mint „csak fogyasztók” jönnek számba. E mellett a magánalkalmazottak körében is érvényesül a törekvés állandó élethelyzet megteremtésére, miért is megelégszenek szerény kezdettel, a szolgálati évek derekán a teljes munkaképességgel arányban nem álló fizetésekkal abban a reményben, hogy pályájuk végére olyan jövedelmet biztosíthatnak maguknak, amely kárpótolni fogja őket az előző évek mostohaságáért. Bizonyos, hogy ez a törekvés ily határozott-ságban csak a magánalkalmazottak felső rétegénél (pénztintézetek, biztosító társaságok és nagy iparvállalatok tisztviselői) konstatálható, míg az alsóbb rétegeknél inkább a munkássággal rokon viszonyokra találunk, vagyis a fizetéseknek a teljesítőképességhez való igazodására és a konjunktúrák lehető kihasználására. A fix fizetésre való utaltság azonban ezeket a rétegeket is egyképen jellemzi.

A közalkalmazottakra és a munkásságra emlékeztető vonások mellett megvannak a magánalkalmazottak osztályának ezzel a hibrid természettel kapcsolatos sajátosságai is. Ha a magánalkalmazottak egy részének szolgálati viszonyai tényleg alig különböznek is a köztisztviselőkétől, ez csak a szokáson alapul, minden jogi garancia nélkül. A köztisztviselők munkaadója, az állam sokkal inkább áll a nyilvánosság ellenőrzése alatt, mint a magánmunkaadók. A parlament és a sajtó sokkal kevésbé érzi magát fenyelegve az állammal szemben, mint az említett intézményekhez annyi érdekszálal fűződő nagytőkével szemben. A kistőke alkalmazottai természetesen még rosszabb helyzetben vannak. Másfelől, ha a magánalkalmazottaknál a munkássággal rokonvonásokat találtunk is, nem találjuk meg a munkásság védőfegyvereit. Nem találjuk a munkásság szervezőit, akik nagy erejét, mellyel mindig az új helyzet nyomában van, és nem találjuk meg ehhez képest az állami védelemnek azt a mérvét sem, mint a munkásságnál. E helyett a kispolgári környezetből magukkal hozott előítéletek nyomják rá bélyegüket a főnök és alkalmazott viszonyára.

Ebben a helyzetben érte a magyar magánalkalmazottakat a világháború, vagyis az osztályvá levés legkezdetlegesebb stádiumában. Szinte minden védelem nélkül állottak a munkaadókkal szemben. A háború kitörését nyomon követte az alkalmazottak tömeges elbocsátása, a fizetések redukciója és a munkaidő uzsoraszerű meghosszabbítása. Az állásnélküliséget megszüntette a bevonulásoknak folyton mind nagyobb rétegekre való kiterjedése, de a két utóbb említett körülmény még ma is jellemzi a magánalkalmazottak háborús helyzetét.

Ámbar tudtunkkal ma is elég cég akad, mely redukált fizetéssel dolgoztat, mégis föltesszük, hogy a redukált fizetéseket általában ismét kiegészítették az eredeti összegre. Ebben az esetben is a munka ellenértéke névlegesen ugyanannyi maradt, de ténylegesen annyival kevesebb lett, mint amennyivel a megélhetés megrágt. Miután pedig a drágulás több száz százalékra rúg, nyilvánvaló, hogy a magánalkalmazottak reális bére ennek az áremelkedésnek megfelelő százalékkal csökkent. Ezzel szemben igaz, hogy némely szakmában (ilyen tudtunkkal a fűszerkereskedelem) a háború folyamán jelentékenyen emelkedtek a bérek, de ez csak kivételes jelenség, a háborúban az alkalmazottak fizetési viszonyai lényeges emelkedést nem mutatnak. Leginkább a nagyvállalatok adatait ismerjük e tekintetben. Vezető pénzügyészek ma is havi 60 koronával vesznek fel gyakornokokat, átlag 3—5 korona napidíjban részesítik azokat a szerencsétleneket, akikkel a háború által az állandó tisztviselői karon ütött hézagot betöltik, ép olyan fizetésjavításokat adnak régi tisztviselőiknek, mint valamikor boldogabb időkben. Ha ilyen állapotokra találunk a nagytőke birodalmában, úgy elképzelhető, milyen viszonyok vannak — a néhány említett kivételtől eltekintve — a kisebb munkaadóknál.

Magántisztviselők bérmozgalmára a háború folyamán épületes példa a *Győri magyar vagon és gépgyár rt.-nak*, a *Wiener Bank-Verein* alapításának esete, ahol családos emberek 150—250 korona fizetéssel vannak alkalmazva. Néhányan végre is fizetésjavítást kértek azzal, hogy visszautasítás esetén felmondják állásukat. Az igazgatóság kívánságára *a tisztviselőket fogsággal büntették*, mert a háborúban felvirágozott vállalat nagy profitjából egy kis morzsát kértek nyomoruk enyhítésére. Ez a hallatlan eset azért történhetett meg, mert a tisztviselők minden jogorvoslás előtt el voltak zárva. *A panaszbizottság intézménye a tisztviselőkre nem terjed ki, bizonyára csak azért nem, mert nem akarják őket megalázni azzal, hogy a munkásokkal egy sorba helyezték.*

Természetesen nem minden mozgalom végződik így. Hiszen számos vállalat háborús pótlékokat ad tisztviselőinek. De ezek a pótlékok a drágaság terhét alig enyhíthetik. Bizonyos, hogy a háborús ár forradalmat (teljesen kiegyenlítő béremelést nem lehet a munkaadóktól követelni, de ha ilyen abszolút mértékkel nem mérünk is, hanem az állami segély kulcsát fogadjuk el mértéknek, megállapíthatjuk, hogy *a magánvállalatokban érvényes pótlékok általában véve sem közelítik az államit.* A háborúból igen nagy nyereséget húzó vállalatok jóval kevesebbet adnak, mint a pénzügyi egyensúlyában épen a háború folytán megrendült állam. *A Magyar bank, melynek háborús nyeresége köztudomású, nem biztosítja tisztviselőinek azt a minimális segélyt sem, amit az állam a szolgálóinak.* Hogy milyen felfogás uralkodik a nagytőke némely köreiben a szociálpolitikai köteleességteljesítésről, arra nézve jellemző az „*Adria*” biztosító társulat vezértitkárának nyilatkozata, melyet a drágasági pótlékért folyomódó tisztviselőknek adott. A drágaságot nem mi csináltuk, tehát annak enyhítése sem a mi feladatunk — volt a válasz lényege.

Ez a „szociális” (lucus a non lucendo) felfogás húzódik végig a magánalkalmazottak munkaviszonyának más részem is. A háborús munkaidő, a szabadságok beszüntetése igen szomorú adaléka a tőke kizsákmányoló tendenciájának. A hadbavonultaknak való tömeges felmondás — a miniszteri rendelet kiadásáig — szintén nem a „nagy” időkhöz méltó magatartás volt. Mindezzel szemben el kell ismernünk, hogy akadnak igen méltányos munkaadók is, bár kevés számban és nem oly mértékig, mint Ausztriában, ahol a magánalkalmazottak helyzete, úgy az erősebb szervezkedés, mint ennek folytán haladottabb szociálpolitika révén jóval kedvezőbb.

A szociálpolitika igen elhanyagolt területe a magyar politikának. A háború alatt történt ugyan nagyfontosságú kezdeményezés is a hadbavonultak szolgálati viszonyát szabályozó rendeletben, de az is mögötte marad a hasonló tárgyú osztrák rendeletek. Ellenben a vasárnapi munkaszünetnek egészen a folyó év február haváig való felfüggesztése az ipar és kereskedelem egész területén, mivel sem volt indokolható s csak a munkauzsorának vált eszközévé. A háború

alatt nyilvánvaló lett, hogy kizárólag szociálpolitikai reformokkal nem lehet a munkásosztályok helyzetén segíteni. Szükség van az államhatalom egyenes beavatkozására a munkaviszony tartalmának meghatározásában. Németországban erre számos példát találunk: katonai hatóságok megállapítják a munkások bérét, az alkalmazottak fizetését büntetőjogi szankcióval. Nálunk ilyen intézkedések nem történtek, legfeljebb a forma kedvéért szelid intelmeket bocsátottak ki, természetesen minden szankció nélkül. Különböztetés érhető ez ott, ahol a munkaviszony nincsen szabályozva, ahol a társadalmi biztosítás még teljesen kezdetleges, ahol ily módon a közgazdasági munkásvédelmi tevékenységének hiányának a feltételei. A magánalkalmazottakat a háború, mint soraink elején mondtuk, az osztálylét levés stádiumában találta. Ebben a stádiumban olyan válságba sodorta, mellyel szemben pillanatnyilag úgyszólván segély nélkül állanak, de amelynek a háború befejezése után is megszemenő hatása lesz. A magánalkalmazottaknak a legkomolyabban kell foglalkozniuk osztályhelyzetükkel, figyelmüket oda kell irányítani a szolgálati viszony körén kívül az állami és társadalmi élet minden nyilvánulására, ha meg akarják találni azokat az eszközöket, melyekkel társadalmi állásuk fokról-fokra sülyedését megakadályozhatják.

J.—n.

BÉRMÁXIMUMOK ÉS BÉRMÍNIMUMOK

„1406/1916. kig. sz.

Hirdetmény.

A járási hatóság által a kézi- és ígás napszám bére a következőleg állapítottatik meg:

Kézi napszám élelem nélkül ápr.—máj. jún.—aug. szept.—okt.

Férfi	5	5	4
-------	---	---	---

Nő	4	4	4
----	---	---	---

Gyermek	3	3	3
---------	---	---	---

Aki ennél többet kér, vagy ennél többet fizet, szigorúan büntetetik.

Békásmegyer, 1916. április hó.

Elöljáróság”.

Budapest közvetlen közelében a járás hatósága hatáskörét túllépve, megállapítja a mezőgazdasági munkabérek maximumát. Sőt még többet tesz ennél. Büntetéssel fenyegeti nemcsak azt a munkást, aki a maximumnál többet kér, hanem azt a munkaadót is, aki a maximumnál többet ad. Ma, amikor a hatóságok az élelmiszerárak és az iparcikkek árai maximálására vonatkozó jogukat olyan szűkös mértékben használják fel, bőven élnek azzal, ami nincs is jogukban: a munkabérek maximálásával és a maximális bérnél nagyobb bért fizetni akaró munkáltatók megfenyítésével. A békásmegyeri eset

nem kivétel. A napilapokban több hírt olvastunk, amelyek minden megütközés nélkül számoltak be különböző főszolgabírók bérmaximumo rendezéseiről. A *Jogtudományi Közöny* döntvénytára egy belügyminiszteri határozatot is közöl, amelyik megemissíti az alispánnak azt a törvénytelen döntését, mellyel megbüntette a maximális bérnél magasabb bért fizető munkaadót. Ennek a prakszisnak teoretikusa is akadt Kmety Károlynak, a kitűnő közjogásznak személyében.

Nem véletlen, sajnos, a mi szociális közvéleményünk lelkéből sarjadzik az a felfogás, amelyik a háború idején valóra váltja azt a vágyódást, amely sokakat a béke idején is elfogott. A kezdődő kapitalizmusnak a szociálpolitikájához tartozott a bérek maximálása, az alacsony bérekért dolgozni nem akaró munkásságnak kis bérek elfogadására való kényszerítése. A fejlett kapitalizmus bérpolitikájában ezzel az intézménnyel nem találkozunk. Korunk szociálpolitikájában ismertebb a bérminimum fogalma. Megállapítása annak bérnek, amelynél kevesebbet fizetni nem szabad. Ma, amikor a katonai felügyelet alatt levő gyárakban a munkások túlnyomó része helyét nem változtathatja, ma, amikor a mezőgazdaságban a munkások kirendelhetők, a nem dolgozóktól a hadisegély megvonható, s a szabad munka mellett helyet foglal a hadifoglyok ingyen munkája, *ma, bizony inkább helyén volna a bérminimumoknak, mint a bérmaximumoknak a behozatala.*

De a békásmegeyeri hirdetés nemcsak azért jellemző, mert maximálni akarja a bért és büntetni a nem eléggé osztálytudatos munkaadót, hanem érdekes a megállapított bérek összegének a szempontjából is. Szeptember és október hónapokban 4 K, ezt a napszámot a mai drágaság idejében olyan magasnak tartja a főszolgabíró úr, hogy megbüntetni rendeli azt a munkaadót, aki 4 korona 50 fillért merészel fizetni. *Ezekből a maximált bérekből következtetni lehet a valóban fizetett bérek nagyságára.* Ha Pest környékén 4—5 korona a mezőgazdasági napszám, akkor hol keressük azokat a háromszorosára, négyszeresére szökött munkabéreket, amelyekkel indokolni szokták az élelmicikkek árának emelkedését? A *Szövetkezés* július 8-iki száma írja: „az ipari munkabéreknél, ahol pedig a gyártmányok ára 600—1000%-ra emelkedett, koránt sincs olyan emelkedés, mint a mezőgazdasági munkabéreknél, ahol a 3—4 koronás napszámok eltűntek s ma 8—12 koronás munkabéreket kell fizetni a gazdának”. Értenők ezt a feljajdulást, ha a Gazdaszövetség lapja városi emberek számára írta. De a gazdák nagyon jól tudják, hogy az orosz foglyoknak nem fizetnek 12 koronát és hogy a 600/1916. M. E. számú rendelet szerint a kirendelt munkásnak csak 60%-kal több díjat kell fizetni, mint amennyi a háborút közvetlenül megelőző idő munkabére volt. Az igaz, — s az iparra nézve az igazságot gyakran olvashatjuk a gazdák lapjaiban, megfordítva már nem egészen olyan mértékben, — hogy a bérek emelkedése az iparban az áruk emelkedésével semmiképp sincs arányban. Bródy Ernőnek az egész polgári

sajtó által elhallgatott interpellációja erre nézve számos érdekes adatot tartalmaz.

De úgy látszik, a békásmegyeri bérek is még mindig magasak. A *Köztelek* január 21-iki számában megjelent „A hadisegély hatása” című cikk szerint „kevés törvényt hoztak oly nemes szándékkal, mint a hadi segélyről szólót, másrészt kevés törvénynek van oly romboló hatása, mint épen ennek a törvénynek”. „A hadisegély élvezők felmentve érzik magukat a munkából és csak ritka esetben mennek napszámba, ha magas napszám-bért tudnak kiereszokolni.” Igaz ugyan, hogy a *Köztelek* szerint is „vannak oly községek, ahol az intéző bizottság a sógorság, komaság elve szerint állapítja meg a hadisegély összegét”. Ez a kicsiny, de beszédes cikk is sokat mond a maximálásra szoruló munkabérek nagyságáról. Mekkoraak lehetnek azok a munkabérek, amelyek nem mozdítják meg azokat az itthonmaradottakat, akik hadisegélyből kénytelenek megélni? Abból a hadisegélyből, amely például a székely vármegyékben lakásilletékkel együtt egy felnőtt személyre nézve 85.05 fillérre rúg. S ha ezek a mai bérek a régi bérek háromszorosát teszik ki, milyenek lehettek a háború előtti munkabérek? Az ország érdekében reméljük, hogy a háború után magasabbak lesznek a bérminimumok, mint amekkorák a háború ideje alatt a bérmaximumok voltak.

vz.

A HÁBORÚ EGYHÁZJOGA

A francia katolikus világ vezető alakjai vádiratot bocsátottak ki és a német katolikusok védekeztek. A könyvek a külföld katolikusainak befolyásolására íródtak. A hadviselő államok Burgfrieden-je és union sacré-ja egyesítette a különböző felekezeteket. A semleges államokból azonban egyebek mellett a hittestvérek között is keresnek segédcsoportokat. A kérdést így tették fel: kik a jobb katolikusok? kiket kell a semleges külföld katolikusainak támogatni? Mindkét könyv különböző tanulmányok gyűjteménye. A francia könyv címe: *La guerre allemande et le catholicisme*, szerkesztette *Alfred Baudrillart*, a párisi katolikus egyetem rektora; a válasziratot a freiburgi egyetem teológiai fakultásának tanára *Georg Pfeilschifter* szerkesztette, címe *Deutsche Kultur, Katholizismus und Weltkrieg*. A franciák vádja, hogy a németek megsértették a háborús egyházi jog törvényeit, a németek cáfolják ezt. A franciák azt állítják, hogy ők az igazi katolikusok, míg a németek filozófusaiknak hatása alatt ateisták lettek. A németek kimutatják, hogy a fejükre olvasott filozófusok alapján véve keresztény világnézetek és rámutatnak a francia antiklerikalizmus eredményeire, amellyel szemben az egyház tehetetlen volt. A franciák viszont a németek (Bismarck, Wirchow) *Kulturkampfi*át okolják a bajért, amelyet Franciaországba importáltak; ez mérgezte meg a francia lelkeket s a semleges katolikusok inkább fordulhatnak rokonszenvükkel a már gyógyulóban levő megmérgezettek, mint a mérgezők felé. Azt is kimutatják, — s ebben nagyon igazuk van, — hogy

a francia antiklerikalizmus nem is olyan veszedelmes, mint amilyennek látszik. Vitakoznak, hogy melyik hadsereg katonái vallásosabbak? És így tovább. A háború hevében, elfogultan írt tanulmányok legnagyobb része múló értékű, mint a háborús irodalom legtöbb terméke. A német válasziratban mindamellet van néhány komoly alaposággal megírt dolgozat is. Így *Hermann Platz* tanulmánya *Der französische und der deutsche Kulturkampf in ihren Ursachen und Folgen* lelkiismeretes történelmi stúdium eredménye.

A mi érdeklődésünket leginkább lekötötte a francia könyv egyik tanulmánya: *B. Gaudeau* „*Les lois chrétiennes de la Guerre*”. Háborús egyházjog. Van-e ilyen? Nyilván van, hiszen az egyházi jog a legkülönbözőbb élet és jogviszonyokat szabályozza. Az egyház legfőbb birodalma a hívők élete — születése — és haláluk, mely az örök életbe téríti őket. S hol arat legjobban a halál, mint a háborúban? Ha tehát van háborús nemzetközi jog, bizonyosan lesz háborús egyházi jog is. Mily szabályai vannak? S tekintettel azokra a különös tapasztalatokra, amelyeket a háborús nemzetközi jog alkalmazásánál észleltünk, az egyházi hadijog menyiben érvényesíthető?

Gaudeau megismertet az egyházjogi szabályokkal. Kiindulási pont az evangélium három panacsa: *judicium, misericordia et fides*. Ezen igéket Jézus nem a háborúra, de az élet minden viszonyára alkalmazta. A háborús egyházjog forrásai nagytekintélyű egyházfők, legkivált aquinói szent Tamás és tudós egyházi írók véleményei, amelyek a fenti kinyilatkoztatást veszik alapul. A háború legyen *igazságos*, indító okaiban, módjában, szándékaiban a háborút üzenő hatalom szempontjából is; utóbbi illetőleg kétségtelen, hogy a szuverénnek joga van hadat üzeni és vezetni a háborút.

Csak a *védelmi* háború igazságos, amidőn egy nyilvánvaló jog (*violation d'un véritable droit proprement dit*) megsértetett és békés úton nem lehet helyreállítani. Három kérdést vet fel: 1. Hogyan állapíthatja meg, kivált az egyszerű közkatoná, hogy a háború, amelyben részt vesz, védelmi háború-e? 2. Mit kell tennie a katonának, ha támadó háborúba viszik? 3. Hol vannak a védelmi háború határai? Az első kérdés zavarba hozza a szerzőt, hiszen az egyszerű katonák, akik engedelmességre vannak kötelezve, nem tudhatják kinyomozni (*faire une enquête*) a háború igazságos voltát. Ha azonban „*súlyos gyanújuk*” van — úgymond a *Theologia moralis*, — hogy a háború igazságtalan s ha remélhetik, hogy tudakozódva felvilágosítást nyerhetnek erről, kötelesek utána járni és tudakozódni. A jogtalan háborúban — mondja *Lehmkuhl*, a hadi egyházi jog legtekintélyesebb írója — a katonáknak nincs joguk, még ha kényszerítik is őket erre, megölni az ellenséget, sem pedig más veszedelmes cselekedetet véghezvinni ellenük. Ilyenkor a levegőbe kell löniök, sőt ha az ellenség megtámadja őket, nem szabad védekezniük, ha ez vérontással jár. Sőt ha felajánlják a megadást s ellenségük ezt visszaautasították, akkor se szabad védekezniök. Viszont azok, akik jogos háborút viselnek, nemcsak megszökhetnek a fogságból, de magukkal vihetik ellenségük javait is. Végül, ami a védelmi háború határait illeti, ezek igen messzi terjednek

„poursuivre la reparation indispensable d'un droit lésé, c' est encore se défendre; c'est repousser *en le chatiant* (a ritkítás tölem való) un injuste agresseur”. Vajjon a *büntetésben* benne van-e a jogtalanul háborús-kodó ellenség területének elfoglalása is? Erre nem felel a szerző. A háború viselésének *módja* is legyen igazságos. Tiszteletben tartandó az eskü és adott szó, a semlegesek joga, a nem harcolók élete és javai, a sebesültek, foglyok, betegek. A rablás nincs megengedve. Akik jogtalan háborút visznek, azoknak még requirálási joguk sincs az elfoglalt területen és teljes kárpótlással tartoznak, míg akik jogos háborúban vannak, azok élhetnek az elfoglalt terület terményeiből, kárpótlási kötelezettséget a szerző ilyenkor nem említ, tehát nyilván anélkül. Mi történjen, ha valamely város vagy falu lakói ellenséges cselekményeket követtek el és nem adják ki a bűnösöket; meg lehet-e büntetni a várost vagy falut illetőleg az összes lakosakat? Felelet: ez meg van engedve, a lakosok megbüntethetők, de nem életükben, hanem csupán javaikban s csak azon feltétellel, hogy a büntető fél háborúja igazságos.

A háborút *jóhiszemmel* kell folytatni, ezt parancsolja a *fides*. „Etiam hosti fidem servare oportet”. Mit tartson az egyházijog a háborúban alkalmazott cselekről? Felelet: Licet uti fraudibus impercöptibilibus. Vagyis az a csel, amelyet az ellenség gyaníthat, illetőleg nincs teljesen kizárva, hogy gyaníthatson meg van engedve. Így például az egyszerű hazugság, amelynél fogva valaki, mint kém barátnak: adja ki magát, bár nem méltó cselekmény, mégse főbenjáró bűn. Ellenben a kútmérgezés, amit az ellenség előre nem láthat, meg nem engedett hadi csel. Az ellenségnek adott szó megszegése sem tartozik a megengedett hadi cselek közé. Megjegyzendő, hogy a hadi cselekre vonatkozó egyházijogi szabályok vitások és a szerző nem is teszi ezeket feltétlenül magáévá.

Harmadik parancs a könyörületesség, *misericordia*. Ez a parancs két főelvet tartalmaz, először a különböztetést katonák és polgárok között, másodszor, hogy a, háború nem jogosítja fel az ellenséget arra, hogy minden lehető eszközzel a lehető legtöbb kárt okozzon az ellenségben. Ezeket a régi keresztény elveket tette magáévá és részletezte számos pontban az 1907. évi hágai kongresszus, megtiltva mérgezett fegyverek használatát, foglyok megölését, védtelen helyek bombázását stb. Mint ahogy a gyűjtemény másik helyén mondja Mignot érsek 1914 decemberében írt pásztorlevelében: Ha a gránátokkal kaszárnyákat, fegyvertárat, muniációt, élelmiszereket pusztítanak el, ez kegyetlen, de törvényes, mert a háború természetéből következik, de a gránátokat ártatlanok megölésére használni fel (akik alatt az érsek a nem-katonákat érti) ez szörnyűség, ami az Isten büntetését érdemli meg. Viszont ugyanezen pásztorlevelél elismeri, hogy az egyetemlegesség törvénye (loi de solidarité) az igazakat együtt sújtja a hibásokkal; ezen szörnyű tény előtt fájó szívvel meg kell hajolnunk s Lobbedey püspök pásztorlevelében elismeri, hogy minden háborúban el szoktak követni több-kevesebb büntényt, ez a háborúval jár.

Ha a háborút — így fejezi be a szerző az egyházijogi ismertetését — az isteni szeretet ellenségei idézték fel, az isteni szeretet kifejleszti azokban akiknek most már kötelessége a háború, a háborús erényeket, hogy

az igazságot megbosszulják és győztes békét teremtsenek. (Quand c'est encore l'amour de Dieu qui allume au coeur de ceux, pour lesquelles alors la guerre devient un devoir, les vertus guerrières, vengeresses de la justice, et créatrices de la paix dans la victoire). A tanulmány második részében azt mutatja ki a szerző, hogy a németek a háborúbn iminden tekintetben megsértették a háborús egyházjogot.

A háborúban megismertük a háborús nemzetközi jog szerepét. Kényszerítő ereje, kényszereszközök hiányában, nincsen s jogi hatálya ennél-fogva még kisebb, mint az egyházjogé. Erkölcsei ereje alig van, mert félretételét mindig tudják igazolni valamely magasabb törvénnyel, mint amilyen a szükség parancsszava (a szükség nem ismer törvényt) vagy a háború vaskényszerűségeivel. Végül tetszés szerint, az egyes államok szükségéhez képest magyarázható, csavarható s nincs felsőbb hatóság, amely az ellentétes vélemények között a jogegységiet megteremthetné. Ami keveset betartanak a nemzetközi hadijog szabályaiból, csak azért teszik, mert ezeknek semmi befolyást nem tulajdonítanak a háború menetére. Nem lehet más sorsa a hadi egyházjognak sem, amelyet egyébként — amint a fenti példák igazolják — épúgy magyaráznak a tudósok szükség szerint különféle képen, mint a nemzetközi jogot. A háború minden jogot magába-olvaszt és az ellenséggel szemben nem ismer törvényt. Ha az egyházjog a háborút elismeri, az erre épített jogszabályok sem őszinték, sem hatályosak.

Halasi Béla.

SZAPPAN ÉS A KULTÚRA

Ezt az apróságot is érdemes a kortörténeti dokumentumok közé sorolni, habár nem is *aere perennius* jelentőségű. Az *Országos Tanárégyesületi Közlöny* 1916 április 1-i számában a helyettes tanárok kétségbeejtő anyagi helyzetéről egy jogos felháborodástól és keserűségtől duzzadó cikk jelent meg „*A helyettes tanár és a pedagógia*” cím alatt. A cikk szerzője — maga is helyettes tanár — miután konstatálja, hogy a helyettes tanárnak mai ú. n. jutalomdíjából megélnie lehetetlen, ekként állítja össze egy kezdőtanárnak létminimumát: „Csak szalmát csépelünk, ha elmondjuk, hogy havi 130 korona 86 fillérből (ez a pontos összeg, amit kézhez kapunk!) képtelenség kifizetni 80 koronát ebédért és vacsoráért, 40 koronát lakásért, 8 koronát reggeliért, 8 koronát uzsonáért, 4 koronát mosásért, 10 koronát takarításért, 20 koronát ruházkodásra, 3 koronát hajnyírásért és borotválkozásért, 1 koronát fürdésért, 3 koronát borraivalónak (fizetőpincér, ételhordópincér stb.). Ezek a hevenyében összeállított kiadások is már 177 koronára rúgnak. Pedig hát hol van még az a sok apró-cseprő kiadás, amit előre megállapítani sohasem lehet?” Szóval, a cikkíró helyettes tanár szerint a havi 1 koronát fürdésre előre meg lehet állapítani, sőt amennyire 80 korona ebéd-vacsorára elég, annyiban elég az 1 korona is fürdésre. Nem tudjuk, hogy a

megszorult ember kétségbeesett humora rejlik-e ebben az egy kis tételben, vagy pedig komolyság. Hogyha azonban humor, akkor erősebb karrikatúrás megvilágítást kértünk volna, ha pedig komoly, akkor igazán megdöbbenő jelenség. Hát hiába beszélnek és írnak évtizedek óta higiénikus nevelésről, hogy egy fiatal tanárnak ilyen fogalmai legyenek a köteles tisztálkodásról? Hát nem eléggé mellőzött és lemosolygott, — méltatlanul mellőzött és méltatlanul lemosolygott — foglalkozási ág a tanári pálya, hogy még ilyen aprólékos önvallomásokkal is lejjebb kell sülyeszteni? Ha az Országos Tanár-egyesületi Közlöny szerkesztőjének ízlése nem tiltakozott e cikk ellen, és helyet adván neki, elmulasztotta megnyugtatni a gyermekük egészségéért netalán aggódó szüléket, mi tanárok, akik szintén átmentünk a helyettes tanári nyomorúságon, szerencsére abban a helyzetben vagyunk, hogy megtehetjük ezt. Nyugodjatok meg magyar apák és anyák, akik e cikk óta talán álmatlanul forogtok vánkositokon, a magyar helyettes tanárok, a magyar kultúrának ezek az igazi páriái, — talán igen kevesek kivételével — békében is, nemhogy most a háborús drágaság idején, valamicskével többet költöttek fürdésre havi egy koronánál.

G. S.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

A társadalmi fejlődés lélektanához (Farkas Geiza: *Az emberi csoportok lélektana*. Budapest: Grill, 240. l. Társadalomtudományi Könyvtár. Új sorozat. Ára 6 K)

Erről az érdekes, tanulságos, mindvégig a tudományos igazságot — és semmi mást — kereső könyvről alig lehet ismertetést írni. Alig tudnám néhány mondatban jellemezni, hogy mi voltaképp a szerző elmélete az emberi csoportok lélektanáról, vagy mik vezető tételei, melyeket alkalmazott. Mégis talán úgy közelítem meg leginkább a Farkas Geiza írói szándékát, ha azt mondom, hogy könyve egyrészt visszautasítása a Le Bon-féle érzelmi irracionalizmusnak, másrészt az egyénekétől, valamint a csoportokétól eltérő egységes kollektív lélek feltételezésének. Viszont az egyéni érdekekből összerakott csoportérdek meghatározásában, amelyben a szerző a társadalom fejlődésének legfőbb lélektani rugóját látja, óvakodik a gazdasági racionalizmus túlzásaitól, hanem arra törekszik, hogy kimutassa ennek az „érdeknek” rendkívül rétegzett természetét, amelyben a szorosan vett gazdaságiak mellett fajtak, vallásiak, hatalom és tehvtélybeliek is, valamint pusztán érzelmi és történelmi értékek is éreztetik hatásukat.

Talán nem az én hibám, ha nem tudnám pontosabb általánosításokban megjelölni, hogy eme csoportérdekek közül a szerző melyiknek tulajdonítja a döntő szerepet. A lelki konstelláció még bizonytalanabb, ha meggondoljuk szerző figyelmeztetését, mely szerint minden ember „a legkülönbözőbb csoportokhoz tartozván, még tarkább motívumsorok irányítják elhatározását: „Az ember a különféle csoportokban, amelyekbe tartozik, sokszor ugyanazon társakat találja, de sokszor másokat és másokat; akikkel az egyik csoportképzés folytán együtt van, azoktól esetleg egy más irányú csoportosulásban idegen marad. Legjobban szemlélhetővé lehetne ezt tenni egy táblával, melynek egész területét először különféle nagyságú négyszögekre, majd ezek figyelmen kívül hagyásával más vonalakkal háromszögekre osztjuk, azután még egymást itt-ott metsző és befogadó köröket is rajzolnak reá. Ha az így előkészített táblát most már pontokkal szórjuk tele, ezek mindegyike bele fog esni egy négyszögbe és egyszersmind egy háromszögbe, meg egy vagy több körbe.

Mindenütt más pontokkal fogja a teret megosztani, de ezek közül vajmi kevesen lesznek vele kizárólag ugyanazon mértani ábrákban; a többiek, ha vele egy négyszögben lesznek is, más háromszögbe, vagy más körbe, illetőleg körökbe esnek. Így van az egyes ember a társadalomban. Születésétől kezdve, mindvégig több emberi csoportba tartozik, melyekben több vagy kevesebb, más és más társsal van együtt. Csak mindezen csoportok ismerete nyújthat tiszta képet az egyes ember társadalmi helyzetéről”. (21).

Egy vezető elméletet most már az egyes érdekszálak viszonylagos erejéről, valamint a különböző csoportkötelékek egymásra gyakorolt hatásáról nem kapunk. E helyett szerző könyve legnagyobb részében (27—197. 1.) a konkrét történeti fejlődést tárja fel előttünk s ennek igyekszik lelki motivációját adni. A történelem előtti kor, az ókor, a középkor, az újkor és a legújabb kor csoportélete — úgy a vallási, mint a faji, úgy a nemzeti, mint a gazdasági — számos érdekes tüneményben vonul itt fel előttünk, melyeknek a szerző olykor igen finom lélektani elemzését adja. Ezek a fejtegetések mindig érdekesek, mivel egy széles műveltségű, nemes erkölcsi függetlenségű, okosan és egyenesen gondolkodó író tollából erednek. Mégis ez a módszer nagyon aggályosnak tűnik fel. Egy vezető hipotézis birtokában is a világtörténelemnek ilyen beutazása ennyire korlátozott könyvterületen szédítő és nyugtalanító szokott lenni. Így azonban, mint szerzőnk teszi, aki nem egy elméletet alkalmaz, hanem mintegy lelki boncolását végzi a társadalmi korok idegrendszeinek, még pedigriglen nem példálózva, hanem egy pragmatikus történelmi folytonosságot nyomon követve: az emberben ama bizonytalansági érzés még fokozódik s gyakran feltolul az a kérdés: miért épen ezt a világtörténelmi eseményt és intézményt választotta ki s miért nem egy másikat? a történelmi motívumok nagy bonyolultságából miért ép ezt a fonalat hámozza ki?

Hogy a legkülönbözőbb társadalmi típusok idegrendszerének ez a boncolása mégis többnyire azt a benyomást kelti fel bennünk, hogy az anatómus kése biztosan vág s nem metsz el önkényesen fontos szervezeti összefüggéseket, azt szerző főleg három nagyon értékes tulajdonságának köszönhetjük. Az egyik, hogy a történelmi múltat illetőleg a helyesen reformált történelmi materializmus levegődjében nőtt fel, mely míg egyrészt észreveszi a gazdasági fejlődési sor domináns jelentőségét, másrészt az ideológiai tényezők autonóm munkáját sem hagyja figyelmen kívül. A másik, hogy Farkas Geyza napjaink történetének finomelméjű átlélője, aki közéleti és politikai tevékenysége révén a társadalmi embert, motívumait és cselekedeteit nemcsak könyvekből ismeri, de azokat közvetlenül is kitapogathatta. A harmadik végül *erkölcsi ítélőképességének rendkívüli biztossága*. Alig ismerem a magyar társadalomtudományi irodalomban niég valakit, akiben olyan következetes, öntudatos és szigorú tárgyilagosságra való törekvés volna, mint ő benne. Az ember szinte érzi, hogy minden fontosabb következtetését abból a szempontból is mér-

legre szokta állítani: nincs-e valami társadalmi, osztálybeli vagy nevelési elfogultság ebben a véleményemben? S mert így jár el úgy magával, mint a rokon- és ellenvéleményekkel szemben, valami szép erkölcsi tisztaság levegője élteti gondolatait: az igazságosságra való törekvés, úgy a múlttal, mint a jelennel, úgy a konzerválókkkal, mint a forradalmárokkal szemben. Az osztályideológia neki ép olyan elenszenves, ha annak feudális, mintha szocialista íze van.

E történelmi-lélektani vizsgálódások során és azok eredményeként sok értékes elméleti megállapítást találunk, bár azok összefoglalását egy egységes csoportlélektani elmélet látószögébe állandóan nélkülözzük is. Így az „osztályállam”, az uralkodó osztály, a politika és az erőszak fogalmi körének kettéválasztása (Oppenheimerrel szemben), a gazdagság és a hatalom természetéről szóló tana finom és értékes megállapítások.

A csoportokon belüli uralmi állapot-fokozatokról szóló megkülönböztetése ép oly eredeti, mint szellemes. Farkas négy ilyen fokozatot állapít meg az osztályokon belül, de hangsúlyozza, hogy azok valamennyi emberi csoportnál, tehát a nemzeteknél is felismerhetők és követhetők, de sehol nem oly élesek és határozottak, mint az osztálynál.

Az első uralmi állapot-fokozat az, midőn valamely osztály oly kedvezőtlen körülmények között él, oly tökéletesen el van nyomva, hogy tagjaik közös erőfeszítéssel sem tudnák valamennyiük helyzetét lényegesen javítani, sőt ily irányú kísérleteikkel csak újabb szenvedéseket zúdítanak magukra. A második fokozat az, midőn egy osztály helyzete még mindig nem felel meg a tagok igényeinek, de a közös eljárás lehetségesnek mutatkozik és kívánatos eredményekkel kecsegtet. A harmadik állapotfokozat, midőn valamely osztály helyzete előnyös a tagokra nézve. Ekkor az osztályösszetartást az tartja életben, ha az osztály előnyös helyzete mások, esetleg a kedvezőtlen helyzetű osztályok részéről támadásoknak van kitéve, melyeknek visszaverését a kedvező helyzetűek eléggé fontos, közös életérdeknek nézik. A negyedik fokozat az, amikor az osztály kereitei egyes tagok számára még előnyöket hoznak, de a tagok többségére már túlnyomóan hátrányokat. Szerző sok érdekes ténnyel és megfigyeléssel tudja ezt az elméletet alátámasztani.

Szerző a saját álláspontját még Le Bon és Jászi Viktor elméleteinek kritikájával is jobban el akarja határolni. Le Bon „tömeglelkével” szemben meggyőzően vitatja, hogy a tömegszuggeratív elfogadása nem lehet olyan vak, mint aminőnek a francia szociológus gondolja, „nem jelentheti azok egyszerű uralomra kerülését, akik épen uralkodni akarnak és ezt a kellő pillanatban a szükséges nyomatékkel bejelentik, hanem inkább a csoportokban értelmi munkával is már régen előkészített eljárás-irányok keresztül törésének olykor nagyszerű, olykor bizony aránytalan és szálnalmas tüneteit”. (220) Jászi Viktorral szem-

beni álláspontja oda konkludál, hogy egy „összeségi én” létezését tagadja s az „összeségi mi”-ben látja a közakarát képviselőjét. (226). Az utolsó fejezet az *emberiségi csoport* kialakulásának körvonalait rajzolja meg. Bár Farkas Geyza a nemzeti csoport értékeinek nagy megértője és méltánylója (talán az egyedüli pont, ahol az érzelmi logika ő nála is felcsillan fejtegetései nemes tárgyilagosságában): mégis az emberi fejlődés irányvonalát fentartás nélkül az emberiségi csoport egyre nyomatékosabb kibontakozásában látja. „Meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy mindazon csoportok közül, melyekbe tartoznak, a legszélesebbkörű lesz a leglényegesebb, azt kell a 3. §-ban vázolt társadalmi lélekdiagrammákon a legvastagabb vonallal elhatárolnunk”. (237). Ez a meggyőződés teszi szcizót pacifistává, de a világbéke útját nem egy általános lefegyverzésben keresi. Ellenkezőleg mélyrelátólag figyelmeztet arra, hogy „a harcos és a dolgozó közül csak az előbbi lehet úr, az utóbbi szükségképen szolga; valamennyi ember tehát nem akkor lesz úrrá, amikor valamennyi munkára szánja magát, hanem amikor valamennyi azzal az elhatározással forgatja majd munkaeszközét, hogy adott esetben fenyegetett joga védelmére bármikor harci fegyverrel fogja azt felcserélni”. (283). Ez az öntudatos, a dolgozó néppel egybeforrott milícia gondolata. A pacifizmus másik támasza Farkas nézete szerint a következő megfontolás uralomra jutása volna: „Az egyes ember és embertársa közötti élethalálharc az életfentartás észszerű eszközéből közönséges büntetté válik, mihelyt az emberek észreveszik, hogy bizonyos csoportosulásban egyesített erővel jobban megszervezhetik élmükét, inkább visszaverhetik még létező ellenségeiket, mint szétszórt, rendetlen harcaikban. Mind szélesebb a köre azon embereknek, akikre nézve a békés együttműködés szükségét, erkölcsi parancsát felismerik, mind ritkábbak az alkalmak, melyeknél a más emberek megtámadását megengedik. És az emberiség emellett haladt, boldogult, szaporodott és nem hanyatlott”. Ez a gondolat fog a nemzetközi érintkezésben is egyre tisztábban érvényesülni. Egymás leigázása helyett a természeti és társadalmi erőket fogják a civilizált népek kezükbe keríteni. „És magának az emberi társadalomnak fejletlensége — ezekkel a lendületes szavakkal fejezi be Farkas mélyen járó gondolatait — az emberi nem legnagyobb részének barbár állapotokban senyvedése, más embertömegek értelmi és erkölcsi színvonalának elmaradása, a még viszonylag leghaladottabb államok határcölöpei között is még mindig dühöngő tudatlanság, műveletlenség, gyűlölködés, szűkkörű egyéni és csoport-önzés, a saját érdekek elvakult félreismerése: mindezek együtt valóban egy oly akadály, oly ellenség, mely tökéletesen megérdemli, hogy ellene egyesült erővel lépjenek fel azok, akiknek lelkületét, jellemét már áthatotta és magába foglalta ama nagy, egyetemes csoport lelke, melynek neve: *Emberiség*”. (240)

Szerző miként egész munkáját, úgy ezt a nagy következtetését

is még a háború kitörése előtt írta meg. Most, hogy az önként vállalt fegyveres szolgálat a csatatérre szólította, Farkas Geiza szükségét érezte annak, hogy mintegy búcsúüzenetül hevenyészett előszavában olvasóit társadalmi világnézete változatlanúságáról biztosítsa: „És ezért semmit vissza nem vonok abból, amit könyvemben megírtam, semmiben sem hajlom meg azok fatalista elvei előtt, akik a háborúban és általában a nemzeti ellentétekben minden áron valami *magasabb jónak* forrását akarnák felfedezni. Hitem azután is, hogy a háború feltétlenül feleslegessé és kárössé válik azon a napon, amelyen az emberek meglátják, hogy nélküle is boldogulhatnak, ha fáradtságosabban is, de végeredményben mindenesetre jobban. Hozzászólni valóm ellenben volna a könyvemben elmondottakhoz — ép a háború tanulságai szolgálatnának tollam alá újabb és újabb adatokat tételeim támogatására” . . .

Oly időben, amikor annyi erkölcsi érték megingása mellett a tudományos lelkiismeret szava is világszerte elnémult vagy eltorzult: vigasztaló látvány az a kutató, aki miközben önként részt vállal a nagy emberi szerencsétlenségből, azzal a meggyőződéssel áll ki a Fátum elé, hogy a tudományos igazság fénye, melyhez eljutott, mégis csak erősebbnek fog bizonyulni a háborús fűriák minden gyűjtogatásánál.

Jászi Oszkár.

A szláv kérdésekhez. (Bonkáló Sándor: *A szlávok. A szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Budapest. Atheneum 1915. 156 l. Modern Könyvtár. Ara I K 20.f.)*

Bosznia és Hercegovina annektálása, a zágrábi nagyszerbper s a bécsi Friedjung-per felszínre vetette a szláv kérdések egy részét; sajnos, csak rövid időre és nem kifogástalan hozzáértéssel. A horvát alkotmány felfüggesztése, különösen pedig a Balkán-háborúk és a rutén skizmapör állandósult érdeklődést teremtettek a szlávok iránt, kikkel „földrajzi elhelyezkedésünknel és politikai viszonyainknál fogva állandó érintkezésben vagyunk, miért is szükséges, hogy megismerkedjünk velük”. Végre a világháború meghozta a mi szláv ismertetésünket is, illetve ennek a legfontosabb és legszükségesebb szempontokra korlátozott vázlatát.

B. művében szerencsés csoportosításban ismerteti a szláv nyelvcsaládot, az őshazát, a szláv elnevezés eredetét és jelentését, a szláv nyelvek és népek számára vonatkozó véleményeket, majd jellemzi a régi szlávokat és történetöket; aránylagosan nagyobb terjedelemben ismerteti vallásukat, a pravoszláviát s a főleg ennek alapján kifejldött pánszlávizmust és ennek különböző formáit, a szlávofilizmust és neoszlávizmust. Az általános részben a szlávok földrajzi elterjedése és száma mellett a hazai szlávok statisztikáját is adja.

A *Jagié-Asbóth-féle* filológiai osztályozás alapul vételével a tényleges politikai viszonyoknak megfelelőleg — de annak hangsúlyozásával, hogy a horvát és szerb nyelv egy és ugyanaz — B. 10

szláv népről beszél a következő sorrendben: A) keleti szlávok: 1. oroszok (muszkák), 2. rutének; B) északnyugati szlávok: 3. lengyelek, 4. csehek, 5. tótok, 6. szerbek; C) délszlávok: 7. szlovének (vendek), 8. horvátok, 9. szerbek és 10. bolgárok.

A második részben röviden az egyes szláv népeknek múltját ismerteti, majd földrajzi elhelyezkedésüket és számukat, foglalkozásukat, műveltségi állapotukat és az orosz-rutén, lengyel, cseh, tót, szlovén, szerb, bolgár s végül ia makedón kérdést.

A szlávokról és a szláv kérdésről szóló rövid ismertetés megírásánál „elsősorban a szóban levő szláv népek a saját irodalmára és a maga személyes tapasztalataira támaszkodott”, ami munkája iránt bizalmat kelt. „Teljesen pártatlanul az igazság megírására törekedtem”. Ez igyekvése legnagyobb részben sikerült is, ahol a tények lezögezésével megelégedett. „Egyet-mást opportunitásból elhallgattam, de a mai viszonyok között másképp nem tehettem”. Itt úgy látszik saját hibáinkra utalhat, mert egyebek fejtegetésére meglenne az alkalom. Kár, hogy a folyóiratokban részletesen kifejtett egyes kérdéseket e munkájából kihagyta; pedig bizonyos pontok (pl. a görög-keleti szerb egyház jogállása hazánkban, a róm. katolikus, mohamedán, gör.-keleti bosnyákok helyzete, a bolgár-szerb kérdés, az „orosz” nihilizmus, anarchizmus és szocializmus, stb.) jobb megvilágítást nyerhettek volna.

Az előszóban B. államtömörülési elméletet állít fel: „A történet tanítása szerint ugyanis nem a származás s nem a nyelv, hanem a közös védelmi, gazdasági és kulturális érdekek folytán tömörültek a különféle néptörzsek államokba s alakultak ki idővel nemzetekké”.

Ez elmélet az egyes szláv népek történetének egyszerű ismertetése alkalmával megdől; kitűnik ugyanis, hogy az egyes szláv néptörzsek társulása első sorban természetük legerősebb tényezői: a közös származás és a közös nyelv alapján jött létre. Államokká tömörülésük és nemzetté alakulásuk szomszédos, rokon vagy idegen népek erősebb katonai fölénye vagy sok más ok miatt nem sikerülvén, kényszerűségből beletörődnek abba, hogy a közös védelmi és gazdasági érdekek folytán idegen származású és nyelvű néppel tömörüljenek államba és alkossanak idővel nemzetet; különböző érdekeik kielégítését ez alakulatban megtalálhatják és a meghódítottak e kötelekből esetleg nem is kívánkoznak ki többé. Ezen B. adta történeti tényekből a közös származás és nyelv, mint elsődleges állam- és nemzetalkotó elv tűnik elő, míg a nagyobb idegen katonai erő és közös védelmi, gazdasági, kulturális érdek csak mint másodlagos elv szerepel.¹⁾ Példakép említem B. ismertetését az ukrainai (rutén), lengyel, szerb mozgalmakról, avagy a tót tendenciákról. Szerzőnek nem sikerült kimutatnia, hogy a hazai szláv népek közül akár egyik is önként tömörült volna a vele idegen származású és nyelvű magyarral egy állammá és nemzetté.

¹ Jászi O.: *A nemzeti államok kialakulása*. Budapest, 1912. I. fejt.

B. azt mondja, hogy a szakírók egyező véleménye szerint a szlávok eredetileg a Kárpátok északi *lejtőin* és az ezeken túl fekvő területeken laktak. Erre nézve *Jirecek* azt állítja, hogy a szláv nyelvekben feltűnő a folyó és álló vizekre, forrásokra, kátyúkra, mocsarakra, ingoványokra, erdőkre, csalitokra, ligetekre vonatkozó elnevezések gazdagsága. Ezzel szemben ritkák a hegyalakulatokra vonatkozó közös szláv elnevezések; a helyi terminológia a Kárpátokban, a keleti Alpokban, az Adriai Karsztokban és a Balkánon nagyon különböző. *Minden egy szláv őshazára mutat, mely erdős vízbő, sík területen volt és semmi sem oly őshazára, mely erdőben szűkölködő steppében, vagy völgyekben és hegylejtőkön lett volna.* „Die reinste und altertümlichste slawische Ortsnomenklatur besteht in Polen und Westrussland: im Stromgebiete der oberen Weichsel, des oberen Dnjestr und Bug und im westlichen Teile des Dnjepergebietes. In diesem Gebiete sind die ältesten Wohnsitze der Slawen zu suchen; dorthin verlegen sie die spärlichen Nachrichten des Altertums und die klaren Berichte des früheren Mittelalters”¹

A pravoszláviát szerző egyoldalúan, sötéten rajzolja. A pravoszlávia pastoratióval pótolja híveinek politikai és szellemi elnyomottságát, a vallásos orosz népet ép ily módon neveli vallásosságában. Vagyonban és fényben vetélkedik a nyugati egyházzal és igenis kielégíti több mint 100 millió ember vallási szükségletét. Háborús veszélyben az orosz nép papjaihoz menekül és a kolostorok védelme alá helyezkedik. Innen az orosz egyház iránti nagy tisztelet és hála, innen a nagy adományok az egyház, különösen a kolostorok számára. Az orosz nép egyházát mint pártfogóját, ellenséggel szemben oltalmazóját tekinti és nem mint érdekeinek közigazgatási védőjét, ahogy ez az egyház uralma idején a Nyugaton történt. Az orosz egyház nem lehet a szerző megrajzolta mértékben romlott.

A bolgár-szerb és szerb-bolgár (makedón) kérdésről szerző a 149—153. oldalon szól. Immár 35 év óta folyik a vita a tudományban és sajtóban arról, kikhez tartoznak a makedóniai szlávok: a bolgárokhoz-e vagy a szerbekhez; oly hangok is hallatszanak, melyek ezen két megoldási móddal szemben azt erősítik, hogy a makedón-szlávok sem nem szerbek, sem nem bolgárok, hanem a szláv fajnak önmagában teljesen különálló jelentkezési formája.² E vita eldőntése, függetlenül a makedón-szlávok nyelvét és nemzetiségét illető

¹ Const. *Jirecek: Geschichte der Serben*. I. Gotha, 1911. 63—64. 1.

² T. D. Florinszky: *A szláv faj*. Kiev, 1907. (orosz) 3, 63. 1. — L. Niederle: *A mai szlávok*. Szt-Pétervár, 1909 (orosz) 4. I. — T.h. Fischer: *Rumänien u. die Südeuropäischen Halbinseln*. (Alb. Scobel: *Geographisches Handbuch* I. Bielefeld u. Leipzig) 1909. 727. 1. — Albr. Wirth: *Der Balkan*. Stuttgart—Berlin—Leipzig 1914. 267. 1. — J. Cvijic: *Die ethnographische Abgrenzung der Völker auf der Balkanhalbinsel*. *Petermanns Mitteilungen* 1913. I. Gotha 113. 1.

pontos és tárgyilagos megfigyelések hiányától, főképp a kérdés politikai vonatkozása folytán lett bonyolulttá.¹ Makedónia még ma is nagyrészt rejtély a tudományos világ számára, melynek megoldása tekintélyes szláv nyelvészekből és etnográfusokból álló expedícióval érhető csak el.²

Mindezen kijelentések mellett és annak elismerésével, hogy a makedónszlávok nyelvében egyes nem jelentéktelen szerbizmusok tényleg nagyon erősek, valamint, hogy a makedón-szlávok nyelve tulajdonkép helyi dialektusok csoportja, melyek egymástól eltérőek és a szerb ekavstina és a keleti tulajdonképi bolgár nyelv között középutat képeznek, filológiai szempontból a makedón-szlávokat inkább a bolgárokhoz számítják,³ míg az ú. n. ó-Szerbia szláv lakosságát a skopljei (üskübi), tetovoi (kalkandeleni) és kratovoi kerületekkel, a szerbekhez sorozzák.⁴ Megemlítendő, hogy ószerbia és Makedónia a bolgár-szerb kérdés következményeképp nem megállapodott fogalmak.

Ószerbiát a balkán háborúk előtti Szerbiától és a novipazariszandzsák északi határától délre eső szerb területek alkották; déli határa a szerb-bolgár érdekszférának megfelelőleg vitás volt. Makedóniát az ú. n. nemszerb területek alkották. A XIX. századi bolgár-szerb nemzeti versengést megelőző időkben nem a történeti, etnográfiai vagy filológiai, de a földrajzi szempont volt a térképrajzolók előtt a mérvadó és a XVI—XVIII. századbéli olasz, különösen vellecei és a francia „királyi” geográfusok Novipazaron, Kosovon (Rigómezőn), Prizrenen és a Küstendilig terjedő részen kívül a Sarplaninától és a Kara-Daghtól délre eső egész skopljei kerületet Szerbiához számítják; az észak-moravai Szerbia kialakulásával a még fel nem szabadult részek Ószerbia nevet nyernek. Ez említett területek Szerbia felszabadulásáig a térképen nem számítottak Makedóniához.

Makedónia alatt most általában azt a területet értik, melynek határát éjszakon a Dzsumaja városon a thrák határhegyekig menő vonal, keletről a hegyek és a Meszter (Mesta-Kara-Su) folyó, délen a Kavak és Szaloniki közé eső tengerpart, nyugatról az Ellassona, Bitolj (Monasztir),⁵ Veles (Köprülü) és Stip városokon keresztül haladó vonal alkotja.⁵

¹ Florinsky: id. m. 63—64 l.

² N. P. „Kondakov”: *Makedónia. Archeológiai utazás* Szt.-Péterváry, 1909. (orosz) 4. l.

³ V. Jagic *Die slawischen Sprachen*. Berlin—Leipzig, 1908. — Niederle: id. m. 152. l. — M. Murjco: *Geschichte der älteren südsalwischen Literaturen*. Leipzig, 1908. 12. l.

⁴ Florinskij: id. m., 66. l. — Niederle: id. m., 152—153. l.

⁵ Balcanicus: *Albánok és macedónok. Magyar Figyelő*, 1914, 21. sz., 188. l. — Németh J.: *A balkáni szövetség történetéhez. Budapesti Szemle*. 1915. CLXIV. kötet, 386. l.

Úgy Ószerbiában, mint Makedóniában a gör.-keleti szerbeken és bolgárokon kívül nagy számban élnek pomákok (elmohamedánosodott makedónszlávok), elmohamedánosodott szerbek, arnauták (elalbánosodott szerbek), albán nyelven beszélő makedónszlávok, gör.-keleti görögök és elmohamedánosodott görögök, arumának (kucooláhok), elmohamedánosodott arumunok, elgörögösödött arumunok, moh. és gör.-keleti törökök, moh., gör.-keleti és kath., valamint elszerbesedett albánok,¹ végül zsidók és cigányok.² *Ischirkoff* Anastas szófiai egyetemi tanár szerint pedig, akinek a bolgár-szerb nyelvhatárra vonatkozó térképe ellentétes irányban megfelel *Bélits* belgrádi egyetemi tanár sovén szerb nyelvtérképeinek — Ószerbiában és Makedóniában a következő népek voltak 1912-ben a Balkánháborúk idejében: bolgárok, törökök, tatárok, arumának (kucooláhok), albánok és szerbek.³

Filológiai alapon Bonkáló sem látja a bolgár-szerb és makedón kérdést elintézettnak és egyedüli kritérium gyanánt magának a népnek nemzeti öntudatát és érzését tekinti, mely a makedónokat bolgároknak mondja (151. old.). Itt azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a makedónszlávok nagyobb része nem vallja magát a bolgár hangtörvényeknek megfelelőleg *bolgár*-nak vagy *blgár*-nak, hanem szerbesen *bugár*-nak.⁴ Ezért mondja *Florinskip* is erre vonatkozólag: „Bármikép is néznők a bolgár (bugár) nevet, mellyel a makedónszlávok magukat nevezik, . . . ezen szlávok nemzeti érzése eddig nincs egészen és egyformán kifejlödve,⁶ mint ahogy nem volt kifejlödve a küstendei és piroti lakossága: a sop-oké sem, mely azonban a berlini szerződéssel Bulgáriához, illetve Szerbiához csatoltatván, bolgárrá, illetve szerbbé lett, bár ugyanez fordítva is megtörténhetett volna.”⁷

¹ Cvijic: *Ethnographische Karte der Balkanhalbinsel*, 1913.

² Németh: id. m., 392. 1.

³ A. Ischirkoff: *Das Bulgarentum auf der Balkanhalbinsel im Jahre 1912*.

⁴ Unter Mitwirkung von Prof. Miletitsch, Prof. Zoneff, Prof. Iwanoff, Prof. Romanski. Gotha, 1915.

⁵ Niederle: id. m., 152. 1.

⁶ Florinskij: id. m. 66. 1.

⁷ Niederle: id. m. 152. 1.

⁸ Murko: id. m., 11. 1.

Hogy a berlini szerződéssel létrejött államkeretek határmenti lakosságát is mennyire kölcsönösen vindikálták egymástól a bolgárok és szerbek, azt a legjobban a már említett *Bélits*, belgrádi egyetemi tanár fejtegetései igazolják. Vele szemben *Zoneff* szófiai tanár a következőket írja: az 1913. év előtti bolgár—szerb határ mentén és tovább Makedónia és Ószerbia határán túl (Presovo, Kumanovo, Kratovo, Kriva Palanka, Tetovo, Gostivar, Pristina és Prizren helységekben) oly terület fekszik, melyben olyan szláv nyelvjárást beszélnek, mely sem nem szerb, sem nem bolgár, de tényleg átmeneti dialektus; összehasonlítva azonban e kettővel, sokkal in-

A nemzeti öntudat és érzés kérdésénél nem mellőzhető az a tény, hogy az újabb bolgár-szerb versengésben a bolgár nemzeti egyházi propaganda kerek 25 évvel előzte meg a szerbeket, akiknek a török uralom, mint szabadságmozgalmaik miatt megbízhatlan elemnek, csak nagykésőn kezdett Ószerbiában és Makedóniában egyházi autonómiát engedélyezni. A szerb élénk forradalmi elem, mely a teljes török elnyomatás idején is forrongott, felkeléseket támasztott, míg az igazi bolgár nyugodt, megállapodott, értelmes nép, mely számot vet a körülményekkel. A török uralom alatt nemzeti érzésük kihalt. Európa a XIX. század első felében nem tud róluk, Safarik nincs tisztában nyelvükkel és nemzetiségükkel. Ily viszonyok közt a makedón-szlávok, ha szerbek is lettek volna, a török hatóság előtt csak bolgároknak, illetve szerbesen bulgároknak nevezhetik magukat, mert ez biztonságot, nyugalmat ad. Ugyanezen jelenséget tapasztaltam a napokban az újvidéki szerb árvaház vörös-kereszt-kórházában. A beérkező katonák bemondják nemzetiségüket, hogy a nyomtatvány-levelezőlapokon a kórház a megfelelő nyelven értesíthesse a katona hozzátartozóit betegsége neméről. Egyetlen szerb katona sem vallotta magát szerbnek, hanem mind horvátnak, bár a szerb parasztság inkább csak a cirill írást ismeri. Előkelő szerb családnak zászlós fia is horvátnak mondta magát. Hasonlóképp cselekednek a gör.-kel. bosnyákok is. A horvátok arányszáma egyszerre felszökött! Ugyanígy hatott a létért való félelem a török Makedóniában, majd valamennyi irányban egymással szemben a bolgár-szerb görög banda-propaganda alatt.

Amint a szerbek szempontjából nem eléggé döntő jelentőségű az a tény, hogy a török uralmat közvetlenül megelőző szerb-makedóniai uralomnak nagyobb a hatása a makedón irodalomra és a makedóniai egyházi képzőművészetekre,¹ úgy a bolgároknak keveset jelenthetne a filológusoknak rájuk kedvező véleménye, ha az inkább velök rokonszenvező török uralom adta előnyöket kihasználva, nem kezdtek volna a szerbekenél előbb hatásos propagandát, mely a görög patriarchátustól független exarchátusban bolgár nemzeti önállóságot nyert.²

Theobald *Fischer* szerint: „Es wird aber den Bulgaren, die aller Wahrscheinlichkeit nach als die rührigeren, rücksichtsloseren hier den Serben den Rrang ablaufen werden, bei den geringen ethnischen und sprachlichen Unterschieden gelingen, die Makedonslawen ihrem

kább bolgár, mint szerb, mert ama 10 jellemvonás közül, mely a bolgárt a többi szláv nyelvtől megkülönbözteti, e dialektus hetet mutat fei. (*Die Sprachgrenze zwischen Bulgaren u. Serben. Petermanns Mitteilungen*, 1915, September-Heft, 342—3). Vele ellenkező véleményen van a svéd *Olaf Broch*, aki szerint a piroti kerület nyelve nem bolgár.

¹ Konidakov: id. m., 61—63., 66., 290. 1.

² Murko: id. m., 12. 1.

Volkstume völlig einzuverleiben”.¹ Makedóniában a bolgár egyház és komitáosi erősebb lett a görög patriarchátushoz tartozott szerb tanítónál és komitácsinál, s innen magyarázandó a bolgároknak a Balkán-háború előtt az autonóm Makedóniára irányuló törekvése. Mindezek csak vázlatos megjegyzések, melyeknek bővebb fejtegetése külön munka tárgyát képezhetné.

A B. adta irodalomban nélkülözzük Niederle többször említett munkájának francia fordítását: „*La Race Slave. Statistique, démographie, anthropologie*. Paris, 1911”, melyet közönségünk nyelvismereteinél fogva az orosz és cseh munkánál könnyebben használhat.

A maga elé kitűzött célnak azonban B. megfelelt és a szláv kérdések iránti érdeklődés kielégítését könyvével nagyban elősegítette.

Palich Emil.

Szocialisták a középeurópai vámszövetségről. (1. *Rudolf Hilferding: Europäer, nicht Mitteleuropäer! Der Kampf. 1915- Nov. — Dez. 358—365 II.* 2. *Karl Renner: Wirklichkeit oder Wahnidee. Der Kampf. 1916 Jan., 15—25 II.* 3. *Karl Kautsky: Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, Stuttgart, Dietz 1916. 56. l)*

Középeurópa kérdéséről a német szocialista irodalomban Naumann könyve váltotta ki a legérdekesebb és legértékesebb állásfoglalásokat. Az alábbi sorokban a mai szocialista irodalom és publicisztika három legkimagaslóbb alakjának, Hilferdingnek, Rennernek és Kautskynak véleményét ismertetjük.

1. Hilferding szerint Középeurópa az attól való félelemnek terméke, hogy Anglia a háború után föl fog hagyni eddigi szabad kereskedő politikájával. Ez a kérdés a német közgazdaságnak mindenképen nagy, fontos kérdése. Hilferding azonban azt hiszi, hogy az angol kereskedelem és hajózás és a továbbfeldolgozó ipar egy része, végül a munkásság ellentállása nem engedi a védővamos irányzatot diadalra jutni, bármily mértékben meg is fog az erősödni a háború után. A védővamos politikának Angliában való győzelmét azonban a középeurópai gazdasági közösség megalakítása, mely első sorban Anglia ellen irányulnia, bizonyonnal fölidézné, Angliát ellenrendszabályokra kényszerítvén. De a középponti hatalmaknak egymást kölcsönös kedvezményekben részesítő vámpolitikája is hasonló szervezkedésre bírná az entente államait és ezzel Németország és a Monarchia részére elesnék a világ legfontosabb fogyasztó területe: Oroszország, amelynek ipari fejlődését az orosz kormány minden eszközzel igyekezni fog előmozdítani, ami az orosz továbbfeldolgozó ipar számára nagy árú- és tőkekeresletet fog támasztani. A háború után beláthatatlan perspektívákat föltáró orosz piacot engedné át a középponti hatalmak új alakulása Angliának és Franciaországnak. Középeurópa eszméje nem is gazdasági, hanem hatalmi politikai érdekből született meg, hogy Németországnak a

¹ Fischer: id. m., 727. 1.

középeurópai népek katonai ereje állandóan rendelkezésére álljon. Hisz gazdasági szempontból valósággal esztelenségnek látszik, hogy Németország az osztrák-magyar forgalom erősen problematikus megjavulásáért a többi országokkal — és köztük minden bizonnyal az Egyesült Államokai való kereskedelmi összeköttetéseit veszélyeztetné.

A fináncióke uralma nagyon sok hasonló vonást tüntet föl a korai kapitalizmus politikájával. Ebben az időben is ismeretes volt egyes ipari és kereskedelmi ágaknak a belföldön s a világpiac minél nagyobb területein való monopolisztikus helyzet elérésére irányuló törekvése, ebben az időben is találkozunk a védővamos és a gyarmatpolitikával. És amint ez a politika akkor is a fejlődő kapitalista államoknak a tengeri uralomért, kereskedelmi szupremáciáért vívott állandó harcait idézte föl: az új merkantilista politika is a világhatalmaknak az uralomért való állandó küzdelmével fenyeget, amelyben a mai rettenetes háború csak egy epizód jelentőségével bírna. A gazdasági politika irányának meghatározása jobban, mint valaha, dönt ma a háború és béke kérdésében: hogy tovább tart-e az imperialista rivalitás vagy az emberiség szolidaritásának korszaka kezdődik-e el. De a munkásosztály szempontjából is fontosabb ma, mint valaha, a szabad kereskedelem kérdése. A háború a drágaságot növelő világgazdasági tendenciák erejét meg fogja többszörözni. A drágaság ellen csak egyetlen eszközzel: a vámok eltörlésével, a szabad kereskedelemre való átmenettel lehet védekezni. A német nehéz ipar és a német agráriusok mértékadó testületei olyan gazdasági közeledést kívánnak, mely a szövetséges országok külső határain nagy számú agrártermék vámját emelné, korlátozná a legtöbb kedvezmény elvét és a mai német és osztrák-magyar szerződéses vámtételeket preferenciális vámoknak minősítené és e vámtételeket minden más állammal szemben emelné. És az osztrák-magyar gazdasági politika vezető emberei még védővamosabbak, ha lehet, mint a német kartelliparosok és agráriusok. A szociáldemokráciának azonban nem lehet az eddigi ellenséges külfölddel szemben való elzárkózás és harci pozíció a célja, hanem a gazdasági és politikai téren való minél erősebb közeledés. Ezzel azonban a Naumann propagálta tervek éles ellentétben állanak.

A Zollvereinra való hivatkozás helytelen történelmi analógia. A Zollverein megalakításakor *egyetlen* nemzet gazdasági föllendítéséről volt szó, de az agrárius Kelet-Németország még így is kedvetlenül nézte Nyugat-Németország hatalmas ipari fejlődését, míg azután az állandóan emelkedő mezőgazdasági terményárak és az állami kézzel fejlesztett mezőgazdasági iparok kibékítették az agráriusokat a fejlődéssel és a védővamos politikában is összebarátkoztatták őket a nehéz iparral. Középeurópában azonban a csehek, magyarok, románok, bolgárok, lengyelek semmiképen sem fognak belenyugodni abba, hogy támogatásukkal a már egyébként is annyira erősebb német ipar újabb lendületre kapjon, míg az övék fejlődésében megálljon. Mezőgazdasági termékeik elhelyezéséért pedig nem lehet gondjuk, mert azokat gazdasági közösség nélkül is mindinkább emelkedő áron helyezhetik el a világpiacon. A középponti államok tehát nem mondhatnak le a közbenső vámokról, ami csökkenti a szövetség értékét Német-

ország szempontjából és emeli a közös vámsorompó magasságát kifelé és a szövetség minden megújításakor a konfliktusoknak tág terét nyitja meg. Befejezésül: Naumann és társai Középeurópája olyan alakulat, melyben az összes nemzetek a németek politikai és gazdasági alárendeltjei volnának, a német nép maga azonban olyan politika eszköze, melynek tartalmát Németország uralkodó osztályai határoznák meg.

2. Renner Hilferdinggel vitázik. Nem fél a vámháborútól, mert aiban — úgymond — majd húsz éve részünk van már, bár nem voltunk vámszövetségben, csakhogy egymással is vámháborút vívtunk. Ép Hilferding bizonyította be *Finanzkapital* c. művében, hogy a nemzetközi finánctóke égisze alatt szervezkedett nemzeti burzsoáziáknak *kell* ily vámháborúkat viselniük. Ha már ez a sorsa a burzsoáziáinknak, a baj mindenkép kisebbedik, ha itt-ott egy-egy vámsorompó eltűnik, vagy alacsonyabb lesz. Ha a négyesszövetség földrajzilag és gazdaságilag alig elképzelhető gazdasági szövetsége *létrejöhet*, a négy állam burzsoáziája mindenesetre megcsinálja a középponti hatalmiak tönkretételére: a burzsoázia burzsoázia, a tőke tőke és a konkurrencia konkurrencia marad. Nem kell attól félnünk, hogy jó tanácsot adunk nekik. Rájönnek arra nélkülünk is. Az entente-államok vámszövetsége a középeurópai konstellációtól csak abban különböznék, hogy Középeurópában megvan a természetes egység és csak az időleges különállást kell megszüntetni, amott azonban területileg, gazdaságilag és szellemileg teljes elkülönüléssel van dolgunk, amelyet történelmi ellenségek között csak átmenetileg lehet mesterséges koalícióvá összekalapálni. Ha azonban ez az összekalapálás sikerül, akkor meg fogják csinálni és csak *csinálják is meg*. Akkor Európában csak két vámterülettel lesz dolgunk és ezzel meg vannak számlálva a védővám napjai.

Középeurópát nem kell okvetlenül erősen védővamos alakulatnak (*Hochschutzzollbund*) elképzelni. De ha az lenne is, helyzetünk nem lesz rosszabb, mint eddig: két védővamos területtől egy lesz. Egy határon szabad forgalom lesz és a gazdasági terület nagysága megkétszereződik. De ha elég erősek vagyunk a védővamos politika megbuktatására, akkor a szövetséget is a szabad kereskedelem jegyében alkothatjuk meg. Ha gyöngék vagyunk az egyik cél elérésére, gyöngék leszünk a másik megvalósítására is. De a harcot föl kell vennünk és látnunk kell, vajjon a kelet-elbai junkerek és a „Kossuthisták” („*die Ostelbier und die Kossuthisten*”¹ *und wie sie alle heissen*” 21. 1.) és a többiek valóban erősebbek-e, mint mi és az igazi burzsoá-érdekek, melyek a kiehéztető háború után hangosan követelik a forgalom szabadságát. Nagy szerep vár a proletariátusra a Németország és a Monarchia közti forgalom minél szabadabbá való tételének és a külső vámok lefარagásának munkájában. Minél nagyobb és több oldalú valamely gazdasági terület, annál könnyebb és annál keveszerítőbb szükséglet is rá nézve a szabad kereskedelem felé való közeledés. Az elzárkózás nagyobb, ha az angol árú, míg Bécsbe ér, két vámsorompón megy keresztül, mintha csak egyet kell átlépnie. A hatalmas an-

¹ Még a legkitünőbb osztrák szocialisták se tudják, mint látjuk, még ma sem, levetkezni az osztrák-német sovinizmus frazeológiáját.

gol világkereskedelem részére a középeurópai vámszövetség nem jelent különös változást, sőt egyszerűsíti az üzemet. Hisz a német kereskedő is szívesebben exportál a mai Egyesült Államokba, mintha számos különálló gazdasági területtel és vámvonallal volna dolga.

Hilferding nem akarja az európai hatalmak mai külpolitikai elhelyezkedését, mely a háborúra vezetett és mely a háborút örökkévalóvá tenné, fontartani. De megfélekedezik arról, hogy Középeurópa mai formájában sem a diplomácia műve, hanem történelmileg adott valóság, amely megvolt és továbbra is meglesz, bármilyen államjogi és vámpolitikai formában is. Ez a Középeurópa nemcsak földrajzi, nemcsak ezeréves kulturális közösség volt, hanem politikai közösség is a régi római császárság formájában, amelynek császárai hol Frankhonban, hol Szászországban vagy Bajorországban, hol Bécsben vagy Prágáiban székelték. Ez a közösség — hangsúlyozza lelkesülten Renner — ellentétben Franciaországgal és Oroszországgal, sohasem volt népelyomó deszpotizmus, hanem föderatív választott királyság, amelyben az összes országok és néptörzsek megőrizték sajátságukat. Bár állandóan versenytársak voltak, mégis egymáshoz tartoztak és rivalizálásukat a törökök, franciák, angolok, svédek és oroszok országaik elpusztítására használták föl. Középeurópának csak a jogi formát kell megadni. Meg kell akadályozni, hogy a háború lezajlása után az entente államainak diplomáciája Németországot és a Monarchiát elválassza egymástól és „testvérháború”-ra uszítsa. A mai háborúnak úgy kell végződnie, hogy a világ tudja, hogy Középeurópát jobb békén hagyni. Így azután a háború nem fog megismétlődni. Ehhez azonban szükséges, hogy a politikai szempontból bevált szövetséget gazdasági szövetséggé is megtegyük.

3. Kautsky Naumann gondolatmenetét követi és nagyrészt vele polemizál. Naumann látván Középeurópa megvalósításának nehézségeit, a probléma megoldását a háború utánra halasztja. Először idézzük vissza a békés állapot merev viszonyait és azután „lépésről-lépésre” közeledjünk az ideál felé. A halasztás azonban csak akkor kisebbítené a nehézségeket, ha a fejlődés a nehézségek eltüntetésén dolgozna. Erre azonban Naumann nem gondol, aminthogy ezt a föltevést nem is lehetne semmivel sem alátámasztani. Naumann egyszerűen a lassanként, „esetről-esetre” haladó megoldásban bizakodik. Azt hiszi, hogy így az érdekellentétek megszűnnek. Ha azonban a tömeg az ideáért nem lelkesedik annyira, hogy a nehézségeket el tudná tüntetni, az alakulat sohasem fog megvalósulni. Lelkesedést azonban csak széleskörű, határozott programmal lehet kelteni, neun pedig „esetről-esetre” való megegyezéseik kilátásiba helyezésével. És a politikus csak akkor mond le programjának kifejtésétől, ha nem bízik törekvéseinek nyíltan való előadása vonzó erejében. Naumann azért tartja Középeurópa megalkotását szükségesnek, mert manapság már csak államkolosszusok bírnak önálló politikát folytatni. Oroszországhoz nem akar a háború után közeledni, mert vele szövetségben Németországnak nem lehet vezetőszerepe és mert nem akar semmiféle közösséget vállalni a rossz orosz gazdálkodással”. De hátha a háború után Oroszországban az uralkodó rettenetes nyomor végezni fog az abszolutizmussal és Oroszor-

szágból legalább is liberális állam lesz? Az Angliához való közeledés sem tetszik Naumannak, bár gazdasági szempontból ép úgy nincs ellene kifogása, mint az Oroszországgal való barátkozás ellen. De akkor a német flottának nem lenne „német célja” többé, mert Németországot tengeren veszedelem többé nem fenyegetné. De hisz így a „német cél” békésen lenne megvalósítható és ez nem az Angliával való megállapodás ellen, hanem mellette szól. Azt sem tudja elképzelni Naumann, hogy Németországnak Anglia oldala mellett nem kellene Oroszországgal háborúkat vívnia. Csak háborús célokkal tud szövetséget elgondolni. Az igazi ok azonban, amiért az egyik nagy birodalommal való szövetség sem rokonszenves neki, az a körülmény, hogy Németország mind a kettőben vele egyenlően erős barátot kapna Pedig Németországnak csak nagyobb célja lehet: hogy középpont legyen. Ha ez a fölfogás a német imperializmus szempontjából teljesen érthető is, a szociáldemokráciának semmi oka sincsen arra, hogy kevésbé buzgón törekedjék az Angliával vagy egy esetleges liberális Oroszországgal való megegyezésre, mint Középeurópa megalkotására⁷.

De Középeurópa nem jelentene új alakulatot, hanem visszatérést az 1866 előtti állapothoz. Mi volt az oka annak, hogy ez az alakulat az erős nyelvi és gazdasági kötelékek dacára fölbomlott? Főnnállanak-e még azok a körülmények, melyek Németországot annak idején Angliától elválasztották? Az e kérdésekre adott válaszok meghatározzák Középeurópa chance-ait is.

Köztársaságok, ha egyesülésük elé jelentős gazdasági akadályok nem tornyosulnak, könnyen egyesülnek állandó szövetséggé. Az egyes állam szuverenitásának megszűnése nem akadályozza a szövetség létrejöttét, ha az egyén az új szervezetben ugyanazokkal a jogokkal bír, mint a régiben. A monarchiák egyesülésének, még egyező gazdasági érdekek mellett is, nagy akadálya az a körülmény, hogy a monarchia az egyesülésiben kénytelen szuverenitási jogainak egy részéről lemondani. Monarchikus államok egyesülése eddig mindig csak akkor bírt állandósággal, ha az egyik állam annyira hatalmasabb volt a többinél, hogy vezetőserepe magától értetődő volt. Az Egyesült Államok és a Svájc csak mint köztársaságok szövetségei jöhettek létre. 1866-ban Poroszország hatalmi túlsúlyra való törekvése kiszorította Ausztriát a német szövetségből, de azóta nem változott semmi sem, ami a két ország egyesülésének föltételeit kedvezőbbé tette volna. Minden olyan törekvés, mely a mai szövetséget a középponti hatalmak szorosabb kapcsolatává szeretné átalakítani, folyton növekedő akadályokra lel éppen azoknál a tényezőknél, amelyekre Naumann épít.

A „nemzetfölötti nagy állam” („*übernationaler Grossstaat*”) létesülése szükségességének elméleti megalapozása sem sikerült. Bár bizonyos, hogy az állam lényege és terjedelme gazdasági föltételektől függ, de azért ez a viszony nem oly egyszerű, hogy a forgalom és a technika fejlődése az államterület állandó növekedését tenné szükségessé. Mert *gazdasági* terület és *állami* terület sosem esnek egybe. Semmi sem tévesebb annál a hitnél, hogy az árúcsere először az állam határain belül bonyolódik le és csak a fejlődés későbbi fokán lépi át a határokat a külső kereskedelem formájában. A kereskedelem kezdettől fogva világkereskedelem, ha világon a

forgalom számára hozzáférhető területeket értjük. A kis állam gazdasági szempontból nem okvetetlen áll alacsonyabb fokon a nagyobbnál. Belgium és Svájc kicsiségük dacára is hatalmas ipart fejlesztettek ki és senki sem állíthatja, hogy a hatalmas Oroszország e tekintetben fölöttük állana. A belső piac értéke a tőkés osztály számára a törvényhozás és közigazgatás eszközein való uralomban áll. A kis állaimnak a nagyobbhoz való csatlakozásával a kisebb állam tőkés osztálya elveszíti ezt az annyira értékes uralmat. A kis állam kapitalistái jobban szeretik a szabad kereskedelmet, mely a belső piacon való uralmukat nem érinti, egy oly államszövetségben való fölolvadásnál, amely a belső piacon való egyeduralmuknak véget vet. A gazdasági fejlődés egyáltalában nem hajtja őket „a nemzetfölötti államban” való felolvadás felé.

De hiszen Középeurópa propagálói szemében nem is a gazdasági, hanem a katonai szempont a döntő. A háború katonai tapasztalatai szerintük a kis államok ellen szólnak. De Belgium és Szerbia sorsát nem kis kiterjedésük, hanem földrajzi fekvésük idézte föl. Hisz nemcsak a kis államok, hanem Franciaország északi része, Keletporoszország, Galícia és Orosz Lengyelország, a nagy államokhoz tartozó e területek is szenvedtek a háború következtében. Naumann a nemzeti államot túlhaladott fejlődési formának hiszi. Ebben azonban szintén nincs igaza, ment az a körülmény, hogy háborút ezentúl egyedülálló állaim nem viselhet, nem jelenti, hogy szövetséges politikát államfölötti vagy nemzetiségi állam sikeresebben követhet, mint nemzeti állam. Attól is fél Naumann, hogy Középeurópa megalkotása nélkül külföldi trösztök és kartellek fognak bennünket kiéheztetni, ellenben a középeurópai gazdaságot kartellekben és trösztökben kívánja szervezni. Pedig, mint ismeretes, a trösztök és kartellek a vámosok nem a külföld kiéheztetésére szokták fölhasználni. Ellenkezőleg otthon verik föl magasra az árakat, hogy a termelés fölöslegét, amely nélkül nem lehetne a legnagyobb technikai tökéletességet elérni, a külföldön olcsó áron hozzák forgalomba. A kartellek saját népüket igyekeznek kiéheztetni és áruikkal a külföldet elárasztani. Naumann egy pamuttröszt veszélyére és rámutat. Igaz, hogy az ily természetes monopoliummal bíró nyersanyagtrösztök más politikát üznek, mint a közkeletű ipari trösztök, az ellenük való védekezés céljaira azonban Középeurópa nagyon gyöngye fegyver volna. De ha Középeurópa (megfelelő gyarmatbirtokokkal maga tudná is a maga pamut- vagy petróleum trösztjét megalkotni, nem volna semmi biztosítékunk abban a tekintetben, hogy ezek a középeurópai trösztök nem tennék-e ki a legnagyobb nélkülözéseknek Középeurópa népeit.

Naumann szerint a fejlődés során a nemzeti államokat a nemzetfölötti nagy államok váltják föl, amilyenek az Egyesült Államok, Anglia és Oroszország és amilyenek Középeurópát is képzelel. Pedig az Egyesült Államok és Anglia sem nevezhetők nemzetfölötti nagy államnak, mind a kettő nemzeti állam. Az Egyesült Államokban az angol nyelv uralma az államhatalom minden megnyilvánulásaiban annyira természetes, hogy a más nemzetiségűek legfőlegbb kényelmetlenségnek érzik, de nem igazságtalanságnak. Az angol gyarmatok egésze sem tekinthető még nemzeti-ségi állaimnak, mert a gyarmatok lakói nem tekinthetők egy modern állam

nemzetiségeinek. Kanada másfél milliónyi francia lakosa és a két milliónyi búr a 62 milliónyi angol lakossal szemben pedig a birodalomra nézve számottevő nemzetiségi problémát nem jelenthet. Oroszországnak mindinkább nemzetiségi állammá való válása sem a birodalom terjeszkedésének, hanem népei politikai öntudatra ébredésének következménye. És Oroszország sem tünteti föl azt a tendenciát, amely a történelmi fejlődés szükségszerűségéekép különböző önálló nemzeti államokat magasabb rendű alakulattá egyesítene. Ezenkívül Oroszországban sincs egy nemzetiség sem, mely tagjainak számával csak meg is közelíthetné az uralkodó nemzetet. A legnagyobb számiban a lengyelek vannak: 8 milliónyian a 129 milliónyi oroszal szemben. Oroszország középfokot foglal el a nemzeti és nemzetiségi államok között. Az osztrák-magyar monarchia igazi nemzetiségi alakulat, amelyben a németeken kívül csak a magyarok és csehek tekinthetők politikai téren vezető nemzetiségeknek. Hogy nem önálló nemzetek, ezt nem a fejlődés tette nekik lehetetlenné, mely a kis államoknak nem kedvez, hanem a Monarchia fönnállásában való érdekeltségük. A Monarchia nélkül ú. i. a magyarok és a csehek is el volnának vágva a tengertől (Fiume nem a magyar, hanem a szerb-horvát nyelvtérületen van). A Monarchia politikai életében a nemzetiségi tendenciák igen sok állandó nehézséget támasztanak, amelyeket megoldani még mindaddig nem sikerült. Általában a történelem tanúsága szerint nincs nemzetiségi állam, amely a nemzeti állammal egyenlő belső erővel bírna. A törekvés különböző néptörzseknek egy világbirodalomba való egyesítésére csak politikai jogaik nélkül maradó területek meghódításában, a gyarmatpolitikában nyilvánul meg. Ahol fejlett politikai életű néptömegeknek egy közösségben való egyesülésével találkozunk, nemzeti életük, nem pedig egyesülésük az újabb történelem eredménye. Európában az *utolsó* évtizedek sehol sem hozták magukkal nemzeti államok egyesülését, ellenkezőleg a Monarchia két állama közül Magyarország mind több önállóságra tesz szert és Svédország és Norvégia egyesülése fölbomlik.

Kautsky *dolgozatának* többi részeiben külön fejezetekben foglalkozik a proletárok, az intellektuelek és a tőkésnek nemzeti eszméjével és a nemzet és a szocializmus viszonyával. E Középeurópa kérdésével nem minden tekintetben összefüggő fejtegetésekből a következőket emeljük ki: A Középeurópa megalkotására irányuló törekvés teljesen rokon a gyarmatpolitikában a „hatalmi szférákra” (*Einflussssphären*) való törekvéssel, amikor a kellemetlen föltűnést keltő közvetlen annexió helyett a „békés penetráció”-t (*penetration pacifique*) választják és ezzel igyekeznek a tömeget elhallgattatni. Így határolták el Anglia és Oroszország Perzsiában hatalmi köreiket, Oroszország Mandzsúriát, Franciaország Marokkót stb. tekintette a maga (hatalmi körébe esőnek és ez mind annexió és a térkép megváltoztatása nélkül történt. A háború alkalmat ad arra, hogy ezt a gyakorlatot Európában is meghonosítsák. Középeurópában a németiség túlsúlyát és döntő befolyását igyekeznek biztosítani. A proletariátus álláspontja szerint azonban a legkisebb nemzetnek is teljes nemzeti egyenjogúság jár. De Középeurópa ezen kívül elzárkózna Észak és Kelet felé és útját állná az Európai Egyesült Államok megalakulásának. Amíg a

tőkés osztályban az imperialista törekvések uralkodnak, szabad államoknak a teljes egyenjogúsági alapján való egyesülése lehetetlen. A nagy államnak a szövetség után való törekvése csak új hatalmi szférák elérésére irányuló vágyakozások takarójául szolgál. Kautsky sokat vár a háború után szerinte bizonyosan kitörő orosz forradalomtól és azért eleve tiltakozik az Oroszország felől való elzárkózás ellen. És ha Középeurópa gondolatát az a meggyőződés szülte, hogy a jövő béke csak a legközelebbi háborúra készülődő fegyverszünet lesz: állítsuk ezzel szembe — úgymond — a béke, az összes népekkel való barátság és szabad forgalom eszméjét és a szocializmusért való küzdelmet, mely az örök békét biztosítja.

Székelly Artúr.

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Vita **Dr. Hahn Dezsőnek** »*A fertőző nemibetegségek és a háború*« című előadása felett.

Dr. Hahn Dezsőnek Társaságunkban f. évi május hó 30-án tartott előadása kapcsán kifejlődött vita a következőkép folyt le:

Dr. Török Lajos: A venereás bántalmakra vonatkozó statisztikai adatok megbízhatatlanságára már körülbelül 25 évvel ezelőtt figyelmeztettem. Ugyanakkor felhívtam a figyelmet egy olyan statisztikai módszerre, amely alkalmas arra, hogy tájékozódást adjon a venereás bántalmak elterjedéséről. Igen sajnálom, hogy a t. előadó ezt a módszert nem értékelte kellőleg. Ennek a módszernek alkalmazásával ugyanis sokkal jobban tájékozódhatunk a venereás bajok elterjedésének fokáról a polgári lakosság körében, semmint az az előadó szavaiból kitűnik. A számok, amelyekre ezzel az eljárással szert teszünk, a lakosság *zárt köreire* vonatkoznak, aminők a betegsegélyző pénztárak tagjai. A kutatás tárgyát az képezi, hogy ezek között mennyi évenként a *friss* venereás infectio. Azok a számok, amelyekre ily módon szert teszünk, sem hibamentesek, t. i. a valóságnál kisebbek, mivel nem minden beteg pénztári tag jelentkezik a pénztár orvosánál.

A friss megbetegedéseket jelző szám tehát mögötte marad a valóságnak. A hiba ugyanaz maradván, ez a módszer mégis alkalmas arra, hogy vele megmérjük az infectiók számának emelkedését vagy apadását különböző években, különösen alkalmas tehát annak megállapítására is, hogy a háború alatt a venereás infectiók mutatnak-e emelkedést és ha igen, milyen fokút. Ilyen összehasonlítás után jutottam arra az eredményre, hogy a friss szifilisz-fertőzések száma Budapesten, felnőtt férfiakon az 1913-ik év 0,45%-áról felemelkedett 1915-ben 0,99%-ra.

Ami már most azokat az intézkedéseket illeti, ámenekkel a venereás bajok terjedése ellen küzdünk, máskor is, de különösen most, a háborúban, azokra kell a fősúlyt fektetnünk, amelyek a leghatékonyabbak, a többi maradhat jobb időkre. Nem -mintha az utóbbiak sem volnának szintén igen üdvös és kívánatos intézkedések, de hatásuk csekély, sőt *közvetlen* hatásuk lehet esetleg káros is. Ilyen például a cselédek mindennapos kimenője, amelyet az előadó a pauperismus kinövései elleni intézkedések között említett. Hiszi-e, hogy a *mostani* viszonyok között ez nem fogja növelni a venereás infectiók számát? Vagy a közönség felvilágosítása. Kétségtelenül igen üdvös mindaz, amit ezen a téren proponáltak. Csak ne várjunk tőle túlságosan sokat. Jobban felvilágosodott emberek, mint aminők az orvosok és orvosnövendékek, már csak nincsenek, a venereás infectiót ezek még sem kerülik el. A nemi ösztönnel szemben az okoskodás nem valami erős fegyver.

A nemi betegségek terjedése elleni küzdelemnek ez idő szerint leg-hathatósabb fegyverei azok az intézkedések, amelyek a betegek gyógyítását, illetőleg ragadás kóros elváltozásainak eltüntetésiét célozzák. Minél több beteget gyógyítunk meg, vagy szabadítunk meg ragadós tüneteitől, annál kevesebben terjeszthetik a bajt. Itt a *therapia* egyszersmind a leg-hatásosabb *prophylaxis*. Gondoskodnunk kell az inficiált katonák, a fertőzött puellák és a venereás betegségben szenvedő polgári lakosság, illetőleg a polgári foglalkozásukhoz visszatért katonák kellő gyógyításáról. És itt sajnálatomra nem érthetek egyet azzal, amit a t. előadó úr a katonák és a puellák gyógyításáról, különösen szifiliszük gyógyításáról mondott. Mert nem arról van szó, hogy a fertőzött katonákat addig ne eresszük haza, amíg szifiliszük teljesen meg nem gyógyult, „ami esetleg két-három évet vesz igénybe, hanem csak arról, hogy igen intenzív kezeléssel gyógyítsuk meg őket annyira, hogy fertőző kóros elváltozásaik eltűnjenek, hogy arra számíthassunk, hogy hosszú időn át nem jelentkeznek és az otthon még folytatandó kezelés révén egyáltalán többé nem keletkeznek. A leszerelés és a béketárgyalások ideje erre elegendő. Nem kell tehát attól tartanunk, hogy a katonák között, túlságos hosszú visszatartásuk miatt „lázadás” ütne ki.

Ami a prostituáltakat illeti, senki sem kívánja mindnyájuk internálását; de a venereás bajok terjedésének meggátlására fontos, hogy a háború alatt a venereás beteg prostituáltak, legyenek azok nyilvánosak vagy titkosak, addig gyógyíttassanak kórházakban, amíg ragadós kóros elváltozásaik elmúltak. És kezelésük legyen olyan intenzív és tartson oly sokáig, hogy a ragadós elváltozásoknak legalább hosszú időn át való elmaradás ára számíthassunk.

A polgári lakosság és a polgári foglalkozásihoz visszatért katonák gyógyításáról ambulancián kórházi osztályok, tanácsadó helyek felállításával, illetőleg szaporításával kell gondoskodnunk. Különös súlyt helyezek annak az intézménynek közreműködésére, amelynek élén a t. előadó áll, t. i. az országos munkásbetegsegélyző pénztárra és annak helyi szerveire, a kerületi munkásbetegsegélyző pénztárakra.

Dr. Havas Adolf: Az előadó úr és Török tanár ur által előadatokkal egy véleményen vagyok. A demobilizált beteg katonák elhelyezésére úgy hiszem elegendő helyünk lesz, mert nem hiszem, hogy az egész haderő demobilizációja egyszerre fog történni. Minden valószínűség amellest szól, hogy az részletekben fog eszközölni, úgy, hogy lehetséges lesz a gyógyítást is részletekben lebonyolítani.

A szifiliszre vonatkozólag szem előtt kell tartani azon rendkívül fontos körülményt, hogy ezen betegség kórházi gyógyítása csak a látható, a főnálló betegségtünetek elmúltáig tarthat. Az ilyen beteg kórházi tartózkodása alatt, mint mondám, a látható, a feltétlenül beteg tünetekből lett kigyógyítva. A végleges kigyógyulás csak hónapok, esetleg évek múlva várható. Szükséges tehát, hogy az ilyen (beteg még hosszú ideig orvosi ellenőrzés alatt álljon és időről-időre gyógyszerekkel éljen.

Hogy ez megtörténhessen, ahhoz nem elegendő a beteg katona felvilágosítása, mert a beteg otthon felesége és hozzátartozói előtt minden áron

titkolni akarja betegségét. E körülmény miatt bizony az esetek legtöbbszörében elhanyagolandja majd bajának gyógykezelését.

E hátrányon csak úgy segíthetünk, ha a beteg katona nejét, illetőleg édesanyját a megbetegedés természetéről felvilágosítjuk és annak figyelmét felhívjuk azon körülményre, hogy e megbetegedés nem szegény, hanem szerencsétlenség, és hogy biztosan meggyógyítható, ha a beteg az orvosi ellenőrzésre pontosan megjelenik és a rendelt gyógyszereket lelkiismeretesen alkalmazza.

Csakis a nők segítségével remélhetünk és válhatunk sikert ezen a téren.

Dr. Weisz Emil a férfiak kötelező vizsgálatát tartja szükségesnek.

Hahn Dezső: Félreértés van köztem és Török tanár úr között. Én is a „zárt körből” eredő statisztikát tartom a legértékesebbnek, annak adatait aránylag a legmegbízhatóbbaknak. Csak arra mutattam rá, hogy ezeknek a pénztári statisztikáknak értékét is csökkenti az, hogy a háború alatt a pénztárak tagösszetétele *egészen más lett*. Ha például 17 évesek léptek a hadbavonult családapák helyébe, úgy ez a körülmény maga után vonhatja a venereás friss pénztári megbetegedések számának emelkedését anélkül, hogy ebből a lakosság nagyobb fokú fertőzöttségére következtést lehetne levonni. Az is lehetséges, sőt valószínű, hogy a háború alatt megdrágult magánorvosi rendelést most kevesebb pénztári tag keresi fel mint békében, többen jelentkeznek tehát az ingyenes pénztári rendelésen. Kötelességem volt ezekre a hibaforrásokra reámutatnom, mert ezekkel a lehetőségekkel is számolnunk kell, mielőtt a pénztári friss bujakóresetek emelkedéséből a lakosság nagyobb fertőzöttségére vonunk le következtetést.

A beteg katonának és a beteg prostituáltaknak internálását és kezelését addig, míg bajuk fertőző, én is követeltem. Fölösleges és céltalan kegyetlenségektől és túlzásoktól akartam csak óvni.